

ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ
Український науковий журнал
Видається з серпня 2003 р.

Вища атестаційна комісія України
визнала журнал фаховим виданням з
політичних і соціологічних наук
(Постанова Президії ВАК України №
1 – 05/10 від 10. 12. 2003)

Свідоцтво про реєстрацію: KB №5619 від 15.11.01

Засновники: **Український центр політичного менеджменту**

**Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
Національної академії наук України**

Видавець: **Український центр політичного менеджменту;**

Шеф-редактор – **Анатолій Толстоухов**

Головний редактор – **Юрій Шайгородський**

Адреса: вул. Волоська, 3, Київ, 04070 Тел. 238-65-49

E-mail: 010@politik.org.ua

• політологія • соціологія • психологія • конфліктологія

• Політичний менеджмент •

№ 6(9)
2004

Редакційна колегія

Віктор Андрущенко, доктор філософських наук,
академік Академії педагогічних наук України,
ректор Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

Михайло Багмет, доктор історичних наук,
член-кореспондент Української академії політичних наук,
декан факультету політичних наук Миколаївського
державного гуманітарного університету ім. П. Могили

Віль Бакіров, доктор соціологічних наук, ректор
Харківського національного університету ім. В. Каразіна

Євген Бородин, кандидат історичних наук, начальник
управління освіти і науки Дніпропетровської обласної
державної адміністрації

Микола Василенко, доктор фізико-математичних наук,
професор Одеського регіонального інституту державного
управління Національної академії державного управління при
Президентові України

Світлана Василенко, доктор політичних наук, професор
Одеської національної морської академії

Микола Головатий, доктор політичних наук, академік
Міжнародної кадрової академії, перший віце-президент –
ректор Міжрегіональної академії управління персоналом

Марія Кармазіна, доктор політичних наук, головний
науковий співробітник Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень Національної академії наук
України

Олексій Картунов, доктор політичних наук, академік
Української академії політичних наук, завідуючий кафедрою
гуманітарних дисциплін Університету економіки та права
„КРОК”

Сергій Кисельов, кандидат філософських наук, завідуючий
кафедрою політології Національного університету
„Києво-Могилянська академія”

Ірина Кресіна, доктор політичних наук, завідувача відділом
Інституту держави і права Національної академії наук України

Іван Курас, доктор історичних наук, академік Національної
академії наук України, народний депутат України, директор
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
Національної академії наук України

Ольга Куценко, доктор соціологічних наук, заступник
декана соціологічного факультету Харківського
національного університету ім. В. Каразіна

Сергій Макеев, доктор соціологічних наук, завідуючий
відділом Інституту соціології Національної академії наук
України

Микола Михальченко, доктор філософських наук,
член-кореспондент Національної академії наук України,
президент Української академії політичних наук

Володимир Полторац, доктор філософських наук,
директор Центру соціологічних і політичних досліджень
„Соціополіс”

Анатолій Романенко, заступник головного редактора
журналу

Фелікс Рудич, доктор філософських наук, академік
Української академії політичних наук, завідуючий відділом
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
Національної академії наук України

Анатолій Толстоухов, доктор філософських наук, Міністр
Кабінету Міністрів України, шеф-редактор журналу

Микола Чурилов, доктор соціологічних наук, генеральний
директор ТОВ „TNS –Україна”

Юрій Шайгородський, кандидат психологічних наук,
президент Українського центру політичного менеджменту,
головний редактор журналу

Валентин Якушик, доктор політичних наук, професор
кафедри політології Національного університету
„Києво-Могилянська академія”

З М І С Т

ТЕОРІЯ	
Валерій Тертичка. Аналіз державної політики і політологія	3
Віктор Вашкевич. Історична пам'ять як функція історичної свідомості	23
ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ	
Максим Розумний. Суспільні ідеї та сучасні механізми комунікації	32
Віталій Кривошеїн. Ризик як атрибут політики	38
ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ	
Віктор Котигоренко. Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні	48
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО	
Володимир Новохацький. Тенденції забезпечення громадського інтересу	64
ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І РУХИ	
Ірина Павленко. Ідеологія лівих партій та організацій в Україні	79
ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ	
Наталія Пробийголова. Особливості розвитку теорії політичної соціалізації	88
ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС	
Валентин Лисенко. Чутки - активний засіб модифікації суспільної свідомості	96
РЕГІОНАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ	
Єва Кіш. Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції	103
Євген Ніколаєв. ЄЕП для України: зона вільної торгівлі чи митний союз?	115
АСПЕКТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	
Андрій Колодюк. Проблематика переходу до інформаційного суспільства	129
Павло Ковальов. Взаємовідносини США з політичними структурами Євросоюзу	138
МЕТОДИКА	
Олексій Картунов, Ольга Маруховська. Політичний маркетинг і менеджмент	151
НАУКОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ	
Анатолій Круглашов. Політичні та культурні взаємини країн-сусідів	175
АКТУАЛЬНІ ВИДАННЯ	
На шляху до громадянського суспільства	178
Віктор Погорілко. Інститут президентства в Україні	179
Олександр Майборода. Причини етноконфліктів та можливості їх запобігання	181
КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ	
Показчик статей і матеріалів, опублікованих в журналі "Політичний менеджмент" 2004 року	188
Вийшов у світ №6 (8) журналу "Соціальна психологія"	194

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

Підписано до друку 30.11.2004 р. Формат 70 x 100/16.

Офсетний друк. Ум.-друк. арк. 12. Облік.-вид. арк. 9,72. Зам. № 492. Наклад 1000 примірників

Надруковано з готових фотоформ у видавництві "Дексі прінт"

36007, м.Полтава, вул. Маршала Бірюзова, 85

© Український центр політичного менеджменту, 2004

Аналіз державної політики і політологія

Валерій Тертичка,

доктор наук з державного управління,
професор кафедри політології
Національної академії державного управління
при Президентіві України

Аналіз державної політики як прикладна суспільна наука, сфера професійної діяльності і навчальна дисципліна поступово посідає належне їй місце. Термінологічні особливості, з'ясування сфер і меж взаємовпливу політичних наук і аналізу державної політики стають перспективними дослідницькими напрямками. Адже суспільству, крім традиційної політології, потрібен і глибокий аналіз, чітке усвідомлення того, що реально робить влада. Мета статті – активізувати дискусію щодо взаємовідносин і взаємовпливу політичних наук і аналізу політики.

Кінець XX і початок XXI століття ознаменувалися посиленою увагою українського суспільства як в цілому, так і з боку науковців до аналізу державної політики. Не випадково праця з цієї проблематики у нас оприлюднено, напевне, більше, ніж в будь-якій іншій країні СНД і Центрально-Східної Європи [12, с. 8].

Серед вітчизняних дослідників аналізу державної політики найвідомішим є, безумовно, О. Кілієвич. Плідно працюють також Т. Брус, О. Валецький, О. Дем'янчук, О. Кучеренко, В. Ребкало, В. Романов, О. Рудік. Активними у цій сфері є Міжнародний центр перспективних досліджень. Свій освітньо-дослідницький шлях торує Києво-Могилянська академія. Окрім того, в Україні опубліковано значну кількість перекладних праць (переважно видавництвом „Основи”). Поповнюються бібліотеки й зарубіжними виданнями.

У людей, мало обізнаних з проблематикою аналізу державної політики, термін „аналіз політики” викликає асоціацію з партійним будівництвом, коментуванням політичних подій або, в кращому випадку, з аналітичним розглядом того, що вже фактично відбулося, що вже виконано. До того ж, частина українських дослідників звикла розвивати наукові підходи в

контексті російськомовних джерел, які, особливо в перспективних напрямках, є, у свою чергу, переважно компіляціями з джерел англomовних. Після опублікування значного масиву літератури з аналізу [державної] політики та з досвіду викладання спеціалізованого навчального курсу в Національній академії державного управління (НАДУ), можу відзначити деякі тенденції „постпозитивістського” мислення щодо природи аналізу політики, уваги до політики (в значенні **policy**) з боку **політичних** дослідників. Побаження деякого з вітчизняних науковців викладати і писати про аналіз політики доступною мовою і в доступній для загального сприйняття формі нагадує випадок з Гегелем. Коли до вченого звернувся французький видавець з проханням викласти доступніше „Науку логіки”, мислитель відмовився, оскільки то було практично неможливо.

В сучасному світі майже всі перспективні наукові напрями є загальновідомими, і завданням дослідників є використання їх або для нетрадиційної сфери, або для виокремлення уточненого нового підходу з контексту існуючих, або для узагальнення з метою класифікації для філософського трактування. Завданням цієї статті є виокремлення, всебічна характеристика терміну політика (в значенні **policy**), аналізу державної політики (**public policy analysis**), пояснення сфери науки про [державну] політику (**policy science**), дослідження політики (**policy study**) та унеможливлення дефініційно-логічної плутанини з політикою (в значенні **politics**), політичним аналізом (**political analysis**), політичною наукою [політологією] (**political science**), політичним дослідженням (**political study**).

Інтерес українських науковців до аналізу політики як науки, навчальної дисципліни й сфери професійної діяльності вимагає чіткого й коректного тлумачення понять і дефініцій. Адже конструктивність взаємозв'язку політичних наук (**political science**) та аналізу державної політики (**public policy analysis**) багато в чому залежить від чіткості усвідомлення понятійного апарату.

Перусім згадаймо термінологічну плутанину як серед наукової громадськості, так і в засобах масової інформації. Досить часто у ЗМІ політичний аналіз видається за аналіз політики. Або ж політичний аналітик намагається сконструювати експертну оцінку державної політики. Тим часом поняття **аналіз політики**, **політичний аналіз** і **аналіз для політики** суттєво відрізняються. Спеціалісти, що здійснюють аналіз, відповідно й називаються – **аналітиками політики**, **політичними аналітиками** й **аналітиками для політики**. Причиною такого вживання термінів є, на нашу думку, плутанина у розумінні терміна „політологія” (тлумачення у переважній більшості підручників — від давньогрецьких слів: **politike** – мистецтво управління державою і **logos** – вчення). На початку 1990-х років у нас цією назвою позначали чималу кількість понять, запозичених з англomовної літератури, де цикл політичної науки

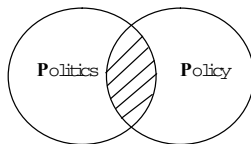
викладається під збірною назвою „**Political Science**”. (До речі, вчені ступені в Україні мають назву: кандидат, доктор політичних наук). При цьому не зверталось уваги, що в англійській мові є два еквівалентні поняття щодо україномовного терміна політика: **politics** і **policy**. Проблема в недосконалому перекладі. Типовими прикладами визначень цих двох понять можна вважати такі:

³⁵₁₇ політика (**politics**) – це сфера взаємовідносин різних соціальних груп та індивідів у використанні інститутів публічної влади задля реалізації своїх суспільно значущих інтересів і потреб [4, с. 370]; суспільна наука, що вивчає політичні інституції і принципи та поведінку влади [5, с. 272]. Політику в цьому розумінні досліджують переважно політичні аналітики;

³⁵₁₇ політика (**policy**) – це план, курс дій або „напрямок дій, прийнятий і дотримуваний владою, керівником, політичною партією та інше” [4, с. 370]; певний курс дій, обраний заради вигідності, зручності тощо [5, с. 262]. Саме в такому контексті розуміється термін „державна політика” загалом чи її відповідний напрям: зовнішня, внутрішня, економічна, соціальна, культурна тощо. Близькими за змістом (але не синонімами) є терміни „програма” і „стратегія”. Відповідно, політика як курс або напрям дій є предметом аналізу політики, який здійснюють аналітики політики.

Процес взаємозв'язку **politics** і **policy** схематично зображається так (див. **схему 1**):

Схема 1

Заштрихована сфера є малодослідженою і перспективною для української наукової школи в аналізі взаємовпливу **politics** і **policy**, оскільки презентує **політичний аналіз політики** та потребує глибоких мультидисциплінарних знань, умінь і навичок.

Отже, чітке усвідомлення різниці та взаємозв'язку між поняттями **politics** і **policy** сприятиме утвердженню в українській науковій літературі термінологічної чистоти й коректному застосуванню політичного аналізу й аналізу політики до вирішення суспільних проблем. Для зручності й чіткості розуміння терміна „політика” як **policy** й умовного дистанціювання від **politics** є можливість для своєрідного лінгвістичного тесту, тобто умовної заміни його словами „програма” чи „стратегія”: якщо зміст словосполучення суттєво не змінюється, то це є політика як **policy** (державна політика – державна програма; державна політика – державна стратегія тощо). В інших випадках йдеться про політику як **politics** (адже недолугими є фрази: „Вдаритися в програму” або „Стратегія – брудна справа” тощо). Доцільно вживати прикметник **політичний** (**політична**) лише в контексті **politics**, а іменник політика – для політики (**policy**).

Щодо терміну **public**, то його докладно охарактеризовано в дослідженні „Англо-український глосарій термінів і понять з аналізу державної політики та економіки” [5, с. 11 – 14]: для сфери аналізу політики усталеним є вживання (із варіантів: державна, публічна, громадська, суспільна) „державна політика”. Тобто, за контекстом і змістовими особливостями для поняття **public policy** адекватним є „державна політика”, і зворотний переклад (в анотаціях до статей, в авторефератах тощо) англійською мовою як **state policy** не відповідає сфері вживання дефініції „державна політика” в українській практиці та не сприяє кристалізації аналізу державної політики. Компромісним, на нашу думку, варіантом є термін „суспільна політика” – як підкреслення важливості, що вона проводиться в суспільстві, для суспільства і в умовах розбудови громадянського суспільства. Отже, зважаючи на утвердження в українській практиці де-факто терміна „державна політика”, вважаємо за доцільне рекомендувати його до вживання.

Дефініція „аналіз” у звичному розумінні тлумачиться як розчленування, розкладення. „У загальному значенні слова є душевна діяльність, що розкладає цілу думку на її складові, в протилежність синтезу – створенню цілого з частин” [7]. Термін „аналіз” (політики) має свою специфіку, і у неозначених з проблематикою аналізу державної політики він асоціюється з процедурами аналізу, що передбачають передусім аналітичний розгляд того, що вже фактично відбулося, що вже виконано. Аналіз у контексті розуміння терміна „аналіз державної політики” — це комплекс аналітичних процедур, спрямований насамперед на пораду щодо **майбутніх (конкретних) дій** [5, с. 14]. Доречним є поширене визначення: „Аналіз державної політики — це порада щодо державних рішень (дій), орієнтована на клієнта й базована на суспільних цінностях” [2, с. 11]. Тобто, термін „аналіз” у контексті „аналізу державної політики” застосовується подібно до нашого розуміння поняття „стратегія”. Хоча важливим напрямом дослідження є стратегічне планування, стратегічний менеджмент у виробленні державної політики.

Визначення політології як комплексної науки, що поєднує вивчення змісту, інституційно-організаційних форм політичної діяльності та способів взаємодії учасників політичного процесу, свідчить про вживання терміна „політологія” переважно в країнах колишнього СРСР. У французьких та італійських навчальних посібниках цей термін вживається в контексті порівняльного дослідження політичних режимів, інституцій та сил громадянського суспільства. Цікаво, що у багатьох університетах Америки вивчається така дисципліна, як „порівняльне урядування” [17].

Історія становлення політичної науки свідчить: дослідження у цій сфері почали набувати системності з другої половини XIX століття переважно у зв’язку зі створенням спеціалізованих дослідницьких центрів:

Гуманістична школа політичних наук у Парижі (1872 р.), Школа політичних наук в Італії (1875 р.) тощо. Важливим чинником становлення політичної науки як окремої наукової дисципліни було створення (1880 р.) у Колумбійському університеті США Школи політичної науки із системою підготовки наукових кадрів.

Визначальним етапом у становленні політичної науки було проведення (1948 р.) під егідою ЮНЕСКО в Парижі першої міжнародної конференції, де вона отримала статус окремої дисципліни. Основними сферами політичних досліджень, згідно з рішенням ЮНЕСКО, є:

- ³⁵₁₇ політична теорія (й історія політичної думки);
- ³⁵₁₇ політичні інститути (конституція, влада центральна, регіональна і місцева, публічна адміністрація, економічні й соціальні функції уряду);
- ³⁵₁₇ партії, групи і громадська думка;
- ³⁵₁₇ міжнародні відносини (міжнародна політика, міжнародні організації і міжнародне право).

Наприкінці 1980-х та на початку 1990-х років викристалізувались три основні підходи до розуміння предмета політичної науки.

1. Традиційна політична наука (**political science**), що поєднує політико-філософські й інституційні підходи до політики. Сферою дослідження є загальні принципи й організаційні основи політичного життя, а за методами й предметом дослідження вона сусідить з політичною філософією, історією, теорією держави.

2. Емпірико-аналітична політична наука як протилежний до традиційної академічної школи підхід, оскільки зосереджує увагу на розгляді політики на індивідуальному рівні, спирається на емпіричну соціологію, соціальну психологію і частково на економічні науки. Узагальнено цей підхід одержав назву „електоральна політологія” завдяки докладному вивченню індивідуальної поведінки у виборчих процесах та аналізу політичних взаємодій, що існують за межами однієї країни. Він близький до аналізу політики, оскільки дозволяє зосередитися на політичному аналізі політики як складникові середовища аналізу політики.

3. Критико-діалектичний підхід, пов’язаний з марксистськими та неомарксистськими дослідженнями, – характеристика взаємозв’язку політичних інститутів і процесів та суспільних умов їх функціонування. Представники цього напрямку дотримуються політекономічної орієнтації і критикують інші напрями за ігнорування відносин власності і трактування політичної сфери як автономного утворення, відокремленого від інших сфер суспільного життя.

Усі ці напрями взаємопов’язані, їхні межі досить прозорі. Окрім того, політику (в значенні **politics**) досліджує багато інших дисциплін: теорія держави і права, історія, політична філософія, політична соціологія тощо. Отже, перспективи розвитку політичної науки зосереджені на дослідженні

стиків цих підходів – наприклад, політичного менеджменту, політичного маркетингу, парламентської політології тощо. Диференціацію політичних досліджень на сучасному етапі має таке схематичне зображення (див. схему 2):

Розгляд цієї схеми свідчить, що фактично сфери політики (в значенні **policy**) не існує. Хоча змішування понять політики (**politics** і **policy**) досить часто відбувається на рівні розуміння **рішення**. Політичне рішення – рішення, що ґрунтується на врахуванні різних політичних інтересів, і рішення щодо політики (оптимальна назва для сучасного суспільного розвитку — державно-політичне рішення) – рішення щодо курсу політики, тобто конкретної дії.

Прихильники політичного аналізу зосереджують увагу на охопленні політичної системи в усьому її розмаїтті і навіть виносять дослідження за межі суто політичної системи у сферу тих суспільних відносин, які, перебуваючи поза відносинами політичної влади, можуть відчутно на неї впливати. Отже, їхня увага спрямована вшир, у нескінченний простір суспільних відносин, але цей аналіз зосереджений винятково на **politics**.

Цікавим є погляд політичних дослідників на місце і роль аналізу політики [9, с. 15 – 24], які вважають, що „зрештою, якісний аналіз політики зводиться до політичного аналізу” [9, с. 18]. Цей висновок дещо суперечить логіці дослідження, адже результатом політичного аналізу є **прогноз**, а

результатом аналізу політики – **порада щодо конкретних дій**. Тобто **порада** не може бути складником прогнозу, оскільки прогноз використовується під час вироблення порад-рекомендацій. І в окремих аспектах **політичний аналіз** є складником **аналізу політики** (як і соціальний чи економічний аналіз), окремим аспектом майбутнього курсу дій.

Аналіз державної політики був предметом уваги численних досліджень у минулі сторіччя, хоча її докладне вивчення розпочалося тільки в середині ХХ віку. Сучасний термін „аналіз політики” вперше, 1958 року, увів Ч. Ліндблом. Пізніше ним охоче користовався Е. Дрор. (Докладніше про інституціоналізацію аналізу політики [12, с. 12 – 90; 3, с. 34 – 53].

Аналіз політики, який А. Вілдавскі назвав **повідомленням правди владі** [18], привернув увагу до суспільних наук як засобу поліпшення людського суспільства. Причиною цього, окрім дослідницького інтересу, була і є потреба в глибокому аналізі й усвідомленні безпосередньої дії/бездії влади. Аналіз політики, як наука про [державну] політику (**policy science**), керується такими базовими принципами:

³⁵₁₇ мультидисциплінарність: ґрунтування на здобутках, дослідженнях і методології суспільних наук з виробленням власних наукових підходів;

³⁵₁₇ зорієнтованість на вирішення проблем: центром уваги державної політики є розв’язання реальних (конкретних) суспільних проблем;

³⁵₁₇ нормативність: державна політика має тенденцію до послаблення її нормативності, але вибір напрямку політики здійснюється в межах наукової концепції державної політики і ґрунтується на суспільних цінностях і нормах.

Сучасна наука про [державну] політику (докладніше див. [13, с. 8 – 11]) де-факто ділиться на дві окремі сфери:

1) **дослідження політики (policy study)**, що ґрунтується на емпіричному вивченні конкретних суспільних проблем для розуміння й інформування щодо процесу розроблення й впровадження політики. Це сфера інтересів науковців, груп дослідження політики;

2) **аналіз політики (policy analysis)**, як мотивована сфера, що прагне безпосередньо впливати на реальні наслідки політики шляхом проектування політики державних інституцій. Безпосередніми виконавцями аналізу політики є аналітики політики.

Схематично дисциплінарні рамки науки про [державну] політику можна зобразити так (див. **схему 3**).

Деякі дослідники вважають, що для України характерна проблема якості аналізу політики і, відповідно, кваліфікація аналітиків-експертів. Адже, як зазначав Н. Мак’явеллі, „саме добрі поради, хто б їх не давав, породжуються мудрістю володаря, а не мудрість володаря породжується добрими порадами” [6, с. 457].

Незалежно від конкретної проблеми, її розв’язком є порада-

рекомендація або структура, що її надає. Особливо це стосується України в період трансформаційних процесів, коли приймається багато тимчасових рішень, нашвидкуруч організовуються структури та інститути для поліпшення якості інформації, рішень, оцінки результатів тощо. Все це нібито має слугувати заохоченню запровадження новинок менеджменту, державного управління, оцінювальних підходів тощо.

Схема 3

Дисциплінарні рамки науки про [державну] політику

Останнім часом українські політологи звернули увагу на аналіз політики як на важливу субдисципліну, що використовує значну кількість методів дослідження, підходів, характеристик тощо інших споріднених наук, а також завдяки таким важливим суспільним стимулам, як:

³⁵₁₇ соціально-політичний вплив з метою застосування професійного знання при вирішенні невідкладних проблем суспільного розвитку;

³⁵₁₇ виклики державної політики, що не була результатом суспільного впливу (державно-політичне рішення є відповіддю на вплив), оскільки вона є більше результатом впливу таких соціально-економічних факторів, як багатство, доходи, освіта, безробіття, ніж громадська думка чи структури політичних партій;

³⁵₁₇ системний аналіз політичного життя, що забезпечує інтелектуальні рамки розуміння цілісності процесу політики від артикуляції вимог через вироблення і впровадження політики до впливів на суспільство через зворотний зв'язок.

Зворотним боком такої уваги політологів (у недавньому минулому вони були викладачами історії КПРС або наукового комунізму) до аналізу

політики є стереотип мислення й спрощене розуміння цього напрямку дослідження як пропагування чи ідеології.

При цьому слід наголосити, що аналіз політики необхідно відмежовувати від політичного пропагування. Політичне чи ідеологічне пропагування можна визначити як зусилля, спрямовані на формування в суспільстві певного світогляду. Пропагування зосереджує увагу на питаннях діяльності уряду з тим, щоб дістати підтримку тих або інших політичних груп, партій і громадсько-політичних об'єднань. Отже, політичне пропагування може відбуватися за шкалою від базування на досягненнях аналізу політики до повного його заперечення.

Аналіз сучасного стану політичних наук в Україні дає змогу виокремити такі напрями основної уваги політологів до дослідження політики:

1. Незалежне дослідження сфери. Прагнення осмислити специфічні сфери політики (освіта, охорона здоров'я, транспорт, зовнішня політика тощо), де переважна більшість досліджень є малотеоретичними, прикладними, базованими на ситуаційних зразках. Значна кількість праць є прикладом посилення уваги до специфічних напрямів політики, оскільки вони корисні для практиків і політичних діячів у цих сферах, а також для кристалізації інформації для індуктивного формування теорії. Доцільно згадати про такі перспективні напрями політології, як **прикладна, урядова, парламентська** тощо. Вони менш корисні з точки зору теорії в цілому, оскільки теоретичні ситуаційні дослідження (наприклад, встановлення порядку денного) застосовують специфічні засоби для ілюстрації й перевірки важливих аспектів процесу політики на практиці. Слід зазначити, що політологи, які досліджують державну політику, зробили вагомий вклад у розширення критеріїв оцінювання від традиційних соціальних функцій добробуту до критеріїв процесу та оцінювання ефективності участі громадян. Це проаналізовано в праці К. Вайс „Оцінювання” [1], де соціологічні, статистичні й інші методи використовуються для оцінювання державної політики. Політологи переважно зосереджують увагу на розподільчих результатах і критикують традиційні методи аналізу вигід – витрат. Важливим аспектом є інтегрування оцінювання в характеристику процесу політики шляхом дослідження застосування/незастосування аналізу політики в реальній практиці.

2. Процес політики (докладніше див. [12, с. 307 – 365]). Політологи зосереджують увагу на процесі політики: від усвідомлення проблеми та вироблення альтернатив до впровадження політики й оцінювання її результатів і наслідків. Вадой такого підходу, з їх точки зору, є зосередження уваги на субстанціональних сферах політики, що на практиці становить ризик зосередитися лише на нетеоретичних ситуаційних дослідженнях, а оцінювальні підходи пропонують нечіткі

нормативні стандарти правильної політики. Акцентування уваги на процесі політики дає можливість застосування та інтеграції нагромадженого дисциплінами знання щодо політичної поведінки за різних інституційних умов. Цей напрям є найперспективнішим і найпоширенішим серед дослідників політики.

3. Проектування політики зосереджує увагу на ефективності різних типів інструментів її впровадження. Деякі політологи прагнуть радикально відмежуватися від біхевіористської традиції дисципліни, намагаючись інтегрувати політичну філософію й поведінкові науки.

Слід зазначити, що в останні роки дослідники політичних наук стали все більше уваги звертати на безпосереднє вивчення державної політики, опис і пояснення причин та наслідків дій державних інституцій. Сучасні розвідки зорієнтовано на: опис змісту державної політики; дослідження впливу соціально-економічних та політичних факторів на зміст державної політики; вивчення ефекту впливу різних інституційних структур та політичних процесів на державну політику; оцінку очікуваних і неочікуваних суспільством наслідків державної політики. Окрім того визначено деякі сфери напруженості в розмежуванні політичних наук і аналізу державної політики.

Першою і найнепомітнішою сферою напруження є різниця у розумінні фундаментальної концепції призначення влади й політичного життя. Дослідники політики розглядають владу з точки зору **інституціональних** підходів (дія/бездія державних інституцій): підвищення добробуту членів суспільства та їх громадської безпеки; охорона здоров'я нації і виправлення неспроможностей ринку; коригування впливу середовища; національна оборона тощо. Такий підхід викликає незадоволення у політологів, адже викладена ще в працях Платона, Аристотеля, Дж. Лока та інших мислителів доктрина погляду на громадянство, політичну участь і діяльність розглядаються як самодостатні цілі, а не як засіб впливу на рішення політики. Загалом ця напруженість не є надто серйозною.

Дослідники політики акцентують увагу на цінності стимулів солідарності і почуття політичної дієвості, що випливає з політичної участі, навіть за умови, що вони не викликають внутрішнього інтересу в них. Політологи зважають на те, що участь людей у політичному житті пов'язана з прагненням впливати на рішення для поліпшення суспільного добробуту. Отже, обидві сторони мають дійти консенсусу щодо важливості розробки теорій процесу політики, які зосереджували б увагу на з'ясуванні міри результативності і впливу наслідків державно-політичних рішень та сумісності з уподобаннями населення. Фактично така традиція є усталеною в межах багатьох субдисциплін політології, включаючи громадську думку, законодавче представництво й адміністративні структури.

Другою сферою напруження є різниця у нормативних припущеннях,

що не перешкоджають конструктивним взаємовідносинам. Дослідники політики інколи намагаються активно впливати на вибір напрямку політики, особливо у сферах спеціалізації. Політологи ставлять за мету пояснити способи функціонування середовища всередині їхніх сфер спеціалізації та використання знань і досвіду для впливу на політичну поведінку, але на практиці переважна більшість їх демонструє консультативні здібності у виборчих кампаніях і в такий засіб прагне впливати на вдосконалення функціонування державних інституцій.

Найсерйознішою сферою напруження є сприйняття політологами дослідників політики як таких, що зробили лише скромний внесок у розвиток досить чітких, придатних до узагальнення, емпірично верифікованих теорій процесу аналізу політики. Досить часто в політологічній літературі процес вироблення політики подається лише як її ухвалення, виробників політики – лише як політиків, тобто фактично об'єднання шляхом підпорядкування. Значна кількість досліджень політики, особливо ті, що здійснюються спеціалістами субстанційних сфер, мають всі дефекти традиційних ситуаційних досліджень в державному управлінні: описова характеристика державних інституцій чи рішень з використанням лише суб'єктивних методів збирання даних і аналізу при ігноруванні теоретичних припущень, покладених в основу досліджень чи теоретичних значень результатів, оскільки існує дуже мала зацікавленість у потенційній здатності цих результатів до узагальнення.

Окрім того, ґрунтування аналізу політики на нелінійній логіці, наявність значної кількості аспектів алогічності і підходів від зворотного (із врахуванням ефекту зворотного зв'язку) ускладнює сприйняття його з позицій традиційної академічної школи українських вчених. Домінуюча парадигма процесу політики – евристичний підхід до його стадій, що не є казуальною теорією, оскільки ділить його на кілька узагальнених стадій: усвідомлення проблеми, вироблення альтернатив, встановлення порядку денного, впровадження й оцінювання, та не містить малозрозумілих припущень щодо рушійних сил розвитку цього процесу (чітке з'ясування кола бенефіціаторів і стейкхолдерів). Хоча у працях деяких дослідників політики [14] аналізуються соціально-економічні та інші умови і діючі особи безпосереднього впливу на процес та арени владної дії. Вадою такого стадійного підходу є поглиблений аналіз окремих стадій без належної уваги до процесу загалом. До того ж, значний масив емпіричних досліджень розриває теоретичний зв'язок та узгодженість між стадіями, а реальний процес політики досить часто не відповідає чіткості встановлених стадій.

Зазначимо, що чимало досліджень політики, особливо у сфері процесу політики, методологічно витончені й керуються чіткою теорією, що ґрунтується на західних підходах. Короткий огляд їх підтверджує висновок щодо некоректності критики зосередження уваги на стадійності

процесу політики, яка була актуальною для Заходу в середині 1970-х років, – сьогодні ми маємо значний науково-дослідний доробок.

Жодна сфера напруженості не є серйозною перешкодою для тісної співпраці й становлення принципів взаємовідносин між політологами і дослідниками політики. Вони завжди матимуть спільний інтерес і перспективи співробітництва для кращого розуміння процесу політики як діапазону чинників взаємовпливу державно-політичних рішень і середовища аналізу в суспільстві. Взаємозацікавленість і фахова взаємодопомога сприятиме кристалізації, чистоті наукового дослідження політики.

Політологи зосереджують увагу на політиці (**policy**), оскільки це не означає лише широкі правила прийняття рішень, а впровадження й інші види поведінки можна розглядати з децю іншої точки зору. Зосередження на політиці обумовлене ставкою на авторитарні рішення, як усвідомлення політики. Окрім того, у багатьох політичних дослідженнях спостерігається намагання уникнути логічної неминучості такого погляду на політику. Причиною цього є:

³⁵₁₇ зміни в політичному процесі мають відносно невелику пізнавальну цінність у поясненні неочікуваних результатів і ще менше – непередбачуваних наслідків. Цю інформацію розглядають запізно, зважаючи на її обґрунтованість, і тому втрачається надто багато часу на дослідження неважливих складників аналізу, що й спонукає ігнорувати сутність дослідження державної політики;

³⁵₁₇ політологи зацікавлені у дослідженні політики (**policy**), але ця зацікавленість зосереджується переважно на парламентській політиці. Аналітики політики витрачають багато сил і енергії на дослідження рішень, що встановлюють правила і визначають структурні характеристики систем і процедури прийняття рішень. Ці питання політики є очевидними (завдяки впливу або очікуваного впливу на суспільство), і тому політологи прагнуть аналізувати (політична теорія) та мають перспективи, оскільки очікування того, що може бути, завжди є вирішальним.

Специфікою досліджень державної політики в політологічній літературі є брак теорії. Тобто намагання зосередитися на політиці (в значенні **policy**) фактично зупинило політологів на нереалістичній моделі „політичної діяльності” або виробництва, згідно з якою політику „складають” поетапно – як на стрічці конвеєра. Останнім часом зустрічаються дослідження, де увага акцентується на конкретних випадках, а відтак демонструється безнадійна складність, невинуватість процесу вироблення державно-політичних рішень. Загалом цим дослідженням властивий такий контекст: „Успішність наряду державної політики визначально залежить від рівня політичної підтримки”. Риторичність цього, зосередженого на неповазі, постулату

безглузде. Тут уже постає питання щодо компетентності науковця, адже для державної політики важливими є загальні аргументи, що стосуються всіх питань і етапів визначення політичного курсу та застосування аналітичних методів, які дають можливість розпізнати й сформулювати повторні аргументи й контраргументи — тобто визначити стилістику політичного аргумента.

Загалом можна виокремити три основні позиції (які розглядаються у комбінації) щодо терміна „політика” (**policy**) в контексті аналізу державної політики.

Виділимо значення терміна „політика” як реального об’єкта аналізу політики — авторитарне ранжування цінностей у суспільстві. Адже державна політика зосереджена на прийнятих державними інституціями авторитарних або санкціонованих рішеннях, тобто аналіз політики спрямований на з’ясування, що влада насправді робить (як у Т. Дая: що уряди роблять чи не роблять, чому вони це роблять і що це змінює [15] (дієвість/пасивність влади, причини цього й наслідки) та як це відрізняється від процесу прийняття рішень. Політика в цьому контексті означає результати і наслідки процесів урядування. Отже, політику в такому розумінні можна визначити як правила прийняття рішень, які використовуються владою як керівний принцип її поведінки; політика є різновидом авторитарного вербального продукту.

Другий підхід зосереджується на використанні широкого значення політики (загальних питань) і специфічного набору варіантів вибору, який здійснюється в межах цієї політики. Використання терміна „політика” у широкому значенні для опису загальних намірів влади зосереджений на виокремленні специфічного продукту, що може бути лише частково вираженим. У цьому значенні політика складається із загальної структури авторитарних правил, зважаючи, що точна межа між політикою і неполітикою – питання майже завжди дискусійне щодо конкретної ситуації. Досить часто в науковій літературі та в ЗМІ зустрічаються дихотомії: „політичне проти неполітичного”, „творче проти шаблонного”, „політика проти управління”. І це лиш підтверджує часте перенесення акцентів у темах, нагадуючи про широке вживання терміна „політика”.

Третій підхід розуміння політики ґрунтується на тому, що політична поведінка є цілеспрямованою (свідомо зорієнтованою). У цьому контексті політика розглядається як дії, спрямовані на досягнення мети. Тобто йдеться про „орієнтації політики” або „політику відповідного міністерства”. Отже, політика характеризується як спроектована програма цільових цінностей і практичних дій. Політична поведінка завжди розуміється на основі її інтересу й цільової орієнтації, а вся діяльність розглядається як спрямована на політику, що логічно охоплює сутність політики і містить поведінку, спрямовану на цей набір цілей.

Усі три підходи поєднуються в дефініції політики, яку К. Фрідріх

визначив так: „Пропонований особою, групою або урядом напрям дій в межах середовища, що передбачає перешкоди та можливості, які конкретна політика має використати або подолати в прагненні досягти мети або виконати завдання чи намір... Для концепції політики суттєвим є наявність мети, завдання чи наміру” [16, с. 79]. Слід обов’язково розмежовувати поняття, конкретні рішення і дії, програму і напрям дій, що і є політикою (**policy**). Хоча існує і визначення політики як спеціальних дій, спрямованих на досягнення цілей або реалізацію інтересів. Політика як модель поведінки презентує не окремі, розрізнені дії, що утворюють політику, а тому вона, за необхідності, характеризується як абстракція, і її розглядають крізь призму агрегаційних й аналітичних процедур. Такий підхід заперечує ситуаційний метод і зосереджується на стратегії дослідження й стимулювання контролінгу змінних **середовища аналізу** (перспективний напрям дослідження аналізу державної політики, що містить такі складники середовища, як соціальне, фізичне, економічне, політичне).

У багатьох дослідженнях доводиться, що реальне вироблення політики абсолютно не співпадає з раціональним аналізом. Перспективним напрямом дослідження є створення системи аналізу політики з оцінювання політичних продуктів і методів як творчих і цінних складників аналізу політики. Тобто – здійснювати **політичний аналіз політики**, адже у повсякденні, як і в управлінні, ми всі є продуктом політики. Тому на часі створення форми аналізу, яка б оцінювала політичні методи як творчий і цінний складник суспільного життя.

Суспільствознавці, які вперше знайомляться з дослідженнями з аналізу політики, вважають, що в них домінують економіка та економічні методи дослідження та економічна модель суспільства як ринку. Взаємовідносини ринку і державної політики зосереджені на конструктивності цієї парадигми. Реальний аналіз політики бере за основу модель політичної спільноти, в якій життя індивідів обумовлюється взаємозалежністю, відданістю та об’єднанням, і члени цієї спільноти обстоюють громадські інтереси як особисті.

Книгою, що відкрила нову епоху і сприяла становленню аналізу політики, є дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції (див. [10]). Особисті уподобання є специфічними засобами впливу, і в цьому контексті вплив трактується максимально широко — оскільки позитивні та нейтральні спонуки, такі, як комплекс цілей, звичок та прикладів, і є не менш важливим для визнання влади, ніж загроза фізичного чи економічного покарання. Доцільно також визначити мотиви і результат як засоби впливу на аналіз політики з точки зору конституційної інженерії (докладніше див. [11]).

Ще одним прикладом неекономічного підходу до аналізу політики є аналітичне оцінювання (докладніше див. [1]) шляхом ретельного

планування і якісного вимірювання політики. Аналітичне оцінювання зосереджене не на думці фахівців-спостерігачів чи періодичних звітах виконавців, а на традиційних для соціальних наук методах досліджень, що дає змогу зробити процес оцінювання систематичним і точним, оскільки поняття оцінювання є дуже гнучким і означає здійснення значної кількості видів оцінок. Підсумовуючи, зазначимо, що методологічна база суспільних наук має в своєму арсеналі значну кількість методів і підходів, які, у поєднанні з економічними, сприяють ефективному аналізу політики.

Наступними складниками парадигми, що потребують докладнішого розгляду, є різниця між дефініціями **аналіз політики** та **аналіз для політики**, оскільки це сприяє кристалізації термінологічних понять та уникненню плутанини. Визначаючи аналіз політики мистецтвом, наукою, професією та ремеслом одночасно, зазначимо, що він перебуває на одному полюсі шкали-дихотомії, а на протилежному – аналіз для політики.

Аналіз політики			Аналіз для політики	
Аналіз детермінації політики	Аналіз змісту політики	Моніторинг та оцінювання політики	Обстоювання політики	Інформація для політики

Аналіз детермінації політики – наголос на вході й трансформаційних процесах, що відбуваються за певної структури державної політики. Аналізування процесу політики ґрунтується на експліцитних або імпліцитних моделях системи політики. Ця модель розглядається з позицій **керованості**:

³⁵₁₇ зовнішніми силами;

³⁵₁₇ внутрішніми цілями й завданнями чи внутрішнім сприйняттям середовища. На відміну від обстоювання чи інформації для політики, цей вид діяльності прагне підкреслити обмеження дії, коли моделі діяльності зображуються як результат перехресної дії сил.

Щодо аналізу змісту політики, то цей складник містить значну кількість досліджень у сферах соціальної політики й управління, цілей, завдань та функцій конкретного напрямку політики. Типовими прикладами є оцінювання науковцями сфери охорони здоров'я, освіти, житлового будівництва тощо. Такі оцінки здійснюються переважно для наукового поступу, аніж для вивчення впливу на громадськість чи сприяння інформуванню виробників державної політики. В удосконаленіх варіантах дослідження змісту політики застосовується „ціннісний аналіз” і, відповідно, напрям соціальної політики подається як інституційована соціальна теорія.

Моніторинг та оцінювання політики містяться приблизно посередині шкали-дихотомії і здійснюються постійно, хоча деякі напрями можуть бути надто примітивними, некритичними чи мати латентні цілі оцінювання. Оцінювання – це з'ясування реалій політики та її головних

дійових осіб, критерії і процедури вибору альтернативи, застосування інструментів впровадження державно-політичного рішення в життя і встановлення меж дії/бездії політики тощо. Загалом оцінювання, як зазначає К. Вайс, – це „систематична оцінка операцій та/або результатів програми чи політики у порівнянні з комплексом явних та неявних стандартів для вдосконалення програми чи політики” [1, с. 25].

Оцінювання має на меті з'ясувати, чим насправді є політика, а також виявити замовників, чиє рішення про те, брати участь у політиці (і наскільки) встановлює обмеження щодо можливостей політики. Оцінювання застосовується на всіх етапах аналізу державної політики і розглядається як засіб підвищення її раціональності й ефективності.

Моніторинг та оцінювання політики досить часто сприймають як *post hoc*, коли вплив політики використовується для аналізу здійсненості проектування політики в майбутньому через деталізацію **набору** здійснених дій. Метою аналізу політики є інформування творців політики про обмеження можливостей, адже **кращою** вважається політика, найбільш **пристосована** до обмежень впровадження і складників середовища політики.

Окрім того, важливо розрізняти аналіз політики та обстоювання політики, оскільки перший вид вимагає критичного підходу до питань державної політики на основі систематичних знань, а другий вимагає організаційних умінь, ораторського мистецтва, переконливості та наполегливості, уміння **грати** на політичній сцені. Іншими словами, аналіз політики – це аргументування причин та наслідків державної політики, а обстоювання політики – здійснення заходів для закріплення та збереження певної політики, яка вважається правильною. До того ж розробка наукового знання про сили, які впливають на державну політику, та про її наслідки є необхідною умовою для активного обстоювання політики, тобто прагнення за допомогою спеціальних заходів закріпити і зберегти певний її напрям.

Обстоювання політики – термін для позначення будь-якого дослідження, яке має на меті пряме обстоювання конкретної політики або кількох її напрямів, і таке обмеження дослідники сприймають як належне і цінне. Зв'язок такого дослідження з процесом прийняття державно-політичних рішень можливий лише опосередковано. Загалом обстоювання – це вироблення вагомих аргументів на користь окремих напрямів політики. Слід розрізняти суперечливість у підходах до аналізу політики: **аналітика – політичного гравця й політичного гравця – аналітика**.

Метою обстоювання є творчі політики (з передбаченням певного ступеня відповідності цінностей, і ця відповідність може/не може бути надійним припущенням), завданням – лобювання існуючих напрямів політики і звернення до конкуруючих груп чи громадської думки в цілому. Інформація збирається, нагромаджується виключно для обстоювання

відповідного напрямку політики. Такий стиль аналізу використовують переважно реформаторські групи тиску, хоча він спостерігається і в академічних дослідженнях.

Інформація для політики. Для дослідження політики характерним є забезпечення творців політики інформацією і, якщо можливо, порадою-рекомендацією. Інформація для політики передбачає аргументування на користь або введення нового напрямку політики, або перегляду існуючого. Такі дослідження виконують переважно підрозділи урядових структур, зовнішні дослідники, державно-фінансові структури, казначейства, незалежні фінансові дослідники, індивідуальні чи інституційовані дослідники на підставі інтересу до політики тощо. Таке дослідження обмежується наданням потрібної інформації для врахування в процесі вироблення напрямку державної політики. Однак воно може вийти за межі (навмисне/ненавмисне **витікання** інформації) для висвітлення цілі, завдання зацікавлених сторін, і в такий спосіб запропонувати певний її варіант. (Про взаємостосунки аналітика і замовника-клієнта аналізу докладніше див. [12, с. 386 – 394]).

З досвіду викладання аналізу державної політики (в НАДУ є курс навчальних дисциплін міжкафедральної спеціалізації „Аналіз державної політики”), доцільно почати презентацію його як навчальної дисципліни з відповіді на запитання „**Що є аналіз політики?**” (Це одночасно є своєрідним експрес-тестом на виявлення аналітичних здібностей слухачів). Таке запитання у поєднанні з обговоренням та дискусіями викликає у слухачів ще більшу дратівливість, небезпечно провокує їх тощо, адже попередній їх досвід традиційного академічного навчання і практична діяльність виявляються майже непридатними для відповіді з точки зору лінійної логіки. Аудиторія відчуває свою неспроможність (інколи проявляється навіть певна агресивність з боку високопосадовців), активна мозкова діяльність викликає творче напруження через нездатність зробити нібито щось життєво необхідне. Все це надзвичайно простий секрет аналізу (його часто застосовують досвідчені викладачі, знаючи, що слухачі не мали можливості вивчити це, з метою провокування їх зацікавленості й активності). В такій ситуації викладач і його предмет (аналіз політики) схожий на Сфінкса — мовчазно мудрого і незбагненного.

Ефективним продовженням є пропозиція набуття необхідних навичок реалізації здібностей за допомогою пропонованого курсу. Цікаво спостерігати, як слухачі вчаться робити аналіз політики, як це спостереження перетворюється під кінець уже на „спостереження за спостерігачем”, а їх досвід стає порадником: слухачі **відчують**, що стають компетентнішими, адже на початку вивчення курсу лунали слова про компетентність, привабливість, стратегічність тощо та невимовлені запитання: як може навчати (тим більше писати книги) той, хто не може зрозуміло сказати, що це? Як цьому можна навчати і як це можна вивчити?

Мовчазним помічником завжди є аналіз політики: той, хто не знає, що це — навчас, а той, хто здійснює аналіз — не знає, як це кваліфіковано виконати. Ще одна закономірність, характерна для аналізу: аналізу політики можна навчатися, але не можна навчитися, оскільки це можливо лише за наявності здібностей та виключно шляхом тренінгів (проблемою лишається самоосвіта як самовдосконалення). Перефразовуючи відомі слова, скажемо, що аналіз політики — це висококваліфіковане застосування інтелекту до вирішення суспільних проблем.

Аналіз політики (особливо перший етап — визначення проблеми) краще вивчається у зворотному напрямі, оскільки позиція, що „добре сформульована проблема – це напіввирішена проблема” [12, с. 319] ґрунтується на тому, що проблема лише тоді є проблемою, коли її можна конкретно вирішити (вирішення проблеми — шлях для створення нових проблем). Адже немає конкретного вирішення — немає й проблеми. Інакше – це проблемна ситуація, тобто сукупність кількох проблем, а її аналіз проводиться для обґрунтування важливості своєї роботи (ніколи не будеш безробітним, адже люди швидше прощають невдачі тим, кому постійно щось не вдається, ніж тим, кому постійно вдається все і вони щось одне не роблять) і незамінності виконавця. Тобто, слухачів переконують у конкретному формулюванні проблеми, придатної для аналізу (порадою є відсутність у формулюванні проблеми слів, орієнтованих на процес (наприклад, шляхи реформування, вдосконалення, оптимізація, поліпшення тощо) та початок речення зі слова „як”).

Вивчення аналізу політики у зворотному напрямі можливо означає зосередження уваги в середині процесу: усвідомлення проблеми, альтернативи рішення, прийняття рішення, впровадження, оцінювання наприкінці кожного етапу. Як свідчить практика, коли слухачі йшли шляхом зворотного дослідження, то це давало найкращі результати. Тобто, формулювання проблеми стає заключним етапом (зазвичай спочатку формулюється „робоча” назва проблеми). Чому так? Що є первинним — проблема чи її розв’язання? Чому шлях через „чорний хід” має результат, а схема залишається незмінною? Можливо, схему слід переглянути чи наполягати на її незмінності? Проблема в менталітеті чи в формулюванні проблеми, більше схожому на закінчення, ніж на початок аналізу? Коли слухачі починають писати аналітичні записки (докладніше див. [13]), то вдаються до широких пошуків з шокуючим зосередженням на лаконізмі. Побажання „бути творчими!” як складник аналізу політики (про що багато написано і занадто мало відомо) є риторичним, оскільки творчий компонент компрометується тим, що політ думки перетворюється на одну логічну послідовність.

Головна ідея цієї роботи була спрямована на кристалізацію і донесення **аналізу державної політики** до широкої громадськості за допомогою характеристики поняття і змісту політики, різних підходів до її аналізу

та проблеми здійснення самого аналізу. Це передусім ґрунтується на тому положенні, що аналіз державної політики є невід'ємним складником суспільного процесу. Дискусійними залишаються питання про цілі, взаємозв'язок державної і приватної сфер, проблеми для аналізу, стратегії політики, інструменти впровадження тощо. Все це обумовлено тим, що, як зазначає Л. Пал, аналіз „позначений більшою мірою творчим підходом та уявою, ніж майстерним оволодінням технічною деталлю” [8, с. 14]. Адже реальний аналіз – це не лише збирання й оцінювання інформації щодо вибору напряму політики, тобто стереотипна раціональна майстерність, а ґрунтовне, чітке, критичне і переконливе кваліфіковане інтелектуальне міркування (осмислення-усвідомлення), що є визначально важливішим за фундаментально цінну логіку і фактичні дані. Узагальнюючи, можна сказати, що грамотний аналітик політики переважно здійснює аналіз як „професійне вгадування”.

Підсумовуючи, зазначимо, що в останні роки зросло значення аналізу політики як для фахівців з державного управління, так і для споживачів послуг влади у зв'язку з домінуючою орієнтацією суспільства на встановлення ліберально-демократичних інституцій. Ми є свідками посилення співпраці України з ЄС та СНД, дискусії щодо місця і ролі України в НАТО, а термін „демократія” став найуживанішим у ЗМІ. Слід відзначити позитивну тенденцію до скорочення елітарної замкненої сфери вироблення політики (хоча це швидше нагадує демократичний централізм чи адміністративну демократію) і розширення відкритості й прозорості системи прийняття рішень. В країні існує чимало комітетів, комісій, громадських організацій, круглих столів, консультативних установ, тобто зовнішніх атрибутів демократичності, завдяки яким громадяни мають більшу можливість формально характеризувати державну політику.

Автор не впевнений, що його скромний доробок швидко вплине на процес утвердження аналізу державної політики як прикладної суспільної науки, сфери професійної діяльності і навчальної дисципліни, та все ж, зважаючи на відповідальність перед наступними поколіннями українських громадян, сподівається, що це є певним „капіталовкладенням” у майбутнє.

Література:

1. **Вайс К. Г.** Оцінювання: методи дослідження програм та політики / Пер. з англ. Р. Ткачука та М. Корчинської; наук. ред. пер. О. Кілієвич. – К.: Основи, 2000. – 671 с.
2. **Веймер Д. Л., Вайнінг Е. Р.** Аналіз політики: концепції, практика / Пер. з англ. І. Дзюби, А. Олійника; наук. ред. О. Кілієвич. – К.: Основи, 1998. – 654 с.
3. Вступ до аналізу державної політики: Навч. посіб. / В. Романов, О.

Рудік, Т. Брус. - К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2001. - 238 с.

4. Економічний розвиток і державна політика: Навч. посібник / Ю. Бажал, О. Кілієвич, О. Мертенс та ін.; За заг. ред. Ю. Єханурова, І. Розпутенка. - К.: Вид-во УАДУ, 2001.- 480 с.

5. **Кілієвич О.** Англо-український глосарій термінів і понять з аналізу державної політики та економіки. - К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2003. - 510 с.

6. **Мак'явеллі Н.** Флорентійські хроніки; Державець / Пер. з іт. А. Перепада. - К.: Основи, 1998. - 492 с.

7. Новый энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. - СПб, Б. г. - Т. 2. - С. 477 - 478.

8. **Пал Л. А.** Аналіз державної політики / Пер. з англ. І. Дзюби. - К.: Основи, 1999. - 422 с.

9. **Рибкало В. А., Валецький О. Л., Кальниць Ю. Г.** Політична аналітика та прогнозування: Навч. посіб. - К.: Вид-во УАДУ, 2002. - 60 с.

10. **Саймон Г. А.** Адміністративна поведінка: Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції: Пер. з англ. - Вид. переробл. і доп. числен. заув. авт. - К.: АртЕк, 2001. - 392 с.

11. **Сарторі Дж.** Порівняльна конституційна інженерія: Дослідж. структур мотивів і результатів: Пер. з 2-го англ. вид. - К.: АртЕк, 2001. - 224 с.

12. **Тертичка В.** Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. - К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2002. - 750 с.

13. **Янг Е., Куїні Л.** Як написати дієвий аналітичний документ у галузі державної політики: Практичний посібник для радників з державної політики у Центральній і Східній Європі / Пер. з англ. С. Соколик. Наук. ред. пер. О. Кілієвич. - К.: „К.І.С.”, 2003. - 130 с.

14. **Anderson J. E.** Public Policy-making: An Introduction. - Boston: Houghton Mifflin Company, 1997. - 355 p.

15. **Dye T. R.** Policy Analysis: What Government Do, Why they do it, and what difference it makes. - The University of Alabama Press, 1983. - 122 p.

16. **Friedrich C.** Man and His Government. - New York: McGraw-Hill, 1963. - 737 p.

17. **Jackson R. J., Jackson D. J.** Comparative Government: An Introduction to Political Science. - 2nd-ed. - Ontario: Scarborough, Prentice Hall; Allyn and Bacon Canada, 1997. - 519 p.

18. **Wildavsky A.** Speaking Truth to Power: The Art and Craft of Policy Analysis. - New Brunswick: Transaction Publishers, 1987. - 431 p.

Історична пам'ять як функція історичної свідомості

Віктор Вашкевич,

кандидат історичних наук,
докторант Інституту вищої освіти
Академії педагогічних наук України

Останнім часом в історичних дослідженнях все частіше фігурує категорія історичної пам'яті. Запропоновані Р. Колінгвудом, М. Гайдегером, С. Тулміном та іншими вченими концептуальні моделі історичної пам'яті нині потребують певного переосмислення та узагальнення. З огляду на це автор пропонує синтетичний погляд на історичну пам'ять як функцію історичної свідомості.

Історико-науковий опис завжди є реконструкцією, мета якої – адекватне відображення реальності історичного минулого [3, с. 27 – 34]. Відтак „теорію дійсного” маємо також визнати конструкцією картини світу, оскільки вона складається через сукупність схематичних уявлень відповідно до вимог методу [7, с. 49 – 59]. Не можна заперечити й обґрунтування положення, що коли наука відмовиться від методологізму, то тоді вона заперечуватиме власну сутність [7, с. 245]. Методологізм, будучи сутнісною формою буття науки, розділяє на предметні частини ціле об'єктивної реальності, протиставляючи їх одне одному, абстрагуючись від унікального, одиничного [7, с. 45 – 46].

Використання цих визначень науки як сутнісного явища Нової та Новітньої історії також дозволяє з'ясувати, що саме „методологічні установки класичної науки призводять до того, що світом реально починають правити абстракції, людина з її повсякденними проблемами витісняється на перифірію свідомості. Вносячи смисл (Логос – підкрсл. авт.) у Всесвіт, ми його спрощуємо, маємо перед собою не наявну реальність, а власні уявлення про неї” [2, с. 2]. Усвідомлення такого „спрощення уявлення про реальність” не стає на заваді поширенню наукової практики, оскільки останню вважають виявленням властивостей соціального буття, що існує за своїми власними надприродними законами.

Ідея надприродності також використовується як засадничий аргумент

для відтворення соціального ставлення до природи як до передумови розвитку інфраструктури соціуму. Однак, у цьому випадку виявляє себе фундаментальна суперечність, що була обґрунтована київськими філософами М. Кисельовим і Ф. Канаком, які дійшли висновку, що, перетворюючи світ, „людина як соціальне утворення (сукупність соціальних відносин) відчуває на собі наслідки цього перетворення вже як природна істота” [2, с. 23]. Тим самим осмислення самого факту абстрагування від історичного досвіду взаємодії з довкіллям стає джерелом формування сучасного екологістичного досвіду, який перетворюється на реальний чинник історичної пам'яті сучасного людства.

Під впливом поширення історичного аналізу науки в філософії аналітична орієнтація починає змінюватися синтетичною. Пом'якшується дихотомізм понять „емпіричне-теоретичне”, протиставлення теорій і фактів, контексту відкриття і контексту обґрунтування. Замість різкого протиставлення емпіричного знання як надійного, обґрунтованого, незмінного – знання теоретичному як самосуперечливому в основоположеннях та мінливому виникають концепції про взаємопроникнення емпіричного і теоретичного. Загальним стає переконання про „теоретичну навантаженість” факту, що фіксація наукового факту можлива тільки за умови наявності відповідної теорії, котра детермінує факти. Тому факти, відкриті за допомогою однієї теорії, можуть за своїм значенням відрізнятися від фактів, встановлених за допомогою інших теорій. Обґрунтовується, що зміни теорій можуть спричиняти зміни у фактуальному фундаменті наукових знань. Жорсткий демаркаціонізм, який ґрунтувався насамперед на теорії верифікації, замінюється тезою про єдність наукового і ненаукового знання.

Приблизно у середині 1970-х років (значною мірою — завдяки зусиллям П. Фейєрабенда) поширилося переконання, що створення загальноновизнаної теорії, ідеальної моделі науки, яка істинно реконструює історію науки, — справа безнадійна. Програма створення універсального наукового методу, яка була проголошена ще позитивізмом, спиралася на надію, що філософія, котра є наукою про науку, вже завдяки своєму існуванню приведе до створення загальноновизнаної методологічної концепції. Однак виявилось, що вона має характерну рису історії філософії — розмаїття думок і позицій. У свою чергу, саме П. Фейєрабанд, визнаючи проблему демаркації антиномією, виявив її принципову важливість, оскільки, якщо наука та міф можуть не вирізнятися, тоді будь-який аналіз науки завжди страждатиме від питання, чи необхідна наука взагалі.

Центральна проблематика історичних досліджень, за свідченням Ст. Тулміна (з яким можна погодитись), була змальована ще Р. Коллінгвудом у праці „Нарис метафізики” (1940 р.). Р. Коллінгвуд звернув увагу на наявність ієрархії питань і тверджень у природознавстві. Ця ієрархія свідчила, що загальні принципи в науці не є універсальними

твердженнями, з яких дедуктивно виводяться особливі та одиничні твердження. Найбільш явно ця ієрархічність притаманна математичним наукам, базові положення котрих є чітко фіксованими. У природознавстві специфічні положення отримують своє значення лише при співвіднесенні з певними метафізичними доктринами. Загальні принципи (визначення простору, часу, субстанції, закону тощо) належать до специфічних положень не як аксіоми до виведених наслідків, а як фундаментальні проблеми, через розгляд яких просуваються дослідження у певній сфері пізнання.

Теза Р. Коллінгвуда, що „інтелектуальні зміни в науці пов'язані зі змінами базових припущень”, спирається на переконання стосовно того, що не існує доведених і обґрунтованих абсолютних універсальних наукових положень. Тому для філософа на кшталт „коллінгвудівського метафізика” [5, с. 171] проблема дослідження науки складається з „пояснення, за яких умов і внаслідок яких процесів певна сукупність абсолютних посилянь змінюється іншою” [5, с. 172]. Каузальне визначення історичності науки було зафіксоване С. Тулміном у такому визначенні Р. Коллінгвуда: „Абсолютні передумови кожного суспільства на кожному етапі його історії створюють відповідну структуру, котра переживає напруження, і ці напруження зростають з різних причин. Якщо напруження стають дуже значними, структура руйнується та змінюється іншою, що являє собою модифікацію старої структури, але без цих руйнівних напружень” [5, с. 173].

Р. Коллінгвуду належить також визначення головної проблеми історичного аналізу науки — неможливість раціонального пояснення евристичних змін. Він вказував, що модифікація старої структури знань у нову не становить пряму раціональну дію науковців. Цей процес відбувається як ніким не запланований. Тому завжди лишається проблема визначення, у кожному конкретному випадку, чи був „раціональним” перехід від старих припущень до нових [5, с. 170 — 189]. Нова сукупність „абсолютних” припущень не може визнаватися критерієм, бо вона сама стане колись старою.

Зазначимо, що відкриття „методу історизму” належить Т. Куну. Вчений, спочатку 1961 року у статті „Про функцію догмату в науковому дослідженні”, а потім у книзі „Структура наукових революцій” (1972 р.) і на симпозіумі у Бедфорд-коледжі (Лондон, 1965 р.) висуває теорію наукових змін, призначену для вирішення окресленої Р. Коллінгвудом проблеми. Т. Кун, порівнюючи „нормальну” та „революційну” науки, аналіз різниці способів діяльності наукових товариств, з'ясував, що історизм може виконувати функцію методу та методологічної підвалини формування певної „парадигми” чи „дисциплінарної матриці” (поняття „дисциплінарна матриця” він використовує в останніх працях як уточнення поняття „парадигма”).

Запропонована Т. Куном концепція історії науки спрямовується на критику ідейного ґрунту нормативізму в епістемології — переконаності в абсолютній універсальності критеріїв науковості та наукової раціональності. Ці критерії проголошуються ним історично відносними. Способи вирішення наукових проблем не детермінуються попередніми методологічними здобутками. Визначення раціональності на відміну від нераціонального в інтелектуальній діяльності щоразу встановлюється заново при затвердженні парадигми. Тим самим Т. Кун заперечує фундаменталізм емпіризму, вважаючи, що не існує фактів, незалежних від парадигми, і не може існувати нейтральної мови емпірії. Спільнота вчених, керуючись відповідною парадигмою, вчиться бачити світ крізь її нормативи. Не факти визначають теорію, а теорія визначає, які саме факти будуть нею осмислені, стануть предметом свідомості.

Специфіка запропонованого образу науки полягає в тому, що її логіко-методологічні фактори втрачають свою надісторичну нормативність і стають функціонально залежними від вирішуваних проблем і панівного у відповідний історичний період способу діяльності наукової спільноти.

Відтак розвиток науки є не нагромадженням несуперечливих фактів, концепцій тощо. Вважаючи, що розвиток науки є почерговою зміною двох циклів — періодів „нормальної науки” і періодів „наукових революцій”, Т. Кун пояснює, що у період „нормальної науки” всі вчені поділяють певний ґештальт, парадигму, а у період наукової революції відбувається ґештальт-переключення, зміна парадигми. Соціально-психологічний характер такої концепції визначається розумінням наукової спільноти, члени якої поділяють певну парадигму. Прихильність до неї зумовлюється не тим, що вчений виступає як творець нових ідей, а становищем його в даній соціальній організації науки, його індивідуальними психологічними якостями, симпатіями, естетичними мотивами і смаками. Саме ці і подібні фактори є, згідно з Т. Куном, основою наукової спільноти і пояснюють стійкість певної парадигми.

Зі зміною парадигми змінюється і весь світ вченого. Абсолютна об'єктивна мова наукового спостереження, про яку мріяв Р. Декарт, неможлива. Сприйняття вченого завжди зазнаватиме впливу парадигми, загальних метафізичних настанов окремого кола науковців.

Існуюча педагогічна традиція і характер змісту підручників приховують факт наукових революцій [8, с. 16 – 22]. Якщо розглядати підручники як історичний здобуток, то можна дійти висновку, що рух науки — це лише поступове наближення до нинішнього її стану. Великим вченим минулого приписуються думки, яких вони не мали, їх висловлювання тлумачаться з позицій сучасності на підставі новітньої реконструкції історично наявних надбань науки.

Процес затвердження нової парадигми має складну структуру. Критерієм надання переваги виступають фальсифікації, нові можливості

розв'язання наукових завдань, простота, ясність, науковий престиж автора. Але в більшості випадків докази на користь нової і старої парадигми врівноважуються. Однак, оскільки вибір парадигми відбувається в період кризи, себто тоді, коли вчені розчаровані старою парадигмою, вони приймають нову парадигму на підставі нераціональних мотивів. Учений — член наукової спільноти — є, звичайно, добре підготовленим і до наукової роботи, і до кризи науки. Не підготовлений він лише до виходу з кризи. Тому нову парадигму, як правило, висуває або дуже молода людина, або вчений, який нещодавно прийшов до цієї наукової царини.

У період нормальної науки діяльність науковця визначено історично сформованою парадигмою. Така наука спрямована на дослідження визначеної базовою теорією сфери явищ. Ці обмеження створюють умови для поглиблення досліджень, задають критерії професіоналізму, бо в їх межах немає потреби апелювати до вихідних принципів і виправдовувати використання певних понять. Усе це створює певну мовну традицію нормальної науки, в якій наявні свої конвенції щодо сенсу і змісту термінів, понять тощо. Отже, конвенціональне визначення термінів, понять, мови має своє історичне обмеження, котре слід завжди враховувати. Поглиблення та поширення наукового усвідомлення буття, визначене парадигмою під час періоду нормальної науки, призводить до появи побічних результатів, що сприймається як отримання критеріїв для вилучення ненаукових проблем.

Парадигма спрямовує дослідження не тільки закладеною у ній моделлю визнаних науковим співтовариством способів пізнавальної діяльності — вона певною мовною структурою може спрямовувати і шляхом абстрагування відповідних правил із визнаних способів дії. Вчені погоджуються у своїй ідентифікації парадигми, попередньо не узгоджуючи її повну інтерпретацію. Тому в період нормальної науки парадигма діє, функціонує у підсвідомій формі. Перший симптом кризи нормальної науки — набуття парадигмою форми обмежуючих правил. Нормативна форма парадигми є свідченням її найвищої досконалості і водночас початком її занепаду. Коли парадигма набуває зрілого самовизначення, що здійснюється через її усвідомлення у формі системи норм науковості, наука починає вступати на шлях свого революційного розвитку, починається руйнування цієї системи, оскільки вона набула форми догмату (святого писання).

Вчені ніколи не сприймають невідповідність ряду фактів теорії, якою вони керуються, як контрприклад, бо нове виникає внаслідок взаємодій, котрі якісно невідповідні парадигмальному самоусвідомленню, парадигмальному поглядові на дійсність. Тому вважається, що для обґрунтування фактів, неосяжних для відповідної парадигми, потрібен інший теоретичний рівень досліджень зі своїми новими способами

наукової діяльності. Такі факти Т. Кун називає „аномаліями”. Він засвідчує, що аномалії можуть виникнути і бути усвідомленими тільки на фоні парадигми; у цьому полягає її головна епістемологічна функція. Чим більше розвинена парадигма, тим відчутніший для наукового товариства вплив аномалій. Однак аномальність все одно лишається за межами парадигми і не визнається фактом.

Поступово настає період професійної невдоволеності неспроможністю наукової спільноти вирішувати історично усвідомлені проблеми, виникненням мороки з постійного дискутування багатьох питань. Це настає період кризи науки. Відкриття нового як наукове досягнення відбувається у формі осмислення аномалій, через визнання їх фактом. Як правило, проблеми, стосовно котрих фіксується поняття кризи, бувають такого типу, які вже були предметом усвідомлення, а практика нормальної науки визнала їх вирішеними (наприклад, що ми розуміємо під терміном „простір”). Такі проблеми вирішуються тепер з урахуванням аномалій, які сприймаються як контрфакти по відношенню до попереднього теоретичного рішення. Отже, відкриття, поява нової теорії, заміна парадигми стає реальністю через перегляд основоположень, якими користувалися попередні покоління вчених. Відтак ці основоположення стають предметом окремого аналізу: експлікуються, рефлексуються, співставляються.

Остаточним моментом історичного становлення нової парадигми є порівняння двох парадигм між собою і дійсністю. Таке співставлення можливе лише за умови наявності нової парадигми, яка має здатність вирішувати головоломки, віднесені попередньою парадигмою до аномалій. Результатом порівняння, як правило, буде організація нової наукової спільноти, об'єднаної новою парадигмою. Тому парадигми порівнюються не як варіанти лінгвістичних вправ, а як різні світоглядні системи.

С. Тулмін у середині 1960-х років запропонував іншу історичну модель, головна ідея якої полягає в історичному формуванні та функціонуванні „стандартів раціональності та розуміння”. Основною проблемою, яка перебуває у центрі уваги С. Тулміна, є проблема пояснення концептуальних змін в уявленнях людини про дійсність. Вона виражена у питанні: „Яким чином, за яких обставин і завдяки якому процесові фундаментальні поняття змінюють одне одного?” [6, с. 12].

Вже в ранній праці під традиційною неопозитивістською назвою „Філософія науки” (1953 р.) С. Тулмін піддав критиці абсолютизацію логічних (дедуктивістських та індуктивістських) методів аналізу мови науки, а також неопозитивістські уявлення про аналіз та синтез, зробив деякі критичні зауваження на адресу традиційних позитивістських концепцій науки як „майже не дотичних до практичної роботи в галузі фізики” [10, с. 122].

С. Тулмін дуже швидко завоював визнання як дослідник, котрий

відкидає формально-логічні схеми, системи та моделі; його почали іменувати „представником антипозитивістської течії англо-американської філософії” [4, с. 71], що висунув найрадикальніші заперечення проти неопозитивістської програми з позиції „історика науки”. У своїх філософських пошуках С. Тулмін еволюціонує від неопозитивізму, англійської школи „філософів буденної мови” та махізму до гносеологічного еволюціонізму чиказьких філософів. Він відмовляється від вульгарногносеологічного положення Е. Маха про „інтелектуальну еволюцію” як безперервну акумуляцію знання, а також не приймає вирішення проблеми концептуальних змін Г. Фреге, Р. Коллінгвудом та Т. Куном. На думку С. Тулміна, помилка Г. Фреге та Р. Коллінгвуда полягає в тому, що „вони обидва приєдналися до філософського культу систематичності, тобто до переконання, що поняття повинні утворювати „логічні системи” [5, с. 180], а, отже, прирівняли „раціональне” до „логічного”. Такий підхід спричиняє те, що „раціональність” наукового відкриття (тобто конкретних раціональних дій, котрі можуть перебувати за межами логіки і мови, за допомогою яких вчені домовляються про ґрунтовно підготовлені концептуальні зміни) може випадати з поля аналізу та оцінки, якщо використовувати лише „логічні” чи лінгвістично самовизначені терміни.

Недолік історичної моделі Т. Куна, на думку С. Тулміна, полягає у перебільшенні значення змін, що відбуваються при заміні теорій, оскільки немає абсолютних розривів. „Називаючи зміну „революційною”, ми не відкидаємо свого зобов’язання пояснити „обставини та процеси”, що мають місце під час цієї зміни” [5, с. 182]. Замість „революційного” пояснення інтелектуальних змін С. Тулмін пропонує еволюційну модель історії, яка пояснює, як поступово трансформуються „концептуальні популяції”. Еволюційне пояснення досягається ним завдяки використанню ідеї Ч. Дарвіна про мінливість та природний відбір видів у якості ілюстрації „популяційної теорії”.

Як продемонстрував Дж. Лакатос [9, с. 87 — 98], реальна дослідницька практика не задовольняється простим принципом заперечення: від теорії, оточеної багатьма аномаліями і навіть прямо сфальсифікованої, вчені відмовляються лише тоді, коли побудовано альтернативну та більш прогресивну нову теорію. З цього факту, зокрема, випливає, що критерій демаркації науки і не-науки на основі принципу фальсифікації є, щонайменше, неконструктивним. Взагалі, критика концепції зростання наукового знання, сформульована критичним раціоналізмом, виявила невідповідність з фактами історії фундаментальної науки, що, на думку І. Лакатоса, пов’язано з особливою сферою практичного поширення цієї методології — прикладними науками. При всій різниці позицій П. Фейєрабенда і, наприклад, Т. Куна, Дж. Лакатоса та інших, можна, однак, виокремити дещо спільне, властиве їм усім розуміння моделі історичного

тлумачення знання. Принципи цієї історико-методологічної моделі такі:

1. Теоретичне розуміння є можливим лише за умови історичного погляду на динамічну структуру знання.

2. Знання є цілісним за своєю природою; його не можна розбити на незалежні один від одного рівень спостереження та рівень теорії; будь-яке твердження спостереження, зумовлене відповідною теорією, є „теоретично навантаженим”.

3. Історична динаміка зміни знання не є послідовним кумулятивним процесом; теорії є незалежними одна від одної, неспівставляваними, неспіврозмірними (ця теза історизму відкидається тільки І. Лакатосом).

4. Мета зміни знання — не досягнення об'єктивної істини, а, наприклад, отримання кращого розуміння певних феноменів, вирішення більшої кількості проблем, побудова простіших та компактніших теорій тощо.

Тим самим обґрунтовується, що історико-методологічна модель не просто проголошує історизм своїм гаслом, а постає реальною основою формування, існування, розвитку науки. Враховуючи, що найпершою умовою людської життєдіяльності є існування природи, у взаємодії з якою людство забезпечує своє життя, зміст історичної пам'яті має визначатися природничонауковим знанням. Знання про досвід зміни форм суспільної організації без наукових уявлень про предметну реальність, з якою взаємодіє суспільство, певним чином організоване, не мають історичного смислу. Вони мають зміст, можуть бути ідеологічно чітко окресленими, але, не співвідносячись з конкретною предметною реальністю, поставатимуть неупорядкованою множиною методів, які не мають смислу, оскільки невідомо, навіщо вони потрібні.

Набуваючи навичок використовувати історію, її когнітивну форму буття перетворюють на буття об'єктивне. Тобто історія не лише вводить нас у минуле, у пам'ять та пам'ятки — вона вводить нас у майбутнє. В цьому сенсі інтегрованість людини в історію передбачає й те, що ми продовжуємо історію, розширюємо її горизонти та можливості.

Сприймаючи історію як дію, сукупність активних дій, історична пам'ять має розглядатися не як віками запорошений архів, а як основа активного життєстверджуючого ставлення до дійсності. Після того, як відбулася історична дія і окреслилася її результат, тільки на основі історичної пам'яті може започатковуватися відрив від наявного, яке, збагатившись мірою здобутого історичного досвіду, отримує новий смисл, нові параметри тощо [1, с. 92]. Отже, історична пам'ять виконує функцію носія смислу і значення ситуацій сучасного. Саме вона постійно стикається із все новими й новими ситуаціями дійсності і відтак сама змінюється в ході виконання своєї основної функції. А проблема збереження історичної пам'яті постає як проблема свідомого продовження безперервного тривання людської життєдіяльності, свідомої діяльності, яка є умовою подальшої історії.

Література:

1. Бердяев Н. А. Смысл истории. — М., 1990.
2. Кисельов М. М., Канак Ф. М. Національне буття серед екологічних реалій. — К.: Тандем, 2000.
3. Колінгвуд Р. Ж. Ідея історії. — К., 1996.
4. Рижко В. А. Концепція як форма наукового знання. — К., 1995.
5. Тулмин Ст. Концептуальные революции в науке // Структура и развитие науки. — М., 1978.
6. Тулмин Ст. Человеческое понимание. — М., 1984.
7. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления. — М.: Республика. 1993.
8. Чуйко В. Л. Методологія історичної школи філософії науки // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. — К., 2001. — Вип. №36.
9. Lakatos J. History of science and its rational reconstructions // Scientific revolution. — Cambridge, 1970.
10. Toulmin S. The philosophy of science. — London, 1953.

Суспільні ідеї та сучасні механізми комунікації

Максим Розумний,

кандидат філософських наук,
докторант Інституту журналістики
Національного університету
ім. Т. Шевченка

Стаття присвячена методологічним аспектам вивчення змісту масової комунікації. Засоби масової комунікації (ЗМК), описуючи поточні події, повсякчас звертаються до визначальних суспільних ідей, які автор розглядає як історичні форми суспільної свідомості. У свою чергу, ці постійні апеляції до ідей з боку мас-медіа неминуче впливають на зміст самих ідей та їхнє розуміння суспільством.

Вивчення природи суспільної ідеї та універсальних механізмів її реалізації в політичній, культурній, соціально-економічній сферах є особливо актуальним напрямом з огляду на зростання ролі інформації та інформаційних технологій в глобалізованому, віртуалізованому соціумі, для якого дедалі ширше використовуються поняття „психологічна війна”, „гуманітарний ресурс”, „концептуальна влада” тощо. Винятково важливою цю проблему для української політичної думки робить те, що сучасний стан суспільної свідомості в нашій країні характеризується ознаками інтелектуальної деградації, світоглядної невизначеності, вразливості щодо інформаційних атак і провокацій. Усе це є наслідком незавершеності процесу формування нової української ідентичності у головних її проявах – політичному, громадянському, культурному, психологічному. Така ідентичність не може бути сформована інакше, як через засвоєння переважною частиною населення певної сукупності суспільних ідей, донесених і витлумачених засобами масової комунікації. На шляху до вирішення сформульованого таким чином завдання ми опиняємося перед необхідністю її теоретичного і методико-практичного обґрунтування.

Визначальними для інтерпретації комунікативної сфери є положення та аналітичний інструментарій, сформовані на основі інформаційно-

кібернетичної парадигми (Н. Вінер, У. Р. Ешбі та ін.). В межах цієї традиції розроблено понятійний апарат і методичні підходи, що реалізуються у сфері соціальної комунікації: соціальна інформатика (Ю. Канигін), інформаційна мобільність нації (С. Вовканич), ноокомунікологія (Ю. Буданцев), соціетальна психіка (О. Донченко).

Постановка питання в широкому теоретичному контексті може також базуватися на інтелектуальних результатах реалізації кількох філософсько-гносеологічних проєктів. До таких напрямків можна віднести герменевтичний (В. Дільтей, Г.-Г. Гадамер, Ю. Габермас), антропологічний (М. Шелер), структуралістський (Ю. Лотман) і постструктуралістський (археологія знання М. Фуко), соціологія знання (П. Бергер, Т. Лукман).

Тлумачення принципово нових реалій соціального комунікування, пов'язані з поширенням мас-медіа, знайшли своє відображення в ключових положеннях теорії соціально-інформаційного циклу (А. Моль), теорії глобального села (М. Маклюен), теорії глобальної маніпуляції (С. Кара-Мурза). Поняття комунікації є сьогодні одним з найбільш вживаних як в академічній спільноті, так і на рівні мас-медіа. Воно активно використовується для розв'язання питань політичного, культурного, економічного, психологічного характеру. Відтак можна говорити, що це поняття становить метатеоричний конструкт, що відіграє ключову роль у методології критичного самоусвідомлення сучасної цивілізації (докладніше про історію поняття комунікації див.[1]).

Поняття суспільної ідеї в такому контексті практично не ставилося, оскільки традиційно воно тлумачилося або в межах студій з ідеології, або розглядалося на досить вузькому сегменті суспільних комунікацій – у сфері **пропаганди**.

У пропонованій статті робиться спроба визначити теоретичну основу для дослідження ролі суспільних ідей у житті сучасної нації, а також окреслити ключові проблемні й методологічні питання, що виникають при вивченні механізмів функціонування ЗМК в широкому соціально-політичному контексті.

Отже, суспільна ідея може розглядатись як форма суспільної свідомості, що містить у собі кілька важливих аспектів:

1. Ідея – результуючий вектор суспільного самоусвідомлення, що виражає ключову проблему суспільного розвитку у вигляді генеральної альтернативи (сміслової дихотомії, ситуації вибору, основного конфлікту). У цьому сенсі ідея є формою реагування суспільства на певну ситуацію, відображає сукупність її чинників (детермінант) і в своїх видозмінах відображає динаміку самої ситуації та її конкретних вимог і характеристик.

2. Ідея – продукт творчої діяльності колективного інтелекту, що виражає нову сутність або новий підхід до соціальної дійсності, а відтак вимагає від суспільства чи його груп певного емоційно-вольового стану,

що характеризується підвищеним рівнем психологічної чутливості, інтелектуальної мобілізованості, комунікативної відкритості.

3. Ідея – динамічний смисл суспільної свідомості, що має власну логіку становлення і розвитку і спричиняє процес перетлумачення соціальної дійсності за принципом герменевтичного кола. У процесі „втління в дійсність” суспільна ідея підтримується наявними засобами соціальної комунікації, що охоплюють собою як елітарний (наука, професійна культура, політика), так і профанний рівень (побутова свідомість, неофіційне спілкування тощо).

4. Справді важлива суспільна ідея неодмінно пов’язана зі сферою суспільної ідентичності і в більшості випадків містить у собі певний імператив соціальної ідентифікації, що є першою умовою прийняття даної ідеї суспільством. Отже, суспільна ідея є формою соціальної самосвідомості, що може мати вигляд конфесійного, національного, класового, групового та ін. самоусвідомлення.

Сфера масової комунікації, що відіграє в сучасному суспільстві визначальну роль соціального медіатора й універсального агента соціальних зв’язків, становить особливий інтерес для дослідження процесу формування суспільної ідеї.

Становлення феномена масової комунікації відбувалося одночасно зі становленням найактуальніших на сьогодні форм соціальної ідентифікації, а отже й відповідних ідей – передовсім національної (культурної) та соціальної (громадянської). Це спонукає нас до комплексного підходу у вивченні самого змісту цих ідей та засобів комунікації, якими цей зміст формувався й утверджувався. Можна передбачити сутнісний зв’язок між національно-культурними й соціально-економічними аспектами суспільного процесу та в принциповій можливості його (зв’язку) формалізації у вигляді соціально-функціонального інваріанту (моделі) у повноті його структурно-динамічних і комунікативно-семантичних характеристик, які ще необхідно дослідити на широкому емпіричному матеріалі.

Інформаційні засоби впливу на суспільство нині прогресуючими темпами витісняють усі інші традиційні засоби реалізації **інтересів і стратегій осіб, груп і цивілізацій**. Таким чином, інформаційна сфера, що бурхливо розвивається, змушує залучати у свій обіг все більше ресурсів, а водночас вимагає інтенсивного осмислення і засвоєння на рівні соціальної інженерії (в розумінні К. Поппера).

Нині вже сформовано певну сукупність теоретико-методологічних підходів до вивчення процесів і явищ масової комунікації, що дозволяє говорити про **теорію масової комунікації** як про окрему сферу соціальних досліджень. При цьому дана сукупність ще досить далека від концептуальної чіткості, а її поняття поки що не відповідають стандартам наукового категоріального апарату, що й відкриває широкий простір для

застосування найрізноманітніших методологій і використання теоретичних положень різних шкіл і напрямків, розроблених у межах семіотики, політології, соціальної психології, інформатики, лінгвістики, соціології, культурології тощо.

Особливістю нинішнього стану теорії масової комунікації є усвідомлення гострої необхідності сформулювання бодай категоріальних основоположень, які б визначали теоретичний горизонт для цієї багатообіцяючої дослідницької галузі.

Спробуємо окреслити коло питань, які визначають структуру цієї дослідницької сфери, а також ті варіанти визначень, які на сьогодні є, на нашу думку, найбільш прийнятними.

Соціальна інформація – знята невизначеність (ентропія) соціальних систем. Здатність узагальнювати (раціоналізувати) досвід – передумова нагромадження соціальної інформації та її використання.

Інші форми збереження і передачі соціального досвіду – **міфологія, ритуал**. Вони репрезентують інший тип комунікації, побудований не на повідомленні (інформуванні), а на уподібненні та наслідуванні.

Цивілізаційний спосіб передачі і зберігання інформації (що в цьому контексті слід розуміти як досвід) здійснюється в специфічній формі уявних сутностей, у першу чергу – суспільних ідей. Цим людина як істота соціальна принципово відрізняється від усіх інших суб'єктів комунікації.

Для того, щоб літати, метеликові зовсім не треба знати закони фізики і проходити школу льотної майстерності. Для того, щоб зализувати рани, собака не мусить знати хімічний склад своєї слини і дію її елементів на живу тканину.

Як і тварина, людина живе у світі величезних обсягів інформації. Але людина має – додатково – інший спосіб її зберігання і використання. Знання людини переважно використовуються не для життя в реальному світі, а для створення світу паралельного, уявного, який вже потім проєктується на дійсність і змінює її відповідно до людського розуміння.

Оперування цим різновидом інформації здійснюється за рахунок специфічного механізму чи здатності людини – інтелекту. Під **інтелектом** ми розуміємо внутрішнє перетворення відображення ситуації, що веде до досягнення поставленої мети (**Соколов Е. Н.** [2]).

Вагомий вклад у вивчення соціального інтелекту зробили представники української школи соціальної інформатики. Так, для з'ясування природи і функцій сучасних ЗМК важливе значення має висновок Ю. Канигіна: **рівень соціального інтелекту** (інтелектуальної діяльності суспільства) визначається не обсягом наявних у розпорядженні суспільства знань (зосереджених у бібліотеках, архівах, патентних фондах, в головах людей і т. д.), а їх ентропією (рівнем розкиданості, наявністю можливостей їх акумуляції) [3]. Отже, вся справа не в наявності знань як таких, а в **рівні інформаційних зв'язків** – міжособистісної та масовокомунікаційної

інтелектуальної взаємодії.

Феномен **суспільної ідеї** тісно пов'язаний з особливістю того способу самовідтворення новоєвропейської цивілізації, який можна назвати соціально-інноваційним.

Інновація – питомо людський спосіб самовідтворення. Це – властивість інтелекту творити нове. Нове в суспільній свідомості й суспільній дійсності виникає в такий спосіб. Людина вилучає з предметів їх абстрактні характеристики, формує поняття. Ці поняття вже є моделями тлумачення дійсності, оскільки вони, внутрішньо структуровані і взаємообумовлені, складають цілісність внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

Керуючись цими моделями – **поняттями про дійсність** – людина безпосередньо діє: приводить навколишній світ у відповідність з моделями. Це робиться експериментальним шляхом. Пропонована модель накладається на дійсність, результат оцінюється з точки зору відповідності програмним параметрам. Вносяться відповідні корективи, модель застосовується знову. І так – безконечно, поки не буде запропоновано іншу модель або активність перемкнеться на інший об'єкт.

Отже, **інновація – це нова модель дійсності (явища, процесу) або ж зміни в попередній моделі, що призвели до появи нової**. Продуктування нових моделей є основною функцією інтелекту, в тому числі інтелекту соціального.

Сучасне суспільство постійно продукує величезну кількість інновацій, або ж нових ідей. Їхнє оприлюднення, реферування і соціальна адаптація є однією з найважливіших соціальних функцій ЗМК. Детально цей механізм розкрив свого часу А. Моль у праці „Соціодинаміка культури”. [4].

Багатообіцяючим предметом досліджень є ідеї найвищого соціального порядку – ключові для формування суспільної ідентичності, усвідомлення головних цінностей, визначення орієнтирів суспільного розвитку. Важливою особливістю такого роду ідей є те, що вони мають історичну природу: з одного боку, вони виникають і трансформуються впродовж тривалого часу, а з іншого – переважно історичним є їхнє змістове наповнення. Суспільна ідея в цьому розумінні може бути співставлена з формою самоусвідомлення окремої людини: вона виражає найсуттєвіше з того, яким історичний або соціальний індивід був і яким він має намір стати. Відтак з позицій минулого і майбутнього оцінюється його теперішній стан, пріоритети, проблеми, перешкоди у розвитку.

Тому засоби масової комунікації, описуючи поточні події, мимоволі звертаються до цих історичних форм суспільної свідомості для того, щоби винести свій присуд, оцінку або визначити контекст розуміння певної новини. У свою чергу, ці постійні апеляції до ідей з боку мас-медіа неминуче впливають на їх зміст і їх розуміння суспільством. У цій динамічній взаємодії і формується щоразу інакше, але при тому досить цілісне

сміслові ядро суспільної рефлексії і самопроекування. Адже в більшості випадків йдеться не про пошук найкращого шляху до визначеної мети суспільного розвитку, а про верифікацію самих його цілей, пріоритетів та рушійних сил. Особливо важливою така функція мас-медіа стає сьогодні, в умовах перехідного періоду становлення українського суспільного організму, що супроводжується радикальним соціальним переоблаштуванням у велетенських масштабах, здійснюваним передовсім у сфері суспільної свідомості та соціальної комунікації.

Так зване „інформаційне суспільство” вочевидь вимагає перегляду старих механізмів суспільного самовідтворення. А. Моль зауважує, що форми суспільної свідомості в сучасному медіа-просторі розвиваються відповідно до **статистичних**, а не **системно-концептуальних** закономірностей. Тому важливо встановити, які з традиційних важелів соціального впливу зберігають свою чинність, а які поступилися місцем новітнім інформаційним технологіям.

Отже, нашим підсумком має бути розуміння тієї ваги, якої нині набуває функція соціального інформування, а також усвідомлення універсальної ролі соціальної інформації як апріорно оціночної, суб'єктивної, вписаної в комунікативні й управлінські стратегії, а водночас засадничо достовірної і безсторонньої. Відтак можемо визначити роль сучасних мас-медіа як ключових агентів соціального зв'язку та суспільного самоусвідомлення.

Ефективність процесів суспільної самоорганізації найперше залежить від розвиненості інституційної бази соціальної комунікації та інтенсивності соціального смислородження (суспільної креативності). Від того, як чітко і повно зрозуміє свою поточну потребу суспільство, які шляхи розв'язання йому будуть запропоновані, як вони будуть сформульовані й інтерпретовані в мас-медіа, залежить кінцевий вибір чи, радше, напрям суспільного руху в перспективі.

Виявлення механізмів реалізації цієї соціальної функції ЗМІ є новим і перспективним напрямом, зокрема, й політико-соціальних досліджень.

Література:

1. **Пітерс Дж. Д.** Слова на вітрі. Історія ідеї комунікації / Пер. з англ. – К.: Видавничий дім „КМ Академія”, 2004. – 302 с.
2. **Соколов Е. Н.** Искусственный интеллект: элементы и структуры // Интеллектуальные процессы и их моделирование. – М. Наука, 1987. – С. 111.
3. **Каныгин Ю. М.** Основы когнитивного обществознания (Информационная теория социальных систем). – К.: Украинская академия информатики, 1993. – С. 33.
4. **Моль А.** Социодинамика культуры. – М.: Прогресс. – 1973. – 406 с.

Ризик як атрибут політики

Віталій Кривошеїн,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри політології

Дніпропетровського національного університету

*Розглядаються властивості ризику як атрибуту політики.
Простежується генеза виокремлення феномена політичного
ризик.*

Тривалий час, починаючи з античності, політика асоціювалася з державою, її функціонуванням за допомогою влади. З ускладненням суспільних відносин, зростанням їх інтенсивності (це притаманне сучасному етапу розвитку суспільства), політика набуває значно ширшого значення: вона інтерпретується не лише як форма прояву державної влади, але і як вираження повноважень інших, недержавних структур.

Сутність політики можна виявити через розкриття таких її атрибутивних властивостей:

³⁵₁₇ інклюзивність, тобто здатність безмежного „проникнення” в інші сфери суспільства, поєднання з іншими регуляторами людських відносин;

³⁵₁₇ функціонування у формі співучасті та взаємодії керуючих і керованих;

³⁵₁₇ єдність у політичному процесі свідомих та стихійних вчинків і форм політичної поведінки;

³⁵₁₇ функціональність, здатність слугувати суспільству, що дозволяє політиці глибоко впливати на інші сфери суспільства та всебічно взаємодіяти з ними.

Природа політики полягає в суспільній потребі погоджувати різні інтереси людей і зберігати стабільність соціуму. Це дозволяє говорити про конфліктно-консенсусну природу політики [1, с. 198]. Тому поряд з названими атрибутами (атрибутивними властивостями) політики можна виокремити її ризикованість.

Тема політичного ризику, ризикованості політики поки ще не знайшла належного висвітлення в науковій літературі, принаймні у вітчизняній. На Заході значне зростання інтересу до проблеми політичного ризику одночасно із зростанням скептицизму щодо можливості його прогнозування було відмічено після так званої „зеленої революції” в Ірані

(1979 рік): з одного боку, вона викликала численні суперечки про ймовірність виправдання політичних прогнозів і надійності оцінок рівня політичного ризику, а з іншого – дала величезний фактичний матеріал для досліджень у цій галузі. Практична значимість подібних досліджень призвела до створення значної кількості консультаційних фірм, що спеціалізуються на оцінці політичних ризиків у різних країнах.

Для вивчення політичного ризику в рамках політичної науки формується окрема галузь наукових досліджень – політична ризикологія. Початкове нагромадження наукових знань про ймовірнісний характер різноманітних суспільно-політичних процесів здійснюється в другій половині XIX – на початку XX століття з розвитком спеціальних розділів математики й логіки, актуалізацією потреби у виробленні юридичних норм і правил, що регулюють практику страхування, біржових угод тощо. Спочатку явище політичного ризику вивчалось невеликою групою спеціальних наук – деякими розділами математики, статистикою, низкою правничих і економічних дисциплін. Згодом політичний ризик починає досліджуватися значною групою конкретних наук – теоріями ігор, ймовірностей, операцій, катастроф, прийняття рішень, а також імовірнісною і багатозначною логікою, психологією та соціальною психологією, воєнними, економічними, демографічними, медичними, біологічними, правовими й іншими дисциплінами. Безумовно, тут політичний ризик ще дуже слабо диференціювався від інших видів ризику.

Починаючи з 1960-х років, політичний ризик стає предметом міждисциплінарних досліджень, що призводить до їх інституціоналізації, появи широкого кола фахівців – експертів з політичного ризику. Саме вони, на думку деяких західних соціологів, складають новий шар „технократичної еліти” [3, р. XXV]. Висловлюються судження, що нині політична влада повинна здійснюватися, спираючись не стільки на спеціальні знання інженерів, технологів, техніків тощо (як це передбачалося у класичній формі технократії) або на спеціальні знання професіоналів-управляючих (як це передбачається у класичній формі менеджеризму), скільки на спеціальні знання експертів у галузі політичного ризику. Особливу роль серед них мають відігравати соціологи і політологи, „котрі в силу своєї освіти опановують широкий підхід до проблеми, можуть і повинні зв’язати науку та політику найефективнішим чином” [4, р. 220].

На початок 1980-х років дослідження з оцінки політичного ризику стали автономною галуззю наукової діяльності. В англomовних країнах видається близько десяти спеціальних часописів про ризик, наприклад: „Risk”, „Risk analysis”, „Risk abstracts”, „Risk management”, „Risk management news”, „Risk measurement service” та ін. На думку більшості західних фахівців, поява численних досліджень з політичного

ризик пов'язана із соціальною потребою розширення і поглиблення знань про ризик сучасного політичного життя, тобто потреба допомогти суспільству долати небезпеку людського життя через неефективний політичний менеджмент викликала появу й активний розвиток нового дослідницького напрямку. Політична ризикологія спрямована на вирішення двох основних груп питань: аналіз ризиконасиченості конкретних політичних технологій („система аналізу політичного ризику”) та здійснення управління цими технологічними новаціями („система менеджменту політичного ризику”). У США історично вперше почала формуватися „система аналізу”, а потім – „система менеджменту” політичного ризику.

„Аналіз ризику, – зазначає американський соціолог Й. Шорт, – означає культурну адаптацію, необхідність якої диктується науковими відкриттями й технологіями, що на них ґрунтуються” [5, р. 2]. Взагалі „аналіз ризику” є галуззю зі слабкою теорією та множиною суперечливих засад. Зрозуміло, що теоретична незрілість цієї галузі знання в певній мірі викликає розрізненість, фрагментарність теорій ризику, широкі дискусії вчених стосовно найважливіших проблем.

І ще одна особливість. Оскільки фахівці з оцінки політичного ризику є представниками різних галузей знання, вони привносять в аналіз політичного ризику своє розуміння предмету дослідження, свою методологічну базу.

Метою цієї роботи є визначення структурних і функціональних властивостей ризику як атрибуту політики. Для реалізації цієї мети використовуються **методи** системного аналізу: генетичний, структурний, функціональний.

У загальному плані політичний ризик – це ймовірність настання небажаних наслідків можливих політичних та інших рішень, пов'язаних з політичними подіями, які можуть завдати збитків їх учасникам у реалізації відповідних інтересів. Частіш за все про політичний ризик говорять у ситуаціях, коли при прийнятті політичних рішень щодо, наприклад, міжнародного бізнесу, треба враховувати негативний вплив чинників, пов'язаних з нестабільністю внутрішньополітичної обстановки, правлячого режиму або уряду, з політичними безпорядками. Враховування оцінок ризику – одна з обов'язкових умов вибору рішень на професійному рівні.

Можна виокремити такі основні підходи до визначення політичного ризику [2]:

³⁵₁₇ політичний ризик як узагальнена оцінка всіх некомерційних ризиків, пов'язаних з діяльністю в різних соціально-політичних середовищах (широке розуміння);

³⁵₁₇ політичний ризик як імовірність фінансових втрат для фірми внаслідок впливу несприятливих політичних факторів у країні

розміщення інвестицій (вузьке розуміння);

³⁵₁₇ політичний ризик як дії національного уряду, що перешкоджають проведенню ділових операцій, змінюють умови угод або проводять конфіскацію власності іноземних компаній (В. Вестон, Б. Сорж);

³⁵₁₇ політичний ризик як зміни в умовах проведення операцій іноземними компаніями, що виникають у ході політичного процесу (Д. Джодіс);

³⁵₁₇ політичний ризик як непередбачувані обставини, які виникають у політичному середовищі та приймають форму обмежень у проведенні операцій (С. Кобрін);

³⁵₁₇ політичний ризик як комплекс внутрідержавних та міжнародних, конфліктних та інтеграційних подій і процесів, котрі можуть (або не можуть) привести до змін в урядовій політиці всередині країни або в інших країнах, що може вилитися в несприятливі умови або ж додаткові можливості для фірми (Г. Райс, І. Махмауд).

Якщо розглядати політичний ризик у ширшому контексті, то можна виокремити такі підходи до його визначення:

³⁵₁₇ політичний ризик як ситуація можливої небезпеки або невдачі політичної діяльності. Політичний ризик – це міра очікуваної невдачі в діяльності політичних акторів. Зв'язок небезпеки й ризику простежується і в етимології цього терміна. Слово „ризик” походить з іспанської мови (тут воно перекладається як „скеля”) та з португальської (тут воно перекладається як „стрімка (прямовисна) скеля”). Мореплавці під цим словом розуміли небезпеку, яка могла загрожувати їхнім кораблям. Етимологічно ризик означає можливу небезпеку чогось, невдачу в якійсь дії;

³⁵₁₇ політичний ризик як діяльність політичних акторів, що здійснюється в надії на вдалий результат;

³⁵₁₇ політичний ризик як імовірність помилки (або успіху) того чи іншого вибору при прийнятті політичного рішення в ситуації з кількома альтернативами. Це синтетичний підхід, який поєднує два попередніх розуміння політичного ризику.

Спостерігалися й спроби дати визначення політичного ризику через виявлення його загальних рис:

³⁵₁₇ політичний ризик являє собою спосіб дій у неясній, невизначеній політичній обстановці;

³⁵₁₇ політичний ризик – це ситуаційна характеристика політичної діяльності, яка полягає в невизначеності її результату й можливості несприятливих наслідків у випадку неуспіху;

³⁵₁₇ політичний ризик – це єдність обставин та індивідуально-групових преференцій або критеріїв оцінки політичної ситуації, на підставі яких приймається політичне рішення.

Політичний ризик можна розглядати в категоріях теорії мотивації досягнення:

³⁵₁₇ політичний ризик – це діяльність політичних акторів при непевності досягнення мети;

³⁵₁₇ політичний ризик – це дія, спрямована на привабливу політичну мету, досягнення якої пов'язане для людини з елементами небезпеки, загрозою втрат, неуспіху (програш, травма, захворювання, смерть тощо);

³⁵₁₇ поєднання попередніх двох підходів створює передумови для того, щоб розглядати політичний ризик як ситуаційну характеристику діяльності політичних акторів, котра містить невизначеність результату й можливі негативні наслідки у випадку неуспіху;

³⁵₁₇ політичний ризик – це міра очікуваної невдачі політичної діяльності, яка визначається як співвідношення ймовірності неуспіху вжитих заходів та ступеня несприятливих наслідків, викликаних реалізацією прийнятих політичних рішень;

³⁵₁₇ політичний ризик – це ситуація неминучого вибору між кількома варіантами політичних дій: менш привабливими, але більш надійними й більш привабливими, але менш надійними. Досягнення результату при другому варіанті завжди є проблематичним і пов'язане з можливим настанням несприятливих наслідків. Такий підхід до розуміння політичного ризику дозволяє в рамках концепції мотивації досягнення, з одного боку, пояснити прояв у особистості тенденцій до ризику в умовах вільного вибору завдань різної складності, з'ясувати зв'язки між рисами та якостями людини як суб'єкта політичної діяльності, її темпераментом, мотивами поведінки, а з іншого – виявити підвищену або знижену схильність до ризику.

Політичний ризик розглядається також у категоріях теорії прийняття політичних рішень. Тут він пов'язується з вимірюванням імовірності помилки або успіху в умовах вибору в ситуації з кількома альтернативами. Як правило, поняття ризику використовується при аналізі прийняття рішень у проблемних ситуаціях, коли спостерігається протиріччя між зовнішнім середовищем і набором настанов суб'єкта, які обмежують це середовище. Від успіху розв'язання такого протиріччя залежить оптимальність політичного рішення.

До змісту проблемної ситуації входять компоненти, пов'язані з її так званим „інформаційним контуром”. Оскільки психологічні детермінанти рішення змінюються в залежності від характеру, обсягу та якості інформації, то до інформаційних параметрів проблемної ситуації відносяться ризик, конфлікт, невизначеність. Існує два різновиди невизначеності: закономірна й випадкова. Закономірна невизначеність пов'язана з випереджаючим ефектом суб'єкта, з діалектичним протиріччям перетворення ймовірнісного наслідку, який ще не виявився, у наявний наслідок. Випадкова невизначеність пов'язана з отриманням інформації, якою оперують суб'єкти, що приймають рішення. У відповідності із загальним уявленням про ризик, конфлікт і невизначеність

як інформаційні компоненти процесу прийняття рішень, робиться припущення, що закономірна невизначеність пов'язана з конфліктом, а випадкова – з ризиком [6].

Політичний ризик можна репрезентувати й у категоріях концепції надситуаційної активності. Тут він розглядається як прагматистська тенденція, пов'язана з вирахуванням шансів на успіх, і є мотивованою, доцільною діяльністю людини, що приймає політичні рішення. Політичний ризик завжди розрахований на ситуаційні переваги, тобто це ризик для чогось: заради самоутвердження, грошей, кар'єри тощо.

В. Петровський, який уперше сформулював гіпотезу про існування „надситуаційного” ризику, експериментально доводить, що момент ризику здатен виступати не лише у вигляді характеристики мети діяльності, що реалізує її мотив, який є зовнішнім щодо самого ризику, але й у вигляді самостійного мотиву діяльності. Тобто поряд з доцільним, мотивованим ризиком існує і, так би мовити, безкорисливий ризик, „ризик заради ризику”, ризик, очищений від сторонніх мотивів. Надситуаційний ризик як особлива форма прояву активності суб'єкта пов'язаний з існуванням „надситуаційної активності”, яка являє собою здатність суб'єкта підноситись над вимогами ситуації, ставити такі цілі, які, з огляду на вихідне завдання, здаються надмірними. На думку В. Петровського, надситуаційна активність виступає в явищах творчості, пізнавальної, інтелектуальної активності, безкорисливого ризику, наднормативної активності й дозволяє суб'єктові подолати зовнішні та внутрішні обмеження („бар'єри”) діяльності. Певні категорії людей віддають перевагу небезпечним варіантам, навіть коли немає зовнішньої спонуки до ризику, і йдуть на нього, не отримуючи при цьому жодних видимих ситуаційних переваг [7, с. 123 – 124].

У явищі політичного ризику можна виокремити такі основні елементи:
³⁵₁₇ можливість відхилення від припустимої політичної мети, заради якої здійснюється обрана альтернатива політичного рішення;

³⁵₁₇ імовірність отримання бажаного результату політичної діяльності;

³⁵₁₇ невпевненість у досягненні поставленої політичної мети;

³⁵₁₇ можливість настання несприятливих наслідків (матеріальний або фізичний збиток, захворювання, смерть тощо) при здійсненні тих чи інших політичних дій в умовах невизначеності для суб'єкта політичної діяльності, який іде на ризик;

³⁵₁₇ матеріальні, екологічні, морально-ідеологічні та інші втрати, пов'язані із здійсненням обраної в умовах невизначеності альтернативи;

³⁵₁₇ очікування небезпеки, невдачі внаслідок вибору альтернативи та її реалізації.

Саме ці елементи складають сутність політичного ризику.

При розкритті змісту поняття „політичний ризик” слід відокремлювати його від спорідненого поняття „ситуація політичного ризику”. Останнє

поєднує різні обставини й умови, які утворюють певну політичну обстановку для того чи іншого виду діяльності. Причому ця обстановка може або сприяти, або перешкоджати здійсненню даної діяльності. Тому, оскільки в ситуацію входять умови здійснення ризикованої діяльності (об'єктивна складова), різноманітні причини, мотиви тощо такої діяльності (суб'єктивна складова), то можна вважати, що поняття „ситуація політичного ризику” за логічним обсягом є значно ширшим за саме явище ризику.

Поряд з ризиком функціонуванню і розвитку багатьох суспільних процесів притаманні й елементи невизначеності. Це обумовлює появу ситуацій, які не мають однозначного вирішення. Якщо існує можливість кількісного і якісного визначення ймовірності здійснення того чи іншого варіанту рішення, то ми маємо справу з ситуацією ризику. Вона пов'язана зі статистичними процесами, тому ситуації ризику притаманні такі умови:

³⁵₁₇ наявність невизначеності;

³⁵₁₇ необхідність вибору альтернативи (відмову від вибору можна розглядати різновидом вибору);

³⁵₁₇ можливість здійснити оцінку ймовірності реалізації обраної альтернативи.

Необхідною умовою ризикованої діяльності є не будь-яка невизначеність, а лише статистична невизначеність. У цілому невизначеність означає неоднозначність умов функціонування певної системи. При статистичній невизначеності ймовірність здійснення подій визначається через відносну частоту, а при нестатистичній – визначається як суб'єктивна ймовірність і фіксується числом в інтервалі від 0 до 1, який характеризує ступінь впевненості суб'єкта в настанні тих чи інших подій. При наявності статистичної невизначеності рішення приймаються в умовах ризику; при наявності нестатистичної невизначеності рішення приймаються в умовах невизначеності.

Ситуація ризику якісно відрізняється від ситуації невизначеності. В останніх ймовірність настання результатів рішень та подій у принципі не може бути встановлена. Ситуація ризику – це різновид ситуації невизначеності, настання подій відбувається з певною ймовірністю і може бути більш-менш визначеним. Тобто, у цьому випадку об'єктивно існує можливість оцінити ймовірність подій, що можуть виникнути в результаті спільної діяльності партнерів, контрдій конкурентів або суперників, впливу природного середовища на розвиток ситуації тощо.

Ситуація політичного ризику має кілька модифікацій:

³⁵₁₇ суб'єкт політичної діяльності робить вибір з кількох альтернатив, має в розпорядженні об'єктивні ймовірності отримання можливого результату, які ґрунтуються, наприклад, на проведених статистичних дослідженнях;

³⁵₁₇ імовірності настання очікуваного результату можуть бути отримані лише на основі суб'єктивних оцінок, тобто суб'єкт політичної діяльності

має справу із суб'єктивними ймовірностями;

³⁵₁₇ суб'єкт політичної діяльності у процесі вибору й реалізації альтернативи опановує як об'єктивними, так і суб'єктивними ймовірностями.

Намагаючись „зняти” ситуацію політичного ризику, суб'єкт політичної діяльності робить вибір і прагне реалізувати обране рішення. Цей процес і складає зміст поняття „політичний ризик”. Причому слід зазначити, що політичний ризик існує як на стадії вибору політичного рішення (плану дій), так і на стадії його реалізації. І в тому, і в іншому випадку політичний ризик задає модель зняття суб'єктом політичної діяльності невизначеності, способом практичного розв'язання протиріччя при неясному (альтернативному) розвитку протилежних тенденцій у конкретних політичних обставинах.

Отже, ризик – це діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої актуалізується можливість кількісної та якісної оцінки ймовірності отримання припустимого результату, невдачі або відхилення від поставленої мети.

Політичному ризику притаманні такі риси, як суперечливість, альтернативність, невизначеність. Суперечна природа політичного ризику виявляється в суб'єктивній оцінці об'єктивно існуючих ризикованих дій. Так, людина, зробивши вибір, здійснила ту чи іншу дію, і може вважати її ризикованою. Інші ж люди можуть оцінювати ті дії як обережні, позбавлені будь-якого ризику.

Альтернативність політичного ризику передбачає необхідність вибору з двох і більше можливих варіантів, рішень, дій. Неможливість вибору знімає проблему наявності ризику. Альтернативність набуває різного ступеня складності й розв'язується в різні способи у залежності від конкретного змісту ситуації ризику. Якщо в життєвих ситуаціях вибір робиться, як правило, на основі минулого досвіду та інтуїції, то при оптимальному вирішенні адміністративного і політичного завдання додатково потрібні спеціальні методи і методики. Невизначеність як рису ризикованої діяльності було розглянуто вище. Тут слід зазначити, що ризик як один із способів зняття невизначеності являє собою незнання достовірного, брак однозначності. Акцентування уваги на цій властивості ризику є важливим у зв'язку з тим, що оптимізувати на практиці процеси соціального управління і регулювання, ігноруючи об'єктивні й суб'єктивні джерела невизначеності, – справа безперспективна.

При розкритті змісту політичного ризику необхідно визначити його соціальні функції. Можна виокремити такі функції політичного ризику [8, с. 82 – 83]:

³⁵₁₇ інноваційна – полягає в пошуку нетрадиційних шляхів вирішення політичних, а також економічних і соціальних проблем;

³⁵₁₇ регулятивна – проявляється в конструктивній і деструктивній

формах: а) конструктивна форма регулятивної функції політичного ризику полягає в тому, що здатність ризикувати – один із шляхів успішної діяльності особи, що приймає рішення; вона дозволяє подолати консерватизм, догматизм, відсталість, психологічні бар'єри, що перешкоджають перспективним новаціям; б) деструктивна форма регулятивної функції політичного ризику полягає в тому, що приймаються необґрунтовані, незважені, нерозумні рішення, іноді без повної інформації, без належного врахування закономірностей розвитку явищ, що породжує авантюризм, суб'єктивізм;

³⁵₁₇ захисна – полягає в тому, що ризик – не лише природний стан для особи, що приймає рішення, але й терпиме ставлення до невдач. Помилка внаслідок розрахованого ризику має розглядатися як невід'ємний момент самостійності;

³⁵₁₇ аналітична – передбачає аналіз всіх можливих альтернатив, варіантів рішень і вибір найбільш корисних і найменш ризикованих варіантів рішень. У простих випадках спираються на інтуїцію, минулий досвід. При виборі оптимальних рішень треба використовувати спеціальні методи аналізу. Тому важливим завданням особи, що приймає рішення, є не відмова від ризику взагалі, а вибір рішень, пов'язаних з ризиком, на підставі об'єктивних критеріїв: тобто до яких меж можна діяти, йдучи на ризик.

Висновки

В умовах значної економізації політичного життя ризик можна розглядати як атрибутивну властивість політики разом з інклюзивністю, функціонування у формі співучасті та взаємодії керуючих та керованих, єдністю свідомих і стихійних чинників, функціональності. Виявлені такі властивості ризику як атрибуту політики: **структурні** – можливість відхилення від припустимої політичної мети; імовірність отримання бажаного результату політичної діяльності; невпевненість у досягненні поставленої політичної мети; можливість настання несприятливих наслідків; втрати, пов'язані із здійсненням обраної в умовах невизначеності альтернативи дій; очікування небезпеки, невдачі внаслідок вибору альтернативи та її реалізації; **функціональні** – інноваційна, регулятивна, захисна, аналітична.

Література:

1. **Кривошеїн В. В.** Політичне як центральна категорія політичної науки // Вісн. Дніпроперовськ. ун-ту. Соціологія. Філософія. Політологія. – Вип. 7. – Д.: ДНУ, 2001. – С. 192 – 198.
2. **Подколзина И. А.** Проблемы дефиниции и оценки политического риска в зарубежных исследованиях // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 12.

Политические науки. – 1996. – № 5. – С. 21 – 31.

3. Social risk of energy systems: Hearing before the Comm. on Science and technology. – Vol. III. – Washington, 1981.

4. **Dylander B.** Technology assessment as science and as tools for policy // Acta sociologica. – Vol. 23, № 4. – Copenhagen, 1980.

5. **Short Y.F.** The social fabric at risk: Toward the social transformation of risk analysis. Amer. association, 1984: Presidential address // Amer. Social. – Vol. 49, № 6. – N.Y., 1984.

6. **Рудашевский В. Д.** Риск, конфликт и неопределенность в процессе принятия решений и их моделирование // Вопр. психологии. – 1974. – № 2. – С. 84 – 94.

7. **Альгин А. П.** Риск и его роль в общественной жизни. – М.: Мысль, 1989. – 205 с.

8. **Кривошеїн В. В.** Політична складова у структурі ризику міжнародного бізнесу // Вісн. Дніпроперовськ. ун-ту. Світова економіка і міжнародні відносини. – Вип. 1. – Д.: Арт-прес, 2002. – С. 79 – 83.

Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні

Віктор Котигоренко,

кандидат історичних наук, вчений секретар
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
НАН України

Суверенізація України у процесі та після розпаду СРСР вимагала якісної трансформації системи управління суспільними відносинами. Етнонаціональна сфера не була винятком. Адже за радянської доби мета й стратегія національної політики в країні та визначення векторів її здійснення належали до виключної компетенції загальносоюзних компартійних і державних органів. Вони впроваджували імперські етнополітичні стандарти і забезпечували домінування російської етнокультурності з відповідним ідеологічним наповненням в такий спосіб, що республіканське керівництво було в цьому їхнім співником і підлеглим провідником одночасно. Коли ж в останні місяці „перебудови” з’явилися перші ознаки реальної суверенізації республік, гостро актуалізувалося питання про їх суб’єктність в етнополітичній сфері.

Україна потребувала розроблення й упровадження правових та інституційних регуляторів, спроможних забезпечити подолання негативних наслідків національної політики комуністичного режиму, усунення розбалансованості демографічного, соціального, культурного, релігійного розвитку етнічно різних сегментів суспільства з урахуванням змін у фактичному статусі етнічних спільнот, виявлення, узгодження й реалізації інтересів громадян різної етнічної ідентичності, які проживали на українських теренах, а також тих, котрі повернулися й повертаються в Україну з місць насильницької депортації.

Завдання державного будівництва вимагали створення законоустановлених умов консолідації різноетнічного соціуму на ґрунті спільної мети, рівності прав, свобод і обов’язків громадян. Потребували оптимізації зв’язки з українською діаспорою, громадянами, організаціями та установами держав, населення яких етноспоріднене українському.

Відповіддю на виклики часу стало розроблення адекватних суспільній ситуації правових засад реалізації етнонаціональних інтересів громадян України [1], а також формування системи державного етнополітичного менеджменту. В окремих публікаціях особливості становлення цієї системи розглядалися в найзагальніших характеристиках [2]. Тим часом, їх детальніший аналіз є важливим не лише в суто пізнавальному сенсі, а й для виявлення в структурі державної етнополітики „проблемних” ланок, робота яких потребує удосконалення.

22 лютого 1991 року Президія Верховної Ради УРСР ухвалила Постанову про інформацію Комісії Верховної Ради УРСР з питань культури та духовного відродження „Про стан роботи органів державного управління по створенню умов для розвитку культур національних меншин України”. В документі відзначалася тенденція до збільшення кількості об’єднань етнічних груп: на час розгляду питання в країні вже діяло 87 національно-культурних товариств, в тому числі 22 єврейських, 8 російських, 8 польських, 6 болгарських, 5 вірменських, 4 грецьких, 3 німецьких, по 2 кримськотатарських, караїмських, молдовських і румунських. В різних областях і містах країни відновлювалася діяльність національних професійних та самодіяльних театральних-концертних організацій і колективів, етнотрадиційних вірувань і релігійних громад. Було запроваджено теле- і радіопередачі національними мовами. У видавництвах „Веселка”, „Радянська школа” та інших збільшився випуск двомовних книг для дітей, підручників для національних шкіл. Йшлося й про суттєві недоліки: робота з цієї проблематики не мала системного характеру та наукового обґрунтування і прогнозування, ущемлювалися культурологічні інтереси, насамперед тих народностей, які не мають державних утворень за межами республіки, не на належному рівні надавалася матеріальна, фінансова, методична та кадрова допомога національно-культурним товариствам.

З огляду на суспільну актуальність порушених проблем, передбачалося: розглянути пропозиції щодо включення до порядку денного сесії Верховної Ради питань про утворення найближчим часом у системі республіканського управління Державного комітету УРСР у справах національностей, а також про проект Закону УРСР про національні меншини в Україні; доручити Раді Міністрів УРСР розробити у першому півріччі 1991 року Державну програму сприяння розвитку культур національних меншин України і подати її на розгляд Верховній Раді республіки, передбачивши у відповідних документах створення спеціалізованого видавництва з випуску літератури мовами національних меншин, звільнення від оподаткування національно-культурних товариств та встановлення пільг на оподаткування фінансово-господарської діяльності видавництв, культурологічних організацій, які працюють на відродження національних культур [3].

Після проголошення незалежності України реалізація й узгодження потреб етнічних спільнот стали обов'язком вже української держави, інтереси якої, порівняно з інтересами України як колишньої радянської республіки, набули принципово нових вимірів і цільових пріоритетів. Налагодження відповідного вимогам часу етнополітичного менеджменту стало завданням першорядного значення.

Сам термін „етнополітичний менеджмент” (від англ. **management** – влада, мистецтво управління, органи управління) – досить новий навіть для науковців, які працюють в Україні за етнічною проблематикою. Близький до нього за змістом термін „етнічний менеджмент” частіше зустрічається в зарубіжних виданнях, зокрема в американських [4].

У вітчизняній науковій літературі термін „етнополітичний менеджмент” пропонується розуміти як складову єдиної системи державного управління, на яку покладено завдання контролю та правового, а в межах чинного законодавства – й адміністративного регулювання міжетнічних відносин. У структурі етнополітичного менеджменту як частини більш загальної системи державного менеджменту, що здійснює контрольно-регулятивні функції у сфері суспільних відносин, виділяються, з певною мірою умовності, звичайно, конкретні рівні впливу на сферу, що належить до його компетенції. Перший рівень – стратегічний. Це – ухвалення загальнодержавних етнополітичних рішень на вищому законодавчому та виконавчому рівнях держави. Другий – тактичний. Він включає розроблення конкретних методів, заходів, підходів та засобів реалізації ухвалених рішень. Цим опікуються відповідні органи в структурі Кабінету Міністрів та в центральних урядових установах. І, нарешті, третій – оперативний рівень, на якому відбувається реалізація державної етнополітики в регіонах та відстежуються результати виконання попередніх завдань, доручень, рішень тощо. Ця робота покладена на регіональні підрозділи органів державного управління [5].

Таке тлумачення терміна „етнополітичний менеджмент” здається надто широким, таким, що веде до підміни ним поняття „етнонаціональна політика” держави. Зміст останньої, зазвичай, визначають як сукупність цілей і завдань, принципів і правових норм, напрямів, механізмів, форм і методів діяльності держави в сфері етнонаціональних відносин. У разі згоди з таким розумінням етнонаціональної політики саме до її складових, а не до складових етнополітичного менеджменту слід віднести стратегічний рівень впливу держави на етнонаціональну сферу (йдеться про рівень визначення цілей такого впливу та формування правових засад реалізації цих цілей).

Власне ж державний етнополітичний менеджмент, на наш погляд, здійснюється на рівнях, які вище виокремлені як другий і третій. Відповідно, серед функцій етнополітичного менеджменту можна

виокремити дві основні. Перша – оперативно-управлінська. Вона покладається на відповідні підрозділи Кабінету Міністрів України та спеціалізовану центральну урядову установу, а також на органи місцевої виконавчої влади, представлені відповідними управліннями й відділами у справах національностей та міграції. Друга функція названих структур виконавчої влади держави – імплементаційна (від лат. **implere** – наповнювати, досягати, виконувати, здійснювати). Її зміст полягає в розробленні та здійсненні заходів, які забезпечують реалізацію основних напрямів державної етнополітики, представлених цільовими державними програмами, регулярно повторюваними й разовими – оглядами, фестивалями, конкурсами та іншими, доцільність яких визначається конкретною ситуацією та обставинами. Інституції державного етнополітичного менеджменту у межах своїх повноважень організовують і контролюють виконання актів законодавства та досягнення цілей і завдань етнонаціональної політики держави, вивчають і узагальнюють її досвід (в тому числі в частині реалізації її правових засад), вносять пропозиції щодо їх вдосконалення й розвитку Верховній Раді України, Президентові України та Кабінетові Міністрів.

Отже, етнополітичний менеджмент являє собою інституціональну, оперативно-управлінську та імплементаційну складові ширшої галузі, якою є етнонаціональна політика. Саме в такому сенсі застосовуватиметься термін „етнополітичний менеджмент” у цьому тексті.

Стратегічний рівень державної етнонаціональної політики, в тому числі її нормативно-правову складову, представляють і формують насамперед Верховна Рада України, у складі якої діє Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, а також Кабінет Міністрів України і Президент України та його Адміністрація. У структурі уряду і президентської адміністрації функціонують головні управління з питань внутрішньої політики, до компетенції яких належать, зокрема, питання міжетнічних взаємин. Ці інститути державної влади ухвалили низку важливих правових актів і актуальних у сфері етнонаціональної політики рішень. Курс держави на забезпечення мовно-культурних потреб етногруп відображений, зокрема, у затверджених Кабінетом Міністрів Комплексних заходах щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2005 року, в Заходах щодо державної підтримки збереження культурної спадщини кримських караїмів і кримчаків на період до 2005 року, Програмі соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 року [6]. На забезпечення мовно-культурних потреб титульного етносу були спрямовані Указ Президента України „Про додаткові заходи стосовно державної підтримки національного книговидання і книгорозповсюдження”, затверджені Кабміном Комплексні заходи щодо всебічного розвитку та функціонування української мови, а також доповнення до них, якими українська мова була

визначена обов'язковою мовою ділового спілкування в органах державної влади та управління [7], Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004 – 2010 роки.

Стосовно ж менеджерських функцій держави, то в незалежній Україні в структурі її уряду постійно функціонував орган, покликаний реалізовувати державну етнонаціональну політику. Цей орган зазнавав реорганізацій, трансформацій і навіть перебував під загрозою повної ліквідації. Початок його існуванню й діяльності було покладено 12 лютого 1992 року створенням Комітету у справах національностей при Кабінеті Міністрів України. Це був перший центральний орган виконавчої влади незалежної держави, на який покладалися функції етнополітичного менеджменту. Одночасно до його компетенції було віднесено й ініціативну функцію висунення пропозицій щодо формування цілей і правових засад державної етнонаціональної політики.

Згідно з Указом Президента України від 26 квітня 1993 року на базі Комітету було утворено Міністерство України у справах національностей та міграції [8]. Через чотирнадцять місяців – 25 липня 1994 року Президент видав Указ про створення Міністерства України у справах національностей, міграції та культів [9]. Реорганізація розширила межі компетенції, але не змінила визначених попередньому міністерству напрямів діяльності в етносоціальній сфері. Указом Президента України від 26 грудня 1995 року міністерству повернули його попередню назву – Міністерство України у справах національностей та міграції [10]. Поставлені перед цією структурою завдання були тотожні тим, які виконувалися попереднім міністерством, за винятком тих, що стосувалися релігійно-культових проблем. Однак організаційна структура відомства зазнала змін. Її функціональними одиницями було визначено управління етнонаціональних процесів в Україні та у справах української діаспори; управління національних меншин; управління у справах депортованих; управління у справах біженців та міграції; управління ситуаційного аналізу та інформаційного забезпечення; управління правового регулювання. Запроваджувалися посади радника з етнонаціональних проблем Криму та радника у справах української діаспори.

Новації засвідчили належний рівень розуміння керівництвом держави проблемності етносоціальних процесів, наявності в них конфліктогенних питань, потреби постійного спостереження за відносинами навколо них та їх регулювання для запобігання загостренню етнополітичної ситуації. Виокремлення етнонаціональних проблем Криму як окремої ділянки роботи свідчило про усвідомлення державною владою специфіки етнонаціональних відносин в АРК та її увагу до проблем, пов'язаних з репатріацією й облаштуванням депортованих у минулому етнічних спільнот, а також з необхідністю активнішої інтеграції кримського регіону в політико-правове, соціальне і культурне поле України.

У вересні 1996 року відбулася чергова реорганізація – Міністерство трансформували в Державний комітет України у справах національностей та міграції (далі – Держкомнацміграції). Через скорочення штатів керівництву Держкомнацміграції довелося відмовитися від ряду важливих напрямів роботи, що зумовило зміни його внутрішньої структури: на базі вже існуючих підрозділів було сформовано два управління – етнонаціональних процесів та у справах національних меншин, а також управління у справах української діаспори. Після того, як Постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 1997 року в структурі Держкомнацміграції було відкрито Департамент мовної політики [11], з'явилося управління організаційного і методичного забезпечення розвитку мов в Україні.

Влітку 2000 року Держкомнацміграції України було ліквідовано. Для вирішення питань, що належали до його компетенції, утворили Державний департамент у справах національностей та міграції в складі Міністерства юстиції.

Остання реорганізація центрального органу виконавчої влади у сфері етнополітики сталася після ліквідації Департаменту Мінюсту згідно з Постановою КМУ № 1772 від 27 грудня 2001 року та на виконання Указу Президента України № 836/2001 від 13 вересня 2001 року „Про Державний комітет України у справах національностей та міграції”. 12 березня 2002 року Указом Президента України № 269/2002 було затверджено нове Положення, яким і досі регулюється діяльність відновленої установи.

Численні реорганізації спричинювалися різними обставинами. Очевидно, давалися взнаки динаміка рівня усвідомлення вищими посадовими особами держави, керівниками органів законодавчої й виконавчої влади специфіки етнонаціональних відносин в Україні та необхідності їх регулювання, а також прагнення віднайти оптимальні форми організації і функціонального навантаження всеукраїнської інституції з реалізації державної етнонаціональної політики. Нині це навантаження розподілене між управлінням у справах біженців та міграції (з відділами у справах біженців та міграції), управлінням у справах депортованих (з відділами нормативно-правового регулювання процесу репатріації та координації виконання державних програм), управлінням у справах національностей (з відділами міжнаціональних відносин та роботи з національно-культурними товариствами), управлінням у справах української діаспори та міжнародних зв'язків (з відділами у справах української діаспори та міжнародних зв'язків), а також сектором взаємодії із засобами масової інформації та зв'язків з громадськістю.

Важливими ланками системи етнополітичного менеджменту української держави є Республіканський комітет у справах національностей та депортованих громадян Автономної Республіки Крим,

а також відповідні підрозділи на місцевому рівні – відділи у справах національностей та міграції обласних державних адміністрацій. У Києві відповідний підрозділ інституційований як управління. Поки що залишається відкритим питання про створення профільних підрозділів в окремих містах з поліетнічним складом населення, а також у районах, куди повертаються репатріанти і де частка мігрантів і вимушених переселенців є значною. Нині такий відділ міського рівня функціонує тільки в Севастополі.

Питаннями, що входять до компетенції державного етнополітичного менеджменту, разом з Держкомнацміграції та структурами президентської і обласних та міських державних адміністрацій опікуються також підрозділи Міністерства культури і мистецтв та Міністерства освіти і науки, Державного Комітету у справах релігій. Прикметною подією в питаннях інституційного забезпечення реалізації етнонаціональних прав громадян України і впливу на цей процес їх громадських організацій стали заснування й діяльність в Україні інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсмена), чия перша доповідь стосувалася також і проблем статусу нацменшин, задоволення їхніх потреб у різних сферах суспільного життя [12].

Організація владою діалогу й співпраці з етнічними спільнотами є однією з найпомітніших демонстрацій нею своєї етнополітичної суб'єктності. Важливим напрямом становлення й функціонування системи державного етнополітичного менеджменту став пошук державою оптимальних форм взаємодії її інституцій зі структурами громадянського суспільства для виявлення потреб етносів України та віднаходження оптимальних механізмів їх задоволення в інтересах усього соціуму та його окремих груп, а також для запобігання етнічним конфліктам. Серед цих форм – різні дорадчі органи при структурах державної влади.

На початку 1997 року Указом Президента України було утворено Раду з питань мовної політики при Президенті України, у грудні 1997 року – Раду представників національних громадських організацій України як дорадчий орган на громадських засадах при Державному комітеті України у справах національностей та міграції. Остання була організована відповідно до статті 5 Закону „Про національні меншини в Україні” та Положення про Держкомнацміграції. Керуючись Конституцією і законами України, указами та розпорядженнями Президента, постановами Верховної Ради і Кабінету Міністрів, Рада у межах своєї компетенції могла, зокрема, брати участь у розробці проектів законів та інших нормативних актів з питань міжнаціональних відносин, розвитку культур, мов і традицій національних меншин, у практичній реалізації державних програм у сфері освіти, культури, забезпечення прав і свобод національних меншин.

З ліквідацією 2000 року Держкомнацміграції виникла загроза втрати

організованої при комітетові Ради як важливого каналу співпраці та діалогу держави з етнічними громадами. Тому Указом Президента України від 22 липня 2000 року було утворено консультативно-дорадчу Раду представників громадських організацій національних меншин при Президентові України [13]. До її складу увійшли виключно представники національних меншин – без офіційних представників державних установ і відомств. У ході першого організаційного засідання Ради, яке відбулося на базі Міністерства юстиції, було сформовано робочу президію Ради і схвалено регламент її діяльності. Проведене в лютому 2000 року за участі членів Ради робоче засідання в Комітеті Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин визначило напрями практичної співпраці двох інституцій у питаннях вдосконалення чинного законодавства у сфері захисту та забезпечення прав і потреб національних меншин України. Однак діяльність Ради, за оцінкою голови Держкомміграції Г. Москаля, не була позбавлена „чвар”, „крім конфліктів, у цій раді абсолютно нічого не було”; тому Президент вчинив „правильно і розумно”, ухваливши 29 вересня 2003 року Указ №1121/2003, яким вніс зміни до персонального складу Ради (увівши туди й представників структур державного управління) та призначив нового її голову – керівника Демократичної спілки угорців України народного депутата України І. Гайдоша [14].

Проводячи етнонаціональну політику держави, Держкомнацміграції та профільні структурні підрозділи на місцях керуються вже згадуваними Положенням про Державний комітет України у справах національностей та міграції і Типовим положенням про управління у справах національностей та міграції Київської міської державної адміністрації, відділ у справах національностей та міграції обласної, Севастопольської міської державної адміністрацій [15]. Дотримання виконавчими органами вимог цих документів значно впливає на якість та ефективність діяльності держави як суб'єкта етнополітичних відносин. Ці документи визначають статус, функції, прерогативи та завдання профільних виконавчих структур у сфері етнополітики, формулюють принципи державної етнонаціональної політики та державного етнополітичного менеджменту, реалізація яких сприяє формуванню довіри інших етнополітичних суб'єктів до української держави і позитивно впливає на їхню готовність до діалогу й співпраці зі структурами державної влади та управління.

Згідно з Положенням про Держкомнацміграції, важливим елементом реалізації державної етнонаціональної політики є залучення цього центрального органу виконавчої влади до аналізу й узагальнення законодавчої практики та його заохочення до розроблення пропозицій з удосконалення відповідного законодавства, делегування Комітетові повноважень з підготовки проектів та виконання міжнародних угод, що стосуються етнополітичної сфери.

Через виконавчі структури держава здійснює також контрольну функцію: на Держкомнацміграції та місцеві органи влади покладено обов'язок аналізувати тенденції етнонаціонального й етнокультурного розвитку та міграційних процесів. Контрольну функцію державні органи реалізують і через моніторинг дотримання в країні законодавства щодо прав осіб, які належать до національних меншин, репатріантів з-поміж депортованих у минулому за національною ознакою осіб, мігрантів.

Свою етнополітичну суб'єктність держава також реалізує як посередник і координатор відносин інших акторів етнонаціональної сфери. Так, на 1 січня 2002 року загальна кількість організацій тільки національно-культурного спрямування досягла 785, у тому числі зі всеукраїнським статусом – 32. Найбільше таких об'єднань було у Донецькій (89), Одеській (70), Дніпропетровській (40) областях та в Києві (57) [16]. 2002 року зареєстровано Всеукраїнську ромську організацію „Конгрес ромів України”. А вже восени 2003 року в країні нараховувалося 1076 національно-культурних товариств. До кінця 2004 року, за прогнозом голови Державного Комітету України у справах національностей та міграції, їх кількість може сягти 2500 [17].

Високі темпи збільшення кількості національно-культурних об'єднань свідчать про зростання плюралістичності суспільства і, водночас, про внутрішню диференціацію етнічних меншин України. Остання обставина стимулювала активістів деяких з них до утворення єдиних органів самоорганізації, що далеко не завжди знаходить масову підтримку в етнотрусах. Багатьма такі проекти сприймаються як претензії окремих лідерів і очолюваних ними об'єднань на монопольне представництво інтересів всього етносу перед українською та іншими державами й міжнародними інституціями.

Порівняно з іншими спільнотами, найменшою мірою таке сприйняття спостерігається серед кримських татар. Хоча в їхньому середовищі існує чимало об'єднань, котрі конкурують між собою за вплив на співвітчизників та право висловлювати їхні інтереси, вони виробили й розвивають такі форми представництва, як Курултай і Меджлис. Однак досі питання про офіційне визнання цих інституцій не вирішене – попри те, що доручення Мінюстові та Міннацміграції виробити стосовно цього пропозиції було дано ще 11 серпня 1995 року постановою Кабінету Міністрів „Про заходи щодо розв'язання політико-правових, соціально-економічних та етнічних проблем в АР Крим”. Офіційним представницьким органом кримських татар в Україні нині є Рада представників кримськотатарського народу при Президенті України. До її складу входять члени Меджлису, діє вона на підставі президентських указів від 18 травня 1999 року та 7 квітня 2000 року. За певних умов, правова легітимація Курултаю та Меджлису могла б відбутися через включення до схваленого парламентом у липні 2004 року Закону „Про відновлення прав осіб, депортованих за

національною ознакою” [18] такого тексту: „Громадяни України кримськотатарської, болгарської, вірменської, грецької, німецької національностей з числа депортованих за національною ознакою, а також їхні нащадки мають право на утворення виборних інституцій, уповноважених представляти їхні інтереси перед органами державної влади і місцевого самоврядування України”.

Спробу організаційної консолідації на етнічній основі зроблено також І з'їздом німців України, який у листопаді 1996 року вирішив утворити вищий представницький орган меншини – Фольксрат. Він на першому засіданні в лютому 1997 року постановив, що „основним елементом на всіх рівнях громадянської самоорганізації німців” буде товариство „Відергебурт” [19]. Однак, оскільки до товариства тоді входило лише 6 тисяч із майже 40 тисяч німців України, це означало претензію на протиправне прагнення лідерів меншої частини громади визначати долю більшості. Домагання особливого, „вищого” статусу Фольксрату та „Відергебурту” в житті німецької меншини із прерогативами щодо визначення напрямів розвитку всієї спільноти означало не тільки акцентування пріоритетності етногрупових прав порівняно з громадянськими правами особи, а й засвідчувало прагнення підпорядкувати індивідуальні права громадян України німецької національності волі навіть не всієї громади, а лише її активної меншості. Через невідповідність ряду положень про Фольксрат чинному законодавству цей орган не був зареєстрований Міністерством юстиції України.

І все ж прикметною ознакою етнополітики української держави є її зосередження не стільки на інших суб'єктах етнічних відносин, скільки на проблемних питаннях розвитку самих цих відносин, невирішеність яких, як правило, спричиняє випадки загострення суспільної ситуації. Подальше посилення проблемної спрямованості при визначенні цілей і завдань етнонаціональної політики орієнтує на перехід від галузевого принципу формування та реалізації цієї політики до переважно функціонального принципу [20]. Домінування відповідної моделі етнополітичного менеджменту сприятиме досягненню динамічної рівноваги між спільними для всіх громадян інтересами соціально-економічного і політичного розвитку та індивідуальними і груповими потребами етнонаціонального відродження. Поки що властива державному етнополітичному менеджменту орієнтація на окремі програми і заходи з вирішення проблем конкретних спільнот поступається орієнтації на розроблення програм зміцнення й підтримки полікультурності, поглиблення обізнаності етнічних спільнот про культури одна одної – як тих, що вже історично облаштувалися в Україні, так і тих (зокрема, груп біженців та інших іммігрантів), які збираються це зробити [21]. Найпоспідовніше прагнуть долати описану обмеженість державного

етнополітичного менеджменту Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, управління освіти деяких обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій, при яких, на виконання доручення Міністерства освіти України, у 1998 – 1999 роках було створено науково-методичні групи з розробки питань полікультурної освіти, виховання взаємної поваги між представниками різних етносів, запобігання виникненню та розв’язанню конфліктних ситуацій, що виникають на національному і релігійному ґрунті [22].

Функціональність у регламентуванні діяльності структур державного етнополітичного менеджменту сприяє його інституційному вдосконаленню. Надані Держкомнацміграції і місцевим органам влади повноваження стосовно залучення до їхньої діяльності різного профілю спеціалістів та установ, утворення різних комісій, експертних рад і робочих груп, скликання нарад за тематикою, віднесеною до компетенції органів, відповідальних за етнополітичну сферу, дає змогу зосереджувати владно-управлінські, політичні, культурні, наукові, інформаційні та інші можливості для оптимізації етнополітичних відносин в країні: використовуються важелі „вертикальної” підпорядкованості та „горизонтальної” децентралізації структур виконавчої влади; забезпечується вжиття ефективних заходів щодо недопущення фактів ущемлення прав громадян за етнічною, релігійною чи мовною ознаками; утверджується принцип невідворотності адміністративної відповідальності органів виконавчої влади і посадових осіб за неналежне виконання та невиконання рішень у сфері міжетнічних відносин; упроваджуються демократичні форми організації й самоорганізації суспільства як чинники гармонійного розвитку всіх етнічних спільнот. Комплексність підходу до етнонаціональних проблем суттєво поліпшує етнополітичний менеджмент як складову управлінської системи, на яку покладено завдання зміцнювати державу і її територіальну цілісність. У підсумку це стає вагомим чинником зміцнення демократії, формування громадянського суспільства і утвердження в ньому етнічної толерантності, полікультурності й міжетнічного порозуміння, подолання міжетнічної упередженості та недовіри, дотримання динамічної рівноваги між інтересами всього суспільства і окремих громадян та етнічних спільнот.

Основним сегментом об’єктного поля державного етнополітичного менеджменту в Україні є етнокультурна сфера. Держава передовсім опікується розширенням можливостей національних меншин у користуванні та навчанні рідними мовами, підтримкою національних культурних традицій і забезпеченням умов сповідування своєї релігії, підготовкою національних культурно-освітніх кадрів, організацією національних навчальних закладів, сприянням випускові літератури, радіо- і телепрограм національними мовами тощо.

Тим часом більшої уваги з боку владних органів потребують пріоритетні

соціально-економічні та політичні інтереси етнічних і субетнічних спільнот. Наймасштабнішу спробу саме сюди спрямувати потенціал структур державного етнополітичного менеджменту було зроблено в Криму. І це можна вважати цілком виправданим хоча б з огляду на специфіку проблем облаштування й відновлення в правах репатріантів, особливо кримських татар. Як наголошував заступник Голови ВР АРК І. Умеров під час слухань у парламенті автономії 25 лютого 2004 року, на своїй історичній батьківщині кримськотатарський народ „перебуває в соціально-економічній ієрархії суспільства нижче, аніж інше населення півострова і, природно, потребує особливого захисту і особливого режиму забезпечення як економічних, так і політичних і культурних прав” [23].

У структурі Республіканського комітету в справах національностей і депортованих громадян (Рескомнац) було утворено Управління капітального будівництва, яке реалізовувало відповідні програми з облаштування депортованих. Однак його діяльність, на думку голови Ради Міністрів АРК С. Куніцина, себе не виправдала. Про це С. Куніцин говорив на засіданні уряду автономії 10 лютого 2004 року: „Рескомнац сьогодні перетворився на будівельний трест, хоча задумувався як орган, що опікується гармонізацією міжнаціональних відносин, соціальною і культурною політикою... Якщо ми не наведемо в цьому плані порядку, так і будемо будувати замість систем водоканалізації багатоповерхові будинки, на які потім не вистачатиме по 7 мільйонів гривень на укріплювальні споруди...” Голова виконавчої влади автономії висловився за реорганізацію Управління капітального будівництва Рескомнацу та його переведення в структуру Головного управління капітального будівництва [24]. Є підстави розглядати такі критичні оцінки й організаційні заходи як визнання недосконалості саме менеджерської практики, а не як відмову від орієнтації державної етнополітики на розв’язання разом з культурними ще й соціально-економічних проблем етнічних спільнот.

Серед найважливіших умов реалізації цієї політики на всіх її векторах – дотримання чинного законодавства про права національних меншин та етнонаціональні права усіх громадян України, рішуча протидія будь-яким виявам ксенофобії на ґрунті міжетнічних відносин. Забезпечувати цей напрям мають як органи виконавчої влади й місцевого самоврядування, так і прокуратура, судова гілка влади з Конституційним Судом України включно. Роль останніх як регуляторів етнонаціональних та інших суспільних відносин має зростати. Це не просто імператив правової держави, якою прагне стати Україна, а й веління специфіки міжетнічних відносин, їх тісного зв’язку з різними сферами життєдіяльності суспільства.

В цьому переконує історія з ухвалою Шевченківського районного у Києві суду від 28 січня 2004 року про припинення видання газети „Сільські вісті” згідно з вимогами статей 3 та 18 Закону України „Про друковані

засоби масової інформації (пресу) в Україні” за використання газети для „розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі” [25]. В цій історії впадає в око кілька фактів. Перший: за результатами розгляду у відкритому судовому засіданні позову громадської організації було ухвалене рішення про суворе покарання одного з наймасовіших видань, опозиційної спрямованості щодо чинної влади, тоді як деякі інші пресові органи розміщували й розміщують ксенофобські матеріали безперешкодно [26]. Другий: з огляду на встановлений законом порядок оскарження та набрання чинності судових рішень, газета вільно виходить, на її сторінках публікуються матеріали, які поляризують читачів у питаннях ставлення до співгромадян єврейської національності та їхньої ролі в українському суспільстві в цілому та у владі зокрема. Третій: ситуація з судовим рішенням про припинення випуску газети та полеміка навколо цього рішення і публікацій, через які воно було ухвалене, розвиваються в рік виборів Президента України і використовуються різними політичними силами в корпоративних інтересах. Четвертий: чинним законодавством, яким керувалася суддя районного суду, передбачена відповідальність за зловживання свободою діяльності друкованих ЗМІ для „розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі” саме засобу масової інформації – тобто власне газети, а не її редактора та автора чи авторів текстів.

Тим часом, газета є лише матеріальним носієм певних відомостей. Ці відомості збирають, інтерпретують і викладають у текстовій формі конкретні особи. Конкретні особи приймають рішення про використання газети і використовують її для поширення текстів з певними відомостями. Вони й мали б відповідати перед законом та власним людським і професійним сумлінням за зміст, якість, достовірність та масове поширення написаного й опублікованого на газетних шпальтах.

По суті, такою є позиція Міжнародної федерації журналістів (МЖФ). На II всесвітньому конгресі в Бордо 25 – 28 квітня 1954 року МЖФ ухвалила декларацію, доповнену на XVIII всесвітньому конгресі у Гельсінкі 2 – 6 червня 1986 року. Цей документ був визначений як стандарт професійної поведінки журналістів. У ньому йдеться про те, зокрема, що „журналіст повинен усвідомлювати небезпеку дискримінації, підтриману ЗМІ, і має робити все від нього залежне, аби запобігти дискримінації, що базується, серед інших аспектів, на засадах расової чи сексуальної належності, сексуальної орієнтації, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження”, а найтяжчими професійними злочинами мають вважатися такі прояви, як плагіат, навмисна дезінформація, наклеп, необґрунтовані звинувачення, прийняття хабарів у будь-якій формі за публікацію або замовчування якихось фактів [27].

Тим часом, рішення суду першої інстанції ґрунтоване на чинному

законодавстві, а не на стандартах журналістської етики. Громадськість чекає на вердикт Апеляційного суду. Позиція ж українського законодавця в питанні про відповідальність за використання друкованих ЗМІ зафіксована в ухвалених парламентом правових актах, і вона, очевидно, потребує свого оформлення в більш адекватних подібним ситуаціям в нормуючих формулах персоніфікованої і персональної відповідальності конкретних осіб за поширювані через ЗМІ відомості.

Важливими складовими об'єктного поля вітчизняного етнополітичного менеджменту є також взаємини України з іншими державами, особливо з історичними батьківщинами етнічних меншин, а також рівень і якість відносин зі своїми етнічними батьківщинами самих меншин та їхніх об'єднань, стосунки останніх з міжнародними організаціями тощо. Ця сфера також потребує ініціативного й дієвого опрацювання з боку держави та її управлінських структур [28]. Їм належить дбати про таке поєднання загальнонаціональних інтересів з інтересами і потребами етнічних громад, яке забезпечувало б не тільки розвиток останніх, а й зростання самосвідомості та консолідацію належних до них осіб як громадян України.

Отже, належна увага структур державного управління до всього спектра етнонаціональних відносин, а не тільки до його окремих елементів, є необхідною умовою інтегративного розвитку і політичної консолідації багатоетнічного українського соціуму. Задля цього державний етнополітичний менеджмент має постійно саморегулюватися й самовдосконалюватися з урахуванням суспільних змін, на засадах забезпечення динамічного балансу між централізацією і децентралізацією управлінської діяльності, через вироблення й проведення єдиної державної етнонаціональної політики і одночасне забезпечення необхідної самостійності органів регіональної влади й місцевого самоврядування. Активне залучення самих етнічних спільнот та їх організацій до процесу ухвалення важливих для них рішень теж посилюватиме функціональну дієвість виконавчої вертикалі.

Водночас делегування вищими ланками цієї вертикалі частини повноважень ланкам нижчим в умовах загальної демократизації суспільства і пов'язаного з цим процесом розширення етнополітичної суб'єктності суттєво ускладнює етнонаціональні відносини. За цих умов владним органам важливо уникнути спокуси спростити ситуацію посиленням адміністративних методів регулювання та регламентування етнонаціональної сфери. Адже адміністрування зазвичай рідко дає очікувані результати, надто у випадках, коли доцільність тих або інших управлінських рішень і дій не доводиться до свідомості етнічного загалу і не знаходить його підтримки. Невиправдане адміністрування взагалі може спровокувати появу деструктивних різновидів політичної мобілізації етнічних спільнот та їх гуртування навколо конфліктно орієнтованих лідерів, програм і гасел, спричинити етнічну солідаризацію на ґрунті

відмови від ліберально-демократичних цінностей та безкомпромісного протиставлення своїх інтересів інтересам інших суспільних суб'єктів з державою включно.

Література:

1. Див.: Проекты законов о языках – экспертный анализ. Изд. второе, дополненное / Науч. ред. Н. А. Шульга. – К., 2001. – 332 с.; **Рябошапко Л.** Правове становище національних меншин в Україні (1917 – 2000). – Львів, 2001. – 482 с.; **Котигоренко В.** Формування сучасного українського законодавства у сфері етнонаціональних відносин: єдність і протилежності концептуальних засад / Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2002. – Вип. 22. – С. 64 – 111 та ін.
2. Див.: **Євтух В. Б.** Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти. – К., 1997. – 214 с.; Його ж. Урядові та громадські організації у системі етнополітичного менеджменту України // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2001. – Вип. 15. – С. 136 – 143; Його ж. Етнополітичний менеджмент // Етносоціологія: терміни та поняття. Навчальний посібник. – К., 2003. – С. 220 – 226; Міжнаціональні відносини і національні меншини України: стан, перспективи / За ред. Р. Чілачави. – К., 2004. – 382 с. Фаховий аналіз літератури за темою містить книга: **Рафальський О.** Національні меншини України у XX столітті. Історіографічний нарис. – К., 2000. – 447 с.
3. Національні відносини в Україні у XX ст. Збірник документів і матеріалів / Редкол.: І. Ф. Курас (голова), М. І. Панчук та ін. – С. 457 – 459.
4. Див. про це: Євтух Є. Етнополітичний менеджмент... – С. 220.
5. Див.: **Євтух В. Б.** Етнополітика в Україні... – С. 100.
6. Зміст названих документів див. у: Захист прав національних меншин в Україні: Збірник нормативно-правових актів. – К., 2003. – С. 223 – 240.
7. Зміст названих документів див. у: Президентський вісник. – 2000. – № 21. – С. 31 – 32; Офіційний вісник України. – 2000. – № 25. – С. 149 – 155.
8. Етнополітика в Україні: Документи і матеріали. – К., 1998. – С. 179.
9. Там само. – С. 181.
10. Там само. – С. 182.
11. Етнополітика в Україні: Документи і матеріали. – С. 291.
12. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К., 2000. – 377 с.
13. Урядовий кур'єр. – 2000. – 24 липня.
14. Див.: Форум націй. – 2003. – №10/17 (жовтень). – С. 2, 8.
15. Повний текст Типового положення див.: Офіційний вісник України.

– 2001. – №7 (2 березня). – С. 129 – 132.

16. **Чілачава Р., Пилипенко Т.** Пріоритети та стратегія реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин України // Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві. – С. 51, 305 – 306.

17. Стабільність міжнаціональних відносин в Україні – наше основне завдання / Розмова Т. Хорунжої з Головою Держкомнацміграції України Г. Г. Москалем // Форум націй. – 2003. – №10/17 (жовтень). – С. 3.

18. Довідково: Цей закон не набрав чинності через вето Президента України.

19. Deutscher Kanal. – 1996. – № 2 (Februar).

20. **Євтух В.** Урядові та громадські організації... – С. 137 – 140.

21. Див.: Україна: етнонаціональна палітра суспільного розвитку. – К., 1997. – 272 с.; **Римаренко Ю. І.** Національний розвій України: проблеми і перспективи. – К., 1995. – 272 с.

22. Бюлетень Державного комітету України у справах національностей та міграції. – №3. – 1999. – С. 18.

23. Контекст-Медиа / Крым. – 2004 г. – 25 февраля // <http://www.context.ua.com>.

24. Новости. – Вып. 2 (53). – 2004. – 10 февраля. – 19.20 // Крымское Информационное Агенство // <http://www.kicenter.crimea.ua>.

25. Цивільна справа №2-1211С4 р. Рішення ім'ям України. 28 січня 2004 року. Шевченківський районний суд м. Києва // <http://www.mignews.com/ua>.

26. Про пресові публікації з ознаками ксенофобії див.: Вибори 2002 у контексті міжнаціональних відносин. Матеріали моніторингу, проведеного за підтримки „Фонду сприяння демократії” посольства США, Київ. – Випуск п'ятий (Керівник групи експертів В. Міндлін) / Конгрес національних громад України. – К., 2002. – 55 с.

27. Принципи МФЖ щодо поведінки журналістів // <http://www.irex.kiev.ua/promedia/belect.php> – ProMedia.

28. Детальніше див.: **Котигоренко В.** Вплив зовнішніх чинників на етнополітичну ситуацію в Україні // Людина і політика. – 2001. – №4(16). С. 10 – 28.

Тенденції забезпечення громадського інтересу в суспільстві та державі

Володимир Новохацький,

заступник голови

Всеукраїнської громадської організації

„Українська рада миру”

В останні роки, коли на теренах колишнього СРСР поживалися процеси становлення громадянського суспільства, почали виникати численні неурядові, недержавні, некомерційні організації для репрезентації і захисту громадського інтересу різних верств населення. Відтак стає актуальною потреба ідентифікації цих організацій та їх класифікація. Мета, яку автор вважає пріоритетною у розкритті зазначеної теми, є синтез інституціональних і корпоративних засад становлення та розвитку громадських ініціатив, що є наслідком існування в суспільстві незаповненого простору, створеного громадським інтересом.

Проблематику творення громадянського суспільства в тій чи іншій площині розглядали як українські, так і зарубіжні науковці, але в означеному нами контексті теоретичних розвідок практично не зустрічається. Наприклад, праця О. Винникова і А. Ткачука „Громадські організації в Україні” містить згадку про цю проблему, але зміст її не розкривається навіть побіжно. В. Білецький у книзі „Громадські організації та їх роль у житті суспільства” в одному з підрозділів теж торкається цієї тематики, але процесів розвитку громадського інтересу в суспільстві не аналізує. Інші дослідники (наприклад, С. Рябов, В. Малєєв, С. Светлова, М. Степаненко) згадують означену проблему лише побіжно.

У XVII – XIX століттях філософи й суспільні діячі, що стояли біля колиски класичної моделі ліберальної демократії, вважали участь політичних груп і фракцій в демократичному політичному процесі недоречною. Ж.-Ж. Руссо у своїх трактатах і батьки-засновники США на сторінках „Федераліста” негативно оцінювали партії, фракції, кліки, бо вважали їх діяльність деструктивною, несумісною з одним із основних

положень демократії – принципом Загального блага, яке досягається через виявлення Загальної свободи народу [4, с. 37]. Народ вони мали за сукупність атомізованих раціонально мислячих індивідів, що прагнуть максимізувати власну вигоду при збереженні безпеки існування – тобто народові близький просвітницький ідеал Щастя і Блага. Просвітники ж вважали, що, оскільки закони розуму універсальні, то й уявлення про щастя та благополуччя приблизно однакові в усіх людей.

Але ж управління суспільними справами вимагає спеціальних навичок, а тому цю справу доручають фахівцям – представникам, яких обирає народ і які від його імені формують основні напрямки політики та приймають політичні рішення. Громадяни контролюють своїх представників, як правило, за допомогою демократичних виборів. За активністю і результатами участі громадян в електоральному процесі народні обранці можуть судити, наскільки їхня політика відповідає волі виборців.

У рамках класичної ліберально-демократичної парадигми політичний процес мислився таким, що відбувається в суворій відповідності з конституційними нормами і принципами, а політична активність груп сприймалась як релікт феодально-класової структури суспільства і загроза демократичним інститутам, котрі ще тільки формувалися. Така активність не тільки порушує логіку конституційного процесу, але й підриває єдність політичної спільноти, що ґрунтується на принципах Загальної Свободи. Відтак вивчення політичного процесу обмежувалося переважно описом діяльності конституційних органів. Такий підхід одержав назву інституціонального.

На початку XX століття, з розвитком громадянського суспільства і демократичних інститутів, стала очевидною обмеженість інституціонального підходу при дослідженні демократичних політичних систем.

Значний вклад у вироблення нового концептуального апарату й методологічних підходів дослідження політичних процесів і структур демократичного суспільства зробили представники плюралістичного напрямку в філософії (Г. Ласкі, П. Одегард) і теорії груп у соціології (А. Бентлі, К. Кулі, Д. Трумен). Класичний (або традиційний) моделі демократії, що сформувалася на ідеях Просвітництва, було протиставлено сучасну демократичну модель – поліархії, тобто „організованого плюралізму”. Вона базується на ідеї дисперсії політичної влади в демократичному суспільстві між автономними групами, наявності великої кількості центрів прийняття політичних рішень.

Ще 1887 року Ф. Тенніс опублікував працю „Громада і суспільство”, що помітно вплинула на розвиток соціологічної і політичної науки. Його концепція будувалася на протиставленні діяльності комунальних груп, що складають основу феодального суспільства, та асоціацій, які

конституують сучасне – громадянське – суспільство.

В соціології до групи прийнято відносити сукупність людей, які взаємодіють. Група характеризується усвідомленою приналежністю до неї кожного її члена і прагненням дійти згоди з іншими, а також розвиненим почуттям групової ідентичності з іншими учасниками і, можливо, наявністю певних індикаторів формальної організації. Крім того, стиль внутрішньогрупового спілкування, як правило, відрізняється від спілкування з людьми, які до групи не належать.

Групи прийнято поділяти на первинні і вторинні.

Поняття первинної групи ввів у науковий вжиток Ч. Кулі в праці „Соціальна структура”. Це поняття стосується членів родини: між ними складаються стійкі емоційні відносини. Згодом соціологи стали цим терміном позначати будь-які групи, в яких сформувалися тісні особисті відносини, що визначають сутність групи (друзі, закохані тощо). Первинні групи характеризуються безпосереднім інтимним контактом. Це означає, що люди відчують потребу піклуватися одне про одного, пріоритет у спілкуванні віддається особистісному факторові, а не спеціалізованим рольовим функціям. У міру зростання чисельності групи така безпосередня взаємодія стає проблематичною. Індивідуальні відносини набувають спеціалізованого характеру і можуть втратити свій яскраво виражений емоційний зміст.

Істотною ознакою вторинних груп є деперсоналізація відносин. Такі групи утворюють люди, не пов’язані емоційними відносинами. Як правило, їх взаємодія диктується прагненням досягти певної спільної мети. Тут переважають формалізовані правила і норми поведінки, природа груп починає все менше залежати від їх членів. Відносини набувають рольового забарвлення, заданого організаційною структурою. Основна увага звертається не на особисті якості, а насамперед на вміння виконувати конкретні функції [12, с. 64].

А. Бентлі (праця „Процес керування”) увів у науковий обіг нове поняття – „групи інтересів”. До них він відносить організовані групи людей, що мають певні цілі та висувають конкретні вимоги перед політичною владою. Індивідуальну поведінку учасників політичного процесу вчений розглядав через взаємодію груп, до яких індивіди увійшли з тих чи інших мотивів. А. Бентлі пропонував розглядати суспільство як „сукупність різних груп інтересів, причому кількість груп обмежується лише одним показником – інтересами, заради яких вони створені й діють” [10, с. 38].

Висновки А. Бентлі підтвердили емпіричні дослідження. Було встановлено велику роль груп як центрів і генераторів соціальної і політичної активності, що, поряд з інституціональними структурами, формують політичний процес і громадянську поведінку, діючи як згідно з інституціональними розпорядженнями, так і всупереч їм.

Соціологи схильні були пов’язувати активність добровільних асоціацій

з високим ступенем соціальної диференціації суспільства, що, у свою чергу, було наслідком процесу модернізації. На думку Д. Уїлсона, „чим гетерогеннішим є суспільство, тим різноманітніші інтереси існують в ньому” [26, с. 201]. За Т. Парсонсом, асоціації є одним з головних способів структурування громадянського суспільства [22, с. 49]. Складні суспільства потребують значної кількості організацій, або великих вторинних груп, які створюються для досягнення певних цілей.

Серед причин, що спонукують людей об'єднуватися в групи для тиску на уряд, Д. Уїлсон називає й таку, як децентралізація політичної системи, котра сприяє зростанню кількості груп, які використовують різні варіанти доступу до уряду для досягнення власних інтересів. Активність груп інтересів може обумовлюватися слабкістю партійних систем або тимчасовим ослабленням позицій політичних партій.

Самодіяльні громадські асоціації (об'єднання), якими б незначними здавалися їх інтереси, перетворюються на центральний інститут громадянського суспільства, оскільки саме навколо них „обертається реальне повсякденне життя”. Саме ці інтереси (якщо вони носять масовий характер, а відтак мають значення для розвитку всього суспільства) повинні знайти форми своєї репрезентації на державному рівні, якщо ці інтереси неможливо вирішити силами самих об'єднань громадян. Деякі групи настільки часто втягуються в процес прийняття політичних рішень, що їх активність важко відрізнити від політичної. Але для більшості груп політична активність не є пріоритетом.

Якщо „групи інтересів” є добровільними організаціями, що репрезентують інтереси їх членів у відносинах з іншими групами та політичними інститутами, то термін „лобізм” означає лише безпосередній вплив на процес прийняття законів у парламенті, а „групи тиску” – це організації, що прагнуть підтримати ухвалення конкретних рішень державними органами чи завадити йому. Тому поняття „лобі” і „групи тиску” вужчі у порівнянні з категорією „групи інтересів”. До асоційованих груп інтересів належать профспілки, торговельні палати, асоціації промисловців, етнічні асоціації, релігійні та громадські групи тощо. На думку Н. Смелзера, добровільна асоціація має такі ознаки: мета – захист спільних інтересів її членів; членство в асоціації добровільне; організація не пов'язана з урядовими органами [5, с. 348].

В політичній науці спочатку взяло гору „вузьке” трактування груп інтересів. Їх ототожнювали з організованими групами або союзами. Так, Дж. Уїлсон визначає групи інтересів як організації, що не залежать від держави і політичних партій. Однак вони прагнуть впливати на державну політику [26, с. 95]. Подібне визначення дає і Г. Зейглер: „Групи інтересів – формальні організації, що прагнуть вплинути на демократичний політичний процес” [27, с. 377].

Відтак дослідники передусім звертають увагу на діяльність

асоційованих груп інтересів. Такі групи можуть бути організаціями як з індивідуальним, так і з колективним членством, орієнтуватися на політичну мобілізацію учасників для досягнення узгоджених цілей (наприклад, профспілкові організації). Однак вони можуть досягати мети і без масового членства, як, наприклад, „Кампанія за повітря, вільне від свинцю” – Clear, що складається лише з кількох людей, але користується значним впливом завдяки спонсорському фінансуванню й підтримці інших організацій („Друзі землі”, „Суспільство консервації”).

Групи інтересів – це добровільні асоціації індивідів, що відрізняються від політичних партій, зокрема, тим, що не висувають кандидатів на виборні посади і не прагнуть влади. Їхня мета – впливати на уряд та інші політичні органи, формально залишаючись поза ними. Головний спосіб дій – переконання, поради тим, хто керує, інформування громадськості та політичних лідерів про потреби й погляди тих чи інших соціальних груп, організовані дії на підтримку своїх інтересів (страйки, мітинги тощо). Підставою для створення таких груп може стати будь-який соціально значимий статус чи ознака – вік, стать, етнічність, професія.

Дослідники звертають увагу на те, що групи репрезентують переважно функціональні інтереси. Вони ефективні тоді, коли на загал відображають широкий спектр важливих для суспільства економічних, соціальних, ідеологічних, культурних, етнічних, екологічних, територіальних, галузевих, релігійних та ін. інтересів. Це не тільки гарантує вплив на прийняття політичних рішень, але й забезпечує масив інформації та підтримку, якої потребують органи державної влади й управління. Тому групи є одночасно основою політичної системи та її найважливішим компонентом, інформаційним каналом, який оперативно передає вимоги інституціональним елементам системи.

Особливістю демократичних суспільств є наявність легітимних і, як правило, законодавчо оформлених і конституційно закріплених каналів доступу до ресурсів політичного впливу. Зокрема, термін „лобіювання” спочатку стосувався переважно впливу на законодавців [2, с. 66]. Таким об’єктом стають, у першу чергу, органи законодавчої і виконавчої влади. Основним засобом впливу є інформація, що їм надається. У цьому випадку групи інтересів діють переважно через науково-дослідні установи й консультаційні фірми, які продукують політичні рекомендації з широкого кола питань, або через фахівців в органах виконавчої влади.

Урядова бюрократія є головним важелем доступу до політичних рішень у всіх політичних системах. Привабливість цього каналу в тому, що він дозволяє оперативніше добиватися необхідного рішення й уникати публічних дискусій. Ускладнення можуть виникати тому, що бюрократія (за винятком вузького кола вищих посадовців) через специфіку свого формування – шляхом призначення на посаду – не залежить від електорального процесу, її майже неможливо контролювати

демократичними методами. Більше того, деякі відомства самі активно вдаються до політичного лобіювання, створюючи для цього спеціальні органи зв'язку з парламентами і виділяючи значні асигнування.

Вплив на судову систему також ефективний (з погляду суспільного резонансу) стосовно важливих політичних проблем. Позитивне рішення в окремій справі може змінити загальну політику суду. Але це вимагає багато часу і ретельної юридичної підготовки. Тому цим каналом лобіювання групи інтересів користуються рідко.

Важливий канал політичного впливу груп інтересів – політичні партії. Однак високий ступінь ідеологізації, внутрішня ієрархія і дисципліна обмежують можливості його використання.

Групи інтересів широко використовують засоби масової інформації. Ініціатива, сприятливо висвітлена у ЗМІ і яка завдяки цьому одержала суспільну підтримку, здебільш не може ігноруватися політиками.

Дослідження засвідчили, що успіх у просуванні інтересів визначається не тільки їх суспільною значимістю та відповідністю колективному інтересу, але й інструментами, ресурсами впливу, якими оперують групи. Найважливіше – фінанси і власність. Вони дозволяють через економіку впливати на структуру зайнятості, державний бюджет, підтримувати коштами урядові програми, а відтак впливати на суспільні настрої.

Чисельність групи безумовно впливає на її можливості чинити тиск. Але в окремих випадках малочисельність можна компенсувати організаційною згуртованістю, доступом до важливої інформації, кваліфікацією учасників. Групи інтересів, що мають необхідні знання і досвідчених експертів, особливо впливові у випадках, коли політичне питання потребує вирішення складних технічних проблем [2, с. 97].

Згідно з плюралістичною теорією, політична система розглядається як система взаємодії різних груп, котрі перетинаються та взаємодіють між собою: зіткнення конкурентних прагнень забезпечує динамізм і рівновагу системи. Р. Даль і Ч. Ліндблом вважають, що суперництво груп за вплив на політичний курс дещо нагадує конкуренцію в економіці, яка встановлює рівновагу між попитом і пропозицією. Але в політиці конкуренція між групами дозволяє встановити рівновагу між вимогами, висунутими різними прошарками суспільства, і підтримкою, яку одержує політична система, якщо висунуті громадянами вимоги задовольняються внаслідок прийнятих рішень.

Облік реального балансу сил при прийнятті політичних рішень дозволяє будь-яким групам домагатися підтримки. Якщо ж політичний вплив окремих груп зростає неадекватно з їх реальною суспільною значимістю, а політика, яку проводить уряд під тиском цих груп, не відповідає очікуванням більшості, то завдяки механізму конкуренції, закладеному в участі груп інтересів, автоматично зростає чисельність опозиційно налаштованих груп, які ставлять уряд перед вибором: або зміна

чи корегування офіційного курсу, або втрата суспільної підтримки й відсторонення від влади. Таким чином, діяльність груп інтересів демократичним, мирним шляхом, без будь-якого силового втручання унеможливило встановлення диктаторських режимів.

Ця теорія примусила не тільки переглянути роль груп у політичному процесі – в світлі такого підходу групи з „неминучого зла” перетворилися на конструктивний фактор. В основі теорії плюралістичної демократії лежить теза: індивіди можуть швидше передати свої вимоги урядові за допомогою групової активності.

Процес формування груп інтересів нерівномірний. Дослідники відзначають періоди, коли політичні організації виникали особливо інтенсивно. В США піки громадянської активності припадали на 70-і роки XVIII століття, в період боротьби за незалежність, та на 60-і роки XIX століття (розвиток робітничого руху, формування перших профспілок, а потім і організацій підприємців). Але „золотий час” асоційованих груп інтересів настав на початку XX століття, коли було створено такі великі організації, як Торговельна палата, Національна асоціація промисловців, Американська медична асоціація, Міська ліга, Американське федеральне бюро з питань соціального забезпечення, Національна організація сприяння розвитку кольорового населення та інші.

Нове зростання кількості організацій захисту групових інтересів спостерігалось після 1970-х років. Їх питома вага складає приблизно 2/3 від усіх нині діючих груп. Причому якщо до 1960-х років найчастіше виникали лобістські організації корпорацій, профспілкових і торговельних організацій, то нині найактивніше проявляють себе в політиці групи захисту довкілля, прав споживачів, групи з соціального забезпечення та захисту громадянських прав. Тому асоційовані групи інтересів часто називають „привідними пасами демократії” та індикаторами розвитку громадянського суспільства [6, с. 98].

Опосередкованим підтвердженням цього є, з одного боку, зростання їх числа й активності в демократичних країнах. За даними статистики, у США близько 2/3 населення входить принаймні до однієї з груп, у Великій Британії і Німеччині – 1/2, в Італії – менше 1/3. Особливо активні в цьому представники середнього і вищого класів.

В Україні процес формування громадських асоціацій розпочався на межі 1980-х – 1990-х років – на хвилі перебудови та ліберальних реформ. За даними Міністерства юстиції, на початок 2001 року у нас налічувалося близько 25 тисяч громадських об'єднань різного рівня державної реєстрації — від загальноукраїнських і міжнародних, до міжрегіональних, регіональних та місцевих. Але результати опитувань свідчать, що поки що „прості” українці не вважають недержавні організації впливовою силою. За результатами досліджень, проведених Центром ім. О. Разумкова, тільки 7 % респондентів сприймає асоціації за інтересами та подібні до

них організації як ефективний канал зв'язку між суспільством і владою [3, с. 2].

Політичний процес у недемократичних політичних системах – авторитарних і тоталітарних – також можна розглядати як взаємодію груп інтересів. Однак у них найбільш політично активні неасоційовані й інституціональні групи. В період криз можлива активізація протестних груп, а асоційованих груп інтересів або немає, або ж вони позначені чисто формально.

Так, на думку Ж. Блонделя, ефективність політичної системи в комуністичних країнах багато в чому визначалася політичною інфраструктурою, що конституювалась компартією та безліччю допоміжних органів (профспілки, молодіжні організації тощо). Вони можуть нагадувати відповідні органи ліберально-демократичних політичних систем. Але різниця, передусім, у тому, що компартія не має чітко окресленої сфери діяльності, якою володіють партії в ліберально-демократичних політсистемах. Поза політичною інфраструктурою, представленою партією та офіційно визнаними групами, існував інший рівень – цілком неофіційний, з традиційними організаціями (зокрема, етнічними чи релігійними) або з сучаснішими (протестними). Діяльність таких груп, на нашу думку, чимало посприяла системній кризі 1989 – 1991 років в СРСР та інших східноєвропейських країнах [11, с. 97].

Про паралельні структури (другу реальність), характеризуючи специфіку політичної системи радянського суспільства, пишуть й інші автори. Наприклад, М. Ханкок вважає, що в радянському суспільстві групи складалися не на соціально-політичних підставах, а за галузевими та регіональними ознаками або за принципом земляцтва. Поряд з офіційним у політиці існував „паралельний простір”. Ключовим для положення індивіда було не володіння власністю, а фактичне, як правило, юридично не оформлене право розпоряджатися нею. У паралельному світі складалися „тіньові” групи інтересів, що розподіляли між собою сфери впливу за територіальним і галузевим принципами [16, с. 46].

Інша характеристика авторитарних і тоталітарних політичних систем давалася з позицій інституціонального підходу. В цьому випадку дослідники наголошували на корпоративних структурах влади [5, с. 69].

Корпоратизм, як форма державного устрою і різновид політичної культури, асоціюється з фашистськими й авторитарно-етатистськими режимами. Класичним прикладом традиційно вважаються корпорації (Corporazioni) фашистської Італії. В період реформи 1934 року там, на підставі урядового декрету, було створено 22 корпорації, що охоплювали всі сфери економічної і суспільної діяльності. В них об'єднали працівників і власників підприємств, зайнятих у сфері матеріального виробництва. До особливих корпорацій належали працівники невиробничої сфери – банків і страхових компаній, представники вільних професій, особи, зайняті в

туристичному бізнесі. Місце вищого законодавчого органу посіла Рада корпорацій з 832 осіб, 66 з яких делегувалися фашистською партією, а решта була членами корпорацій.

Цю політичну систему намагалися подати як практичну реалізацію класового світу та гармонії інтересів. Її ядром був особливий тип асоціацій – промислові і професійні корпорації, що виконували подвійну функцію. З одного боку, вони були органами політичного представництва, а з іншого – органами широкомасштабного контролю за діяльністю, у тому числі й політичною, членів корпорацій. Так забезпечувалася лояльність режимові. Ця система орієнтувалася на політичну централізацію та мобілізаційну участь шляхом жорсткого виконання вимог диктатора.

Після Другої світової війни риси корпоративної моделі простежувалися в деяких європейських країнах з авторитарними режимами – в Португалії за Салазара та в Іспанії за Франко. Термін „державний корпоратизм” закріпився також за авторитарними режимами багатьох латиноамериканських країн (після 1964 року), зокрема Бразилії, Мексики, Перу. Прикметною їх рисою було створення ліцензованих асоціацій як посередників між державою та економічними виробниками й обмеження незалежної організаційної активності інших груп інтересів.

Корпоративні структури забезпечують високий ступінь керованості, але аж ніяк не демократичності. Особливо якщо взяти до уваги, що їх розвиток неминуче призводить до збільшення впливу професійних представників спеціалізованих інтересів (зокрема, інституціональних груп) на шкоду громадським, які захищають інтереси ширших верств, а також до виникнення організацій, побудованих на ієрархічних принципах – аж до всеосяжних національних асоціацій, що одержують привілейований, якщо не ексклюзивний доступ до процесу прийняття важливих стратегічних рішень. А це підриває один з основних принципів демократичного політичного процесу – принцип змагальності або конкуренції, що ґрунтується на рівному доступі всіх учасників політичного процесу до владних ресурсів. Корпоратизм, зрештою, веде до вивищення груп-монополістів над конкуруючими одна з одною групами, що репрезентують приватні інтереси, збільшує процес заміни індивідів, як основних учасників політичного життя, організаціями, і відроджує здавалося б уже давно забуте в модернізованих суспільствах явище – клієнтелізм.

Терміном „клієнтелізм” описують неформальні владні відносини між індивідами або групами, засновані на обміні бенефіціями. Найпростішим прикладом таких відносин можуть бути малі спільноти – комунальні утворення і примітивні товариства. Патрон, тобто особа з високим статусом, використовує вигоди свого становища – авторитет, ресурси – для заступництва і надання бенефіцій тим, чий статус низький, тобто клієнтів, які навзаєм забезпечують йому підтримку та різні послуги [5, с.

70].

Термін „клієнтелізм” прийшов із стародавнього Риму. Там, сформований у II столітті до н.е., інститут клієнти відбивав аристократичний характер громадського життя. Патрон, знатний громадянин чи полководець, протегував „вільновідпущеникам” або членам громад, що йому підлягали, тобто клієнтам, не за грошову винагороду, а в обмін на відданість і особисті послуги. Патрон, як правило, був арбітром у суперечках і конфліктах, що виникали всередині групи, забезпечував захист при розгляді їхніх справ у публічних інстанціях. Свідченням відданості клієнта була його участь у свиті патрона. Велика свита вважалась ознакою знатності і впливу. Вона збільшувала шанси її володаря на перемогу в конкурсі на вищі державні посади.

Особливість сучасного клієнтелізму полягає в тому, що зв'язки носять комплексний і різнобічний характер. Патрон виступає в ролі брокера, що встановлює зв'язок з центральною владою. Крім того, сучасний патрон, контролюючи політичні організації, користується публічними ресурсами (робочі місця, пенсії, соціальні пільги), а клієнти, якими можуть бути й організації (етнічні меншини, профспілки), надають патронові електоральну підтримку. Особливо помітний клієнтелізм в суспільствах перехідного типу, що переживають прискорену або насильницьку модернізацію. Але, будучи однією з форм регулювання суспільних відносин через консенсус, клієнтелізм представлений у всіх політичних системах і на всіх рівнях.

Вивчення змісту і специфіки клієнтельних відносин у сучасних, у тому числі й демократичних суспільствах розширило спектр досліджуваних груп інтересів та дозволило адекватніше описати роль неасоційованих і, зокрема, комунальних груп як в авторитарних, так і в демократичних політичних системах.

Водночас відродження інтересу до інституціонального підходу в західних академічних колах у другій половині XX століття знезацька висвітило елементи корпоративних структур у конфігураціях політичних систем Заходу, що вважалися якщо не еталоном демократії, то принаймні стабільними демократіями – у Великій Британії, скандинавських країнах, а також у США й Канаді.

На думку Ф. Шміттєра, ледь післявоєнна хвиля демократизації приклично змила, бодай у Європі, корпоративні структури авторитарно-етатистського або авторитарно-фашистського профілю, як елементи неокорпоратизму почали проявлятися в 1960-х – 1970-х роках, особливо в малих країнах з відносною культурною і мовною єдністю та добре організованими асоціаціями інтересів, де діяли впливові соціал-демократичні партії (Бельгія, Данія, Нідерланди, Швеція, Норвегія, Фінляндія) [8, с.71].

Тісна взаємодія трьох основних агентів макроекономічного процесу –

держави, союзів підприємців і профспілок – підвищувала ефективність управління і сприяла економічному зростанню при збереженні політичної стабільності. Дослідники відзначають, що до безсумнівних здобутків корпоративної моделі можна віднести підвищення ефективності фінансової системи, збалансованість бюджету, зниження рівня інфляції, скорочення безробіття, зменшення страйкової активності, а також нестабільності в рядах політичних еліт. Але якщо твердий контроль за діяльністю груп з боку держави органічно вписувався в теоретичну модель закритих авторитарних систем, то контури корпоративних відносин з різним ступенем повноти і чіткості, що проступали в конфігураціях політичних систем Заходу, не могли не поставити під сумнів два найважливіші постулати плюралістичної теорії: по-перше, те, що змагання груп інтересів забезпечує всім учасникам політичного процесу рівний доступ до ресурсів влади; по-друге, про високий ступінь автономізації груп інтересів від інститутів державної влади взагалі й урядової бюрократії зокрема.

У Великій Британії, наприклад, Національна рада економічного розвитку багато років була центром прийняття рішень з кардинальних проблем державної соціально-економічної політики. Ухваленню національного бюджету передують обов'язкове обговорення альтернативних пропозицій, внесених Конфедерацією британської промисловості і Британського конгресу трейд-юніонів з таких питань, як заробітна платня, ціни, податки, інвестиції, рівень державних витрат на соціальні проекти тощо. Приблизно так функціонують аналогічні установи Бельгії, Голландії, ФРН, Франції, США та інших країн. Незважаючи на істотну різницю в компетенції і складі, у всіх таких установах представлені основні „соціальні партнери” – бізнес, профспілки, держава.

Дослідники звертають увагу і на істотну різницю між корпоративними структурами в авторитарних і демократичних політичних системах. На думку П. Вільямсона, прикметною рисою державного корпоратизму є обмежене визнання ліберальних свобод і народної участі при домінуючому становищі правлячої еліти [26, с. 104]. Корпоративні інститути дозволяють дисциплінувати і контролювати працю в країнах з відносно малорозвинутою економікою, а також забезпечують захист малоефективного національного індустріального інтересу у змаганні з міжнародним бізнесом.

В надрах західних демократій розвивається ліберальний, або соціетальний, корпоратизм. В його основі – представництво функціональних інтересів, яке здійснюють парламентськими, партійними й електоральними каналами організації, котрим публічна влада дозволяє посідати привілейовану позицію в змагальному процесі неформальних інститутів поза урядом за встановлення демократичного контролю над парламентськими процедурами або міністерською відповідальністю. В

обмін на цю позицію групи інтересів забезпечують державним інститутам лояльність своїх членів, проведення погодженої соціальної й економічної політики. Умовою розвитку корпоративних відносин такого типу є наявність сильних централізованих організацій, що репрезентують інтереси праці й капіталу, і можуть застосовувати репресивні санкції щодо своїх членів, які порушують колективну угоду.

На думку багатьох дослідників, ліберальний корпоратизм у принципі сумісний з основними цінностями демократії – змагальністю та участю. Політична реальність свідчить, що західним країнам вдалося повністю зберегти громадські свободи: регулярно проводяться вибори на змагальній основі, результат яких не визначається заздалегідь; органи влади відповідають за свої дії і здійснюють політику, що враховує вимоги народу [5, с. 88]. Більше того, скандинавські країни, наприклад, випробували новітні демократичні механізми – участь робітників в управлінні підприємствами, повну відкритість політичного процесу, запровадження інституту омбудсменів, державне фінансування політичних партій тощо.

Хоча асоціації бізнесу й посідають привілейовані позиції, але це досягається завдяки їх багатству і престижу, а не офіційним санкціям чи регулюванням. Сам термін „групи тиску” (pressure groups) свідчить, що групи інтересів (в США, наприклад) не мають легкого доступу до привілеїв, і тому змушені вдаватися до лобіювання, оскільки не володіють квазіурядовим статусом.

На думку Ф. Шміттєра, при оцінюванні явища корпоратизму необхідно встановити, що в демократичній моделі є пріоритетнішим – участь чи відповідальність, а також визначити критерій демократичності політичної системи. Якщо керуватися „класичною” точкою зору, відповідно до якої демократія має заохочувати індивідів до участі у прийнятті суспільно значимих рішень, а всі державні органи – виявляти рівну відкритість стосовно вимог громадян, то вплив корпоратистських механізмів варто вважати негативним. Якщо ж звернутися до тих параметрів явища, що виявляються на „виході”, і подивитися на проблему з точки зору реальної відповідальності владних органів за свої дії та ступінь врахування в цих діях потреб громадян, то оцінка корпоратизму буде значно позитивнішою.

При вивченні політичних систем дослідники прагнуть врахувати, з одного боку, весь спектр груп інтересів, що діють на політичній арені як у вигляді асоціацій, так і тих, які не мають формальної організації, а з іншого – особливість взаємодії груп інтересів із структурами державної влади. Це свідчить про тенденції синтезу плюралістичного й інституціонального підходів у дослідженні політичних систем і процесів.

Так, Г. Алмонд, класифікуючи групи інтересів, які помітно впливають на політичний процес, вирізняє чотири їх види. Поряд з асоційованими групами він виокремлює інституціональні групи інтересів, неасоційовані групи інтересів і протестні, або аномічні, групи інтересів [9, с. 72]. До

інституціональних зараховуються групи, що формуються на базі таких суспільних інститутів, як церква, армія, державна бюрократія, депутатський корпус. Поведінка їх членів відзначається, як правило, високим рівнем групової (корпоративної) солідарності та ієрархією. Високий рівень організації і наближення до структур управління забезпечує цим групам успіх у політичному лобіюванні. І хоча, відповідно до свого формального становища у структурі влади, вони покликані забезпечувати реалізацію суспільних інтересів, на практиці найчастіше відбувається підміна суспільних інтересів інтересами приватними та вузькогруповими.

Найпомітніша діяльність інституціональних груп інтересів у суспільствах з нерозвиненою громадянською структурою, де асоційовані групи ще не склалися, отже немає можливості для мобілізації серйозних ресурсів заради забезпечення підтримки. В цих умовах функцію артикуляції суспільних інтересів беруть на себе інституціональні групи інтересів – армія, партійні фракції, урядова бюрократія, промислові корпорації.

Неасоційовані групи інтересів, навпаки, рідко бувають добре організованими, а їх політична активність виявляється найчастіше епізодичною. Однак, на відміну від асоційованих груп, вони, будучи заснованими на особистих зв'язках, мають низку переваг, що дозволяє їм ефективніше впливати на політичний процес. Іноді такі групи можуть виявити себе на політичній арені чи як асоційовані, чи як протестні, особливо коли йдеться про виступи національних меншин.

Протестні групи інтересів є здебільш спонтанними. Вони формуються раптово, без попередньої організації чи плану, за умови, коли багато індивідів однаково реагує на фрустрацію, обман чи потрапляє під вплив інших сильних емоцій. Індивіди, що піддавалися тривалому фрустраційному впливові, можуть дати вихід своєму гніву у вуличних безладях та інших протиправних діях, що супроводжуються насиллям. Там, де немає організованих груп або де вони не домоглися адекватного представництва в політичній системі, невдоволення може спалахнути актом непокори – під впливом випадкових обставин або з появою лідера.

Розглядаючи неасоційовані групи інтересів, Г. Алмонд звертає особливу увагу на групи комунального типу (сільські спільноти, дрібний бізнес, етнічні групи, клієнти) як різновид неасоційованих груп інтересів. Їх перевага у вищому, у порівнянні з асоційованими групами, ступені згуртованості, оскільки в основі комунальних, особливо традиційних груп лежать неформальні, особисті зв'язки між учасниками. Ще вище оцінюється значимість комунальних груп інтересів у класифікації Ж. Блонделя. На його думку, все розмаїття груп, які беруть участь у політичному процесі, умовно можна розділити на два ідеально сконструйовані типи – комунальні й асоційовані. До першого він відносить

групи, що втілюють структурні відносини, які склалися в суспільстві, а до другого – функціональні [11, с. 126].

Якщо люди усвідомлюють себе членами комунальних груп, то можна сказати, що вони їм належать. Членство в них неформальне. Суб'єктивне відчуття приналежності – єдиний індикатор їх існування, тоді як членів асоційованих груп поєднує спільна мета (як правило – офіційно заявлена) та наявність формальної структури. Ж. Блондель підкреслює, що різниця між двома типами груп має не характер дихотомії, а відповідає двом полюсам. На одному перебувають такі спільноти, як родина, плем'я, етнічні, релігійні або професійні групи, що об'єднують людей за спільною ознакою. На іншому – групи, що мають цільовий характер безвідносно до його змісту – ідеологічного, ділового чи розважального. Той, хто прилучається до таких організацій, робить це не завжди через цілі, на досягнення яких ці організації орієнтуються, але найчастіше все ж через них.

Між цими двома полюсами міститься велика кількість груп, що орієнтуються на досягнення певних цілей, але їх учасників поєднують і зв'язки психологічного характеру.

Комунальні групи прямо або через залежні асоціації, які вони допомагають створювати, відіграють значну роль в суспільстві. Ж. Блондель виокремлює чотири основні типи комунальних груп, що впливали і продовжують впливати на загальні характеристики політичної системи: племінні (або клієнтельні), етнічні, релігійні та класові. На відміну від Г. Алмонда, Ж. Блондель схильний розглядати як різновид комунальних груп (поряд з етнічними, професійними і консьюмеристськими) й інституціональні групи інтересів, що за необхідності трансформуються в асоційовані групи або створюють залежні структури, побудовані за принципом асоціації [9, с. 112].

Отже, синтез інституціонального і корпоративного підходів при дослідженні політичних процесів і структур дозволяє не тільки повніше представити весь спектр груп інтересів, які діють на політичній сцені, – асоційованих, комунальних, інституціональних, протестних і т. д., але й адекватніше описати розмаїття конкретно-історичних форм демократичних політичних систем та громадянського суспільства в цілому.

Література:

1. **Камакин А.** Минюст займется расчисткой политического поля. // Независимая газета. – 1999. – 21 мая.
2. **Лепехин В.** Лоббизм. – М., 1995.
3. Неурядові аналітичні центри в Україні: пропозиція і попит. // Національна безпека і оборона - №10, 2003.
4. **Руссо Ж.-Ж.** Об общественном договоре... // Руссо Ж.-Ж. Трактаты.

- М., 1969.
5. **Смелзер Н.** Социология. – М., 1991.
 6. **Уилсон Дж.** Американское правительство. – М., 1990.
 7. **Федералист: Политические эссе Александра Гамильтона, Джеймса Мэдисона, Джона Джея.** – М., 1994.
 8. **Шмиттер Ф.** Неокорпоратизм. // Полис. – 1997. – № 2.
 9. **Almond G., Powell B.** Comparative Politics Today: A World View. – N.-Y., 1995.
 10. **Bently A.** Process of Government. – N.-Y., 1908.
 11. **Blondel J.** Comparative Government: An Introduction. – Cambridge, 1995.
 12. **Cooly C. H.** Social Organization. – N.-Y., 1909.
 13. **Dahl R.** A Preface to Democratic Theory. – Chicago, 1956.
 14. **Dahl R., Lindblom Ch.** Politics, Economics and Welfare. – N.-Y., 1976.
 15. **Gellner E., Waterbure J.** Patrons and Clients in Mediterranean Societies. – L., 1977.
 16. **Hancock M.D.** West Germany: The Politics of Corporatism. – N.-J., 1989.
 17. **Keeler J.** The Politics of Neocorporatism in France. – N.-Y., 1987.
 18. **Laski H.** Foundations of Sovereignty. – L., 1921.
 19. **Laski H.** Studies in the Problem of Sovereignty. – L., 1917.
 20. **Lindblom Ch.** Politics and Markets. – N.-Y., 1977.
 21. **Odegard P.** Pressure Politics. – N.-Y., 1928.
 22. **Parsons T.** The system of modern societies. – N.-J., 1971.
 23. **Tonnes F.** Gemeinschaft und Gessellschaft: Achte, verbesserte Aufl. – Leipzig, 1935.
 24. **Truman D.** The Governmental Process. – N.-Y., 1951.
 25. **Williamson P. J.** Variates of Corporatism: Theory and Practice. – Cambridge, 1985.
 26. **Wilson G.** Business and Politics. – N.-J., 1985.
 27. **Zeigler H.** Interest Groups. // Encyclopedia of Government and Politics. – N.-Y., 1992.

Ідеологія лівих партій та організацій в Україні

Ірина Павленко,

кандидат історичних наук,
старший консультант
Національного інституту
стратегічних досліджень

У статті здійснюється порівняльний аналіз програмних документів політичних партій та організацій України лівого спрямування.

Історія сучасного лівого руху в Україні розпочалася 1991 року, коли 22 липня Міністерство юстиції зареєструвало Комуністичну партію України. Проте досить швидко, 30 серпня 1991 року, після провалу Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС), Президія Верховної Ради України заборонила діяльність КПУ. Прийняте тоді рішення не мало резонансу в суспільстві і серйозно не опротестовувалося.

На уламках КПУ виникла Соціалістична партія України (вже у жовтні 1991 року). А пізніше, 14 травня 1993 року, Президія Верховної Ради ухвалила рішення, за яким громадяни України, які поділяють комуністичні ідеї, отримали можливість створювати партійні організації відповідно до чинного законодавства. Відтак 5 жовтня 1993 року знову була зареєстрована Комуністична партія України.

Відновлення КПУ не означало ліквідації СПУ. Понад те, протягом кількох наступних років в Україні з'явилася низка інших партій комуністичної орієнтації.

Сьогодні лівий спектр української політики представлений досить широко – від СПУ (яка позиціонує себе лівоцентристською) до ліворадикальних Комуністичної партії робітників та селян (КПРС), Прогресивної соціалістичної партії України (ПСПУ), молодіжних об'єднань – Ліворадикальне об'єднання молоді (ЛОМ) та Робітничий спротив (РС).

Особливо цікавим є рух так званих „нових лівих”, більшість організацій якого з'явилася у 1990-х роках. Це: профспілка „Пряма дія” та Всеукраїнська молодіжна гвардія більшовиків (ВМГБ) (які згодом

приєдналися до ВКП(б) – сталіністи), „Револьюційна комуністична молодь” (РКМ), що трансформувалася згодом, 2000 року, в КСРД (Координационный совет рабочего движения) – лідери Ю. Доукін, Є. Лішан. Щоправда, ці організації проіснували недовго. До „нових лівих” відносять і створене 1998 року групою харківських ліворадикалів Ліворадикальне об'єднання молоді, яке стоїть на позиціях революційного екстремізму: будь-яке нагнітання напруження в суспільстві, будь-які деструктивні дії вважаються корисними для революції. З 2000 року ЛОМ – колективний член Револьюційного комітету соціалістичної молоді (більшовиків) (РКСМ(б)).

На початку 1994 року троє троцькістів – активістів ЛОМУ створили в Києві ініціативну групу „Робітничий спротив” (РС). Влітку того ж року РС почав співпрацювати з представниками міжнародної марксистської організації „Комітет за робітничий інтернаціонал”.

Слід зазначити, що рух „нових лівих” має майже винятково інтелектуальний характер і поширений лише у містах серед інтелігенції та студентства.

Історична спадщина

Ставлення українських лівих до СРСР досить різне: від схвалення сталінізму КПРС та ЛОМом (останні стверджують, що сталінізм зовсім не був якимось страхіттям, а „закономірною моделлю соціалізму на своєму історичному етапі і у своїх конкретних умовах” [1]), до категоричного засудження політики Й. Сталіна і примусової колективізації (СПУ, РС).

Постсталінський Радянський Союз сприймається також неоднозначно. Так, СПУ та РС засуджують систему партійно-державного бюрократизму, вважаючи, що справжній марксизм в СРСР було забуто, внаслідок чого країна увійшла в системну кризу, „так і не подолавши стадію перехідного періоду від капіталізму до соціалізму” [2]. Інші (КПУ, КПУ(о), ПСПУ, КПРС) сприймають розпад СРСР як трагедію. Хоча КПРС вважає, що після Й. Сталіна радянське суспільство фактично повністю переорієнтувалося на споживацький тип відносин, тобто на „приховану капіталізацію”.

Електоральна база

Усі організації намагаються спиратися на трудящих, яких вважають своєю базою. Але якщо ЛОМ, КПУ(о), ПСПУ, КПРС та РС називають себе винятково робітничими організаціями, то СПУ та КПУ свою електоральну базу розширили, залучивши до неї дрібних власників. Цікаво, що КПРС взагалі пропонує тимчасово обмежити виборче право і надати голос лише трудящим.

Проте жодну партію не можна назвати суто робітничою ні за складом, ні за лідерами, ні за реальною орієнтацією їх діяльності. Так, наприклад,

у фракціях КПУ та СПУ в парламенті немає жодного колишнього робітника чи селянина.

Міжпартійні відносини

Всі партії лівого спрямування мають спільну рису – негативне ставлення одна до одної. Звучать взаємні звинувачення в пасивності, співробітництві з владою, конформізмі. Лише СПУ та КПРС виявляють готовність до співробітництва з будь-якими рухами та організаціями, які виступають проти нинішньої влади і прагнуть створити коаліцію (хоча КПРС це скоріш декларує, ніж реалізує).

Хоча трапляються випадки і несподіваної кооперації. На президентських виборах 2004 року кандидат від СПУ (без отримання його згоди на те) був підтриманий КПУ(о). Аргументувалося це наявністю начебто багато чого спільного в програмі Соціалістичної партії та маніфесті КПУ(о) [3]. Проте, як буде показано далі, це твердження далеке від істинного. Такі кроки з боку лівих партій часто диктуються не тим, що в їхніх програмах і цілях немає протиріч, а суто політичною кон'юктурою.

Важливо також згадати, що КПУ заклала у свою програму можливість лише тимчасового співробітництва з іншими організаціями і заборону створення фракцій з партіями, „ідейно не сумісними з КПУ” [4]. Тобто – з будь-ким. Отже, чекати від комуністів тривалої співпраці у коаліції з іншими партіями та рухами було б помилкою.

Головна мета і засоби її досягнення

Всі ліві партії та організації головною своєю метою проголошують побудову **соціально справедливого суспільства**. Що тут мається на увазі і як таке суспільство функціонуватиме, вони конкретно визначити не змогли.

В усіх програмах йдеться також про **народовладдя**, яке розуміється як верховенство народу над державою, самоврядування у політичній, економічній, виробничій, територіальній та суспільній сферах. Народовладдя повинно стати внутрішньою політичною та економічною самоорганізацією суспільства. О. Мороз у статті до 10-річчя СПУ писав, зокрема, що народовладдя – це найбільша цінність у програмі партії. І демократія є лише засобом його досягнення [5].

СПУ має „програму мінімум”, головна ідея якої – „усунення кланового режиму” (тобто боротьба за владу) та встановлення „народно-демократичної системи влади” [6], і „програму-максимум” – „перехід до суспільства демократичного соціалізму”, під яким розуміється соціалізація виробництва, розподілу та споживання, участь робітників в управлінні виробництвом та ліквідація приватної власності на засоби виробництва [7]. Проте і тут закладено протиріччя: СПУ в принципі не заперечує ринкових відносин, оскільки повне одержавлення для України

безперспективне. А соціалізація планується не шляхом націоналізації, а через нагромадження акцій державної власності лише на стратегічні об'єкти. У цьому з соціалістами солідарна КПУ(о). Цікаво, що в публікаціях деяких провідних представників партії висловлюється думка, що ані приватна, ані державна власність як такі не є гарантією економічної ефективності чи соціальної справедливості [8].

Не уникла протиріччя між ідейними цінностями та політичною реальністю і КПУ. Так, якщо у своїй програмі партія наголошує на намірі боротися за „утвердження та розвиток соціалізму” [9], то вже у програмі кандидата на пост Президента України від КПУ (вибори 2004 року) П. Симоненка цю тезу замінено на більш нейтральне прагнення виступати „за створення справді народної влади, соціально-орієнтованої держави” [10].

За збереження державної власності лише у базових галузях промисловості виступає і КПУ. В її програмі також містяться положення щодо відновлення державної монополії у банківській та зовнішньоекономічній діяльності, державної валютної монополії, планового ціноутворення [11].

КПРС та РС, як більш радикальні організації, бачать майбутнє у комуністичному суспільстві з диктатурою пролетаріату (як найкращою формою демократії), без класів. КПРС – взагалі без держави.

Домагатися поставлених цілей ліві партії та організації збираються також по-різному. Перш за все – усунути від влади (тут вживаються різні епітети в комуністичних традиціях) „олігархічні клани”, „паразитичні класи” тощо. Цей пункт є у програмі кожної лівої партії чи організації. Переважна більшість виступає лише за конституційні, парламентські методи боротьби у купі з соціально-політичною освітою населення (тобто – пропагандою). СПУ додає до цього проведення роботи щодо об'єднання опозиційних політичних і суспільних сил. ЛОМ та КПРС – за революцію.

Щодо вирішення **земельного питання**, то тут думки лівих теж розходяться. Якщо ПСПУ і КПУ категорично виступають проти продажу землі, то СПУ вважає, що земля повинна бути приватизована, але володіти нею має тільки той, хто її обробляє. КПРС теж за паювання землі, але без віддавання її у приватну власність, а лише у безстрокове користування тим, хто на ній працює.

За мораторій на приватизацію промисловості виступають ПСПУ, РС, СПУ (тимчасовий мораторій) з ревізією вже приватизованих підприємств.

Щодо інституту влади, то всі партії та організації тут однакові. Ідеальною формою для них є „демократія Рад”, розвинене самоуправління.

За скасування інституту президентства чітко висловлюються (у програмах) КПУ, КПРС, ЛОМ, РС.

Національне питання

Для деяких організацій, таких, наприклад, як ЛОМ, національне питання взагалі не актуальне, оскільки вони вважають себе глобалістами.

КПУ(о) і ПСПУ у своїх програмах звели його фактично до однієї проблеми – російської мови: вони вважають за необхідне надати їй статус другої державної. Так само, як і КПУ та КПРС. СПУ пропонує вирішити це питання інакше: державною залишити лише українську мову, а статус офіційної, крім української, надати ще й російській мові та мовам національних меншин у місцях їх компактного проживання.

Всі ліві партії і організації виступають проти націоналізму, культури індивідуалізму та утвердження „західних стандартів духовного життя”. Виняток становить лише РС, члени якого переконані, що такі націоналістичні організації, як ОУН та УПА за своєї ідеологією і світоглядом були соціал-демократичними, а деякі їх представники навіть тяжіли до марксизму. Щодо мовного питання, то організація взагалі проти введення єдиної державної мови в багатонаціональних країнах [12].

Зовнішня політика (ставлення до співробітництва з СНД, НАТО, ЄС)

Всі ліві партії та організації однозначно виступають за пріоритетний розвиток відносин з країнами СНД і передусім – з Росією та Білоруссю. Проте уявлення про цілі співробітництва у них різні.

Перспективи варіюються від простого розвитку стосунків та „консолідації слов'янства” (СПУ) до відновлення СРСР (КПУ, ПСПУ, КПРС). Іноді – через проміжне утворення Союзу Слов'янських Республік (КПРС). Цікаво, що серед пояснень цього прагнення помітне місце посідає необхідність існування СРСР не як самоцінності, а як альтернативи „американському світовому пануванню”. Логіка сучасного світу, на думку, зокрема, КПРС, полягає у пануванні сили. Україна все одно буде втягнута в союз капіталістичних західних держав або у союз з Росією та Білоруссю. Останнє, на думку комуністів, чомусь краще, оскільки начебто протистоїть „світовому капіталу” [13].

Щодо СНД, то тут СПУ, наприклад, виступає за входження у різні „політико-юридичні форуми та економічні структури СНД” [14]; КПУ – за входження у систему колективної безпеки країн СНД [15].

Окрема позиція у РС. Організація мріє про створення на добровільній основі союзу робітничих держав. Але категорично проти „поширення російського імперіалізму” та „економічного шантажу Росією своїх сусідів”, а також за виведення російських військ з територій держав СНД, проти спроб посилити СНД і взагалі проти СНД [16].

Всі ліві партії та організації одностайно виступають проти розширення НАТО, Європейського Союзу та вступу України до цих організацій, проти втручання МВФ, ЄБРР, ВТО у справи України. Лише СПУ підтримує участь України у створенні багатосторонніх сил з підтримання миру під

патронатом ООН і ОБСЄ [17].

Релігійне питання

Деякі ліві партії (СПУ, КПУ) не обійшли у своїх програмних документах релігійного питання, задекларувавши підтримку традиційних конфесій (особливо КПУ, яка підтримує Українську православну церкву Московського патріархату [18]) та виступивши проти поширення „агресивних і модерністських сект”.

СПУ навіть пропонує ввести факультативне викладання релігійних дисциплін у навчальних закладах та поступове повернення релігійним громадам конфіскованих споруд.

Така нетрадиційна для лівих толерантність щодо релігії з одночасним підкреслюванням їх лідерами власних атеїстичних поглядів пояснюється лише прагненням надати партіям сучаснішого звучання, розумінням непопулярності антирелігійної позиції, у тому числі й серед виборців (наприклад, поміж прихильників КПУ значний відсоток становлять люди похилого віку – соціальна група традиційно підвищеної релігійності).

Якщо оцінювати програмні документи партій та організацій в цілому, то слід зазначити, що написані вони недостатньо якісно і страждають на популізм та неконкретність. Цілі в них визначені досить примарно, ідеалістично. Механізми їх досягнення теж майже не розроблені. Єдиний виняток – програма СПУ, в якій більш-менш повно розкрито позицію партії за всіма основними питаннями суспільного, політичного та економічного життя та здійснено спробу розробити програму соціально-економічної і політичної перебудови суспільства.

Водночас у програмах таких значних партій, як СПУ та КПУ, закладено певне протиріччя між соціалістично-комуністичними ідеалами (які, з одного боку, дісталися їм у спадок, а з іншого – визначають власне характер партій в ідеологічному сенсі) та реальністю, оскільки партії беруть участь у виборах, представлені у Верховній Раді України і претендують на владу. А отже повинні рахуватися з потребами реального життя, а не тільки з своїми ідеалами. Саме в цьому напрямку і змінювалися з часом їх програмні документи. Особливо це характерно для СПУ.

У програмних та передвиборчих документах усі ліві партії відштовхуються від двох основоположних моментів – це боротьба з існуючою владою та часто популістські абстрактні розмірковування про соціальну справедливість і соціальний захист населення.

Усім партіям та організаціям лівого спрямування властива також ідея месіанства. Причому чим консервативніша та радикальніша за своєю ідеологією партія, тим виразніше ця ідея вимальовується в її програмних документах.

Цей месіанізм складається не тільки з твердження, що лише

комуністичний лад є справжнім захисником і рятівником робітників. Цікаво, що сучасні українські ліві у пошуках власної легітимності звертаються до історії, культури та навіть релігії. Спрощуючи марксистську теорію до ідеї лише соціальної справедливості (яка є у творах багатьох мислителів різних епох та культур), українські ліві роблять парадоксальний висновок: комуністичні погляди властиві людству з часів античності, давнього Китаю і є складовою християнської релігії. Відтак комунізм є абсолютно природним для людей, це мета розвитку цивілізації. Все інше (як капіталізм, наприклад) – або етапи цього розвитку, або аномальні (як розпад СРСР та утворення незалежної України) відступи від нього [19].

Крім всього зазначеного вище, для програм всіх лівих партій та організацій характерне:

³⁵₁₇ поєднання класичної теорії марксизму-ленінізму з рефлексіями на сьогодення (особливо щодо питань приватної власності, релігії);

³⁵₁₇ критика влади та існуючих соціально-економічних проблем, якій присвячено найбільші за обсягом частини програм;

³⁵₁₇ несприйняття конкурентів з лівого табору.

На сьогодні найперспективнішими виглядають СПУ та, поки що, КПУ. Остання, незважаючи на особливе акцентування уваги на роботі з молоддю та розвитку комсомольської організації, поки що не змогла запропонувати у власній програмі нічого нового, що би зробило її життєздатною у майбутньому. Партія й досі сумує за СРСР і не може різко, через специфіку свого виборця та партійного контингенту, відірватися від цього історичного баласту, який не тільки не дає перспектив КПУ, а й робить її відповідальною за помилки минулого.

На відміну від КПУ, СПУ вдало створює міф про європейський соціалізм, до якого через розвинений капіталізм начебто рухається західне суспільство. СПУ є членом Соцінтерну. І це, у поєднанні з соціалістичною ідеєю, успадкованою від СРСР, є надійним базисом для партії на майбутнє. Хоча сьогодні СПУ за соціологічними опитуваннями помітно поступається КПУ у популярності (відповідно за СПУ готові віддати свої голоси 5,8 % опитаних, за КПУ – 13,8 % [20]), соціалісти у майбутньому набиратимуть рейтинг на виборах, тоді як КПУ, скоріш за все, його і надалі втрачатиме. Тут можна провести паралелі з останніми невдачами Комуністичної партії Російської Федерації. Брак нових ідей, кадровий застій, відсутність нових яскравих особистостей і, відповідно, неспроможність запропонувати у своїх програмах щось нове – все це призводить до втрати партіями ініціативи, мобільності. Їх засадничі ідеї, такі як соціальний захист населення, поглиблення співробітництва в межах колишнього СРСР, боротьба з владою, поступово перехоплюються іншими, молодшими партіями разом з голосами виборців.

Щодо „нового лівого руху”, то сьогодні серйозно про нього говорити ще

зарано через його малочисельність та неорганізованість. Проте цей рух (передусім йдеться про РС, головна мета якого – створення робітничої партії) є інтелектуальним, молодіжним, не позбавленим романтичної риторики і національно зорієнтованим; його ідеологи не зав'язані на радянському минулому, а, навпаки, відштовхуються від національної української історії і місцевих соціал-демократичних, революційних, іноді й анархістських традицій. А головне, цей рух уподібнюється з західними антиглобалістськими течіями. Це робить його досить перспективним і популярним серед молоді. Так що у найближчі роки можна очікувати на його зростання.

Якщо характеризувати в цілому потенційне майбутнє лівого руху в Україні, то тут можна погодитися з українськими соціалістами, які на своєму офіційному сайті під рубрикою „Суспільна свідомість, ідеологія” зазначили, що це майбутнє пов'язане з сучасним антиглобалістським (правда, поки що більше західним, ніж українським) рухом, який пройде період свого теоретичного структурування і переродиться на нову інтегральну ідеологію лівого руху XXI століття [21]. У такому разі на лівому фланзі, шляхом природного відбору, залишаться, з одного боку, СПУ (як лівоцентристська партія), з іншого – більш радикальна організація (чи партія) на кшталт Робітничого спротиву.

Література:

1. Концепция действия Леворадикального Объединения молодежи. Раздел 1: Естественная реальность. // http://lomleft.narod.ru/action_ru.htm
2. Програма Соціалістичної партії України (Нова редакція). Вступ. // http://socinfo.kiev.ua/progr_dok/program.htm
3. Корреспондент. Мороза поддержат коммунисты. 2 сентября 2004. // <http://www.korrespondent.net/main/101290/>
4. Статут Комуністичної партії України. Розділ II: Членство в Комуністичній партії України. Організаційні засади. // <http://www.kpu.kiev.ua/Main/index.htm>
5. **Мороз О.** Чого хочуть соціалісти України. // <http://socinfo.kiev.ua/dumka/vybir/part1.htm>
6. Програма Соціалістичної партії України (Нова редакція). Розділ I: Новий курс України (програма-мінімум). http://socinfo.kiev.ua/progr_doc/program_u.htm
7. Програма Соціалістичної партії України (Нова редакція). Розділ II: До демократичного соціалізму (програма-максимум). // http://socinfo.kiev.ua/progr_doc/program_u.htm
8. **Квятковський І.** Ліва ідея: світовий і український виміри. // http://socinfo.kiev.ua/dumka/s29_11_2001.htm

9. Программа Коммунистической партии Украины. //http://www.kpu.kiev.ua/Main/index.htm
10. Центральна виборча комісія. Передвиборна програма кандидата в Президенти України Симоненка Петра Миколайовича. //http://195.230.157.53/pls/vp2004/WP001
11. Программа Коммунистической партии Украины. //http://www.kpu.kiev.ua/Main/index.htm
12. Програма секції СНД Комітету за Робочий Інтернаціонал. //http://www.workres.kiev.ua/map.html
13. Манифест (програмное политическое заявление) Коммунистической партии рабочих и крестьян. Пункт 15: К братскому Союзу. //http://www.kprs-ua.narod.ru/manifest.htm
14. Основы внутренней и внешней политики Украины (проект Социалистической партии Украины). Раздел XVII: Внешняя политика. //http://www.socinfo.kiev.ua/progr_doc/polit_r.htm
15. Программа Коммунистической партии Украины. //http://www.kpu.kiev.ua/Main/index.htm
16. Програма секції СНД Комітету за Робочий Інтернаціонал. //http://www.workres.kiev.ua/map.html
17. Програма Соціалістичної партії України (нова редакція). І. Новий курс України (програма-мінімум) //http://socinfo.kiev.ua/progr_doc/program.htm
18. **Симоненко П.** Государство, религия, народ и коммунисты. //http://www.kpu.kiev.ua/Main/index.htm
19. **Сиренко В.** Почему коммунисты востребованы временем и народом? // Что делать? – № 1 (53) – К., 2004 р. – С. 1 – 7.
20. Данні соціологічного опитування соціологічної служби НІСД, проведеного з 11 по 23 грудня 2003 р.
21. Глобалізм і боротьба з ним. //http://socinfo.kiev.ua/dumka/vybir/ideol1.htm

Особливості розвитку теорії політичної соціалізації

Наталія Пробийголова,

асистент кафедри політології

Східноукраїнського національного університету

ім. В. Даля

Сучасний розвиток українського суспільства характеризується переорієнтацією на ринкову економіку, трансформаціями в системі політичного управління і державної влади, які базуються на відмові від моноідеологізації, проголошенню пріоритетності демократичних прав і свобод, приматі загальнолюдських цінностей. Зазнають змін ідеї та моральні орієнтири. Все це зобов'язує вчених докласти великих зусиль для вирішення важливих науково-теоретичних і прикладних проблем.

Мусимо констатувати, що, при значному обсязі наукових праць щодо демократизації суспільного життя, надто мало досліджень присвячується проблемам суспільно-виховних процесів у молодіжному середовищі. До того ж дається взнаки спрощене уявлення про політичне виховання та політичну соціалізацію як однобічно зорієнтовані процеси, де особа виступає в ролі об'єкта, а не активної сили.

Вивчення напрацювань новітньої теорії політичної соціалізації молоді та її подальший розвиток є важливим фактором для формування концепції політичної соціалізації в Україні. Пошук шляхів та напрямків становлення стабільної системи політичної соціалізації, можливих заходів щодо її оптимізації взмозі забезпечити послідовність політичного розвитку, збереження стабільності суспільства. Для вирішення цих проблем необхідно чітко уявляти, як індивід інтеріоризує політичні цілі й цінності та інтегрує їх до своєї особистості.

Зміст процесу політичної соціалізації залежить від характеру відносин індивіда та влади в конкретному суспільстві. Адже людина набуває статусу політичної особистості в результаті тривалої взаємодії з навколишнім світом. У соціологічному аспекті особистість значною мірою детермінована економічними, соціальними, політичними, національними,

ідеологічними відносинами та зв'язками між ними.

Вивчення досвіду західних країн, раціональна його адаптація до особливостей українського суспільства сприятиме формуванню нової концепції політичної соціалізації.

При цьому перш за все необхідно з'ясувати категоріально-понятійний апарат. У політологічному енциклопедичному словнику поняття „політична соціалізація” розглядається як процес засвоєння індивідом упродовж його життя політичних знань, норм і цінностей суспільства, до якого він належить. Політична соціалізація є складовою багатогранного процесу, в ході якого відбуваються відтворення і подальший розвиток політичних структур та відносин. Рівень політичної соціалізації – величина змінна. Він детермінований значною мірою умовами соціально-політичного життя.

Політична соціалізація молоді розглядається за аналогією із загальним процесом соціалізації як процес включення людини до політичної системи. Проте слід зазначити, що семантично термін „політична соціалізація” англійською мовою означає процес або діяння, спрямовані на об'єкт, який при цьому має пасивну роль.

На нашу ж думку, політологічна наука повинна виходити з активної ролі особи в політичному житті щодо засвоєння певних політичних норм і цінностей. Точніше цей процес визначається поняттям „політичний розвиток особи”. Маємо на увазі процес активного засвоєння індивідом ідеологічних та політичних цінностей і норм, притаманних конкретному суспільству.

У класичній теорії політики склалися два основні підходи щодо визначення поняття „політична соціалізація” – інституціональний та біхевіористський. Природно, будь-яка концепція розвивається під впливом суб'єктивних і об'єктивних чинників. Формування концепції політичної соціалізації в сучасній теорії політики детерміноване сьогоденням. До того ж, жодна концепція не може претендувати на універсальність, оскільки процес засвоєння політичних цілей і стандартів політичної поведінки в конкретному суспільстві завжди має специфічні риси і в кожній країні обумовлюється особливостями її культурного середовища.

В межах першого підходу набула розвитку теорія ролей. Її недолік у тому, що вона не вирізняє рольових функцій. Якщо центральною ланкою під час дослідження виступає політична еліта, професійні політичні менеджери, то яке місце відводиться при цьому пересічним громадянам? Нез'ясованим також лишається питання про значимість політичних ролей у сфері політики. Тим більше, якщо під ними розуміти політичну активність. Для одних ця значимість може бути мінімальною і проявлятися у вигляді виконання своїх громадянських обов'язків, для інших – виступає в якості життєвої установки.

Будь-яка людина, яка живе в суспільстві, має певні політичні функції

(ролі), які визначають її політичний статус. Тому мова повинна йти не стільки про політичні ролі, скільки про спосіб реалізації ідей людиною як суб'єктом політики.

Політична соціалізація – процес становлення людини як суб'єкта політичних відносин і політичної діяльності. Вона охоплює всіх членів суспільства. Згідно з психоаналітичною теорією особи, люди несоціалізовані, тобто такі, що не вписалися в соціально-політичні відносини, не мають статусу повноправних суб'єктів. Згідно з іншим підходом, політична соціалізація є винятково процесом розвитку, завдяки якому люди здобувають політичні орієнтації та зразки поведінки.

Теорія соціалізації може бути представлена у трьох формах, хоча жодна з них не є повністю незалежною від інших.

По-перше, це може бути загальна теорія соціалізації. Вона переважно описує та пояснює на найзагальнішому рівні процес соціалізації, вилучаючи з нього сферу суб'єктивного.

По-друге, це теорія політичної соціалізації. Вона ставить завдання зрозуміти, як саме відбувається соціалізація в політичній сфері. Характер змісту та особливості політики в суспільстві можуть створювати умови для розвитку соціалізуючих процесів, які відрізняються від тих, що відбуваються, наприклад, під час прийняття статевих ролей, в економічній поведінці або в релігійних патернах. Так, не має сумніву, що сім'я відіграє вирішальну роль під час передачі різних аспектів культури суспільства та в підготовці дитини до прийняття типів професійних ролей, які вона відіграватиме. Але у сфері політики виникають важливі відмінності. Тільки деякі види орієнтацій можуть бути предметом сімейної соціалізації, інші залежать від агентів, що перебувають поза сім'єю.

Існує і третій вид теорії – політична теорія політичної соціалізації. Її мета – показати відповідність соціалізуючих феноменів функціонуванню політичної системи. За логікою вона важливіша, ніж інші види теорії.

Процес політичної соціалізації обумовлений особистісним, суб'єктивним фактором. Сама вибірковість індивіда і є критерієм, який залишає за ним право на самосоціалізацію.

В сучасній українській політичній теорії і практиці спостерігається значний інтерес до людського фактора, розуміння того, що особа виходить на політичний рівень не як віддалений і більш чи менш стихійний результат життя та діяльності людей та їхніх намірів. Вона починає залучатися до політичного процесу і впливати на нього самостійно.

Вироблено чимало теоретичних підходів, розгорнутих концепцій, які певним чином пояснюють сутність процесу політичної соціалізації молоді. Однак вони часто суперечать одна одній. Відтак слід виділити вузлові моменти, навколо яких розгортаються теоретичні дискусії.

До першої групи наукових розробок можна віднести праці, присвячені проблемам молоді як особливої соціально-демографічної групи (Н. Блінов,

В. Волков, І. Ільїнський, В. Лісовський, І. Кон, Н. Победа, В. Рябіка, О. Ватутін, Н. Паніна, Н. Блінова, В. Васильєва та ін.). Ці дослідження спрямовані в основному на аналіз становища молоді в соціальній структурі суспільства, на характеристику специфіки її субкультури.

Інша група вчених концентрує увагу на проблемі політичної культури молоді, впливу різних факторів на її соціалізацію. Взагалі ж у політичній науці представлено вельми розмаїті підходи до розуміння політичної культури та її ціннісного виміру, в рамках яких розглядаються численні показники рівня її розвитку, а також виділяються типи політичної культури. До числа авторів, які інтенсивно працюють над цією проблематикою, належать М. Головатий, В. Бебик, В. Ребкало, Є. Головаха, О. Яременко, В. Соколов та ін. В основі їхніх розробок – об'єктивне вивчення всіх сторін соціуму, які спраляють вплив на молодь, вплив соціального середовища на формування гармонійної особистості. Вчені-політологи розглядають життєві перспективи і професійне самовизначення різних соціально-демографічних категорій молоді. Є. Головаха, І. Бекешкіна та інші зосереджують увагу на аналізі змін умов політичної соціалізації особистості під впливом науково-технічної революції, що дало змогу виявити деякі закономірності процесу самовизначення молоді та її життєвих перспектив, з'ясувати особливості суспільної свідомості молодого покоління, в тому числі й політичної, в сучасний період. В. Осовський, Н. Комарова, О. Балакірева, Ю. Якубова, В. Головенько доводять, що на формування політичних переконань молоді людини суттєво впливають політична пропаганда і агітація.

Головний висновок із досліджень, які здійснюються у цій сфері, полягає в тому, що:

³⁵₁₇ наміри молодих людей певною мірою залежать від їх соціального самопочуття, емоційного стану;

³⁵₁₇ крім зовнішньополітичних умов на формування індивіда впливає також побут, психологічні підвалини соціалізації людини;

³⁵₁₇ молодь є лідируючою групою суспільства, яка визначає зміст і характер сьогодинського та завтрашнього розвитку українського суспільства.

У більшості згаданих праць розглядалися процеси соціалізації, а проблеми політичної соціалізації молоді досліджувалися лише в контексті загальних проблем і вивчалися переважно через проблеми політичного виховання, політичного навчання і освіти. Ці розвідки містять цікавий аналіз емпіричної соціологічної інформації.

В сучасній теорії політики виокремлюють два напрямки, де критерієм визначення сутності процесу політичної соціалізації є рівень активності та рівень суб'єктивності його учасника.

Згідно з першим напрямком, політична соціалізація – це процес, в якому особа є пасивним суб'єктом політики (Ч. Меріам, Г. Лассуел, Д. Істон, Дж.

Денніс). З цієї точки зору, політична соціалізація не що інше, як формування політично орієнтованої особи, яка вміє захищати свої соціально-політичні інтереси, має розвинену політичну свідомість і високий рівень політичної культури. Головними інститутами, які формують політичні орієнтації особи, є держава, політичні партії, громадські організації, школи, вищі заклади освіти. Політична соціалізація відбувається шляхом навчання, політичного виховання. Так, вища школа здійснює як пряму, так і латентну політичну соціалізацію. Пряму – завдяки організації інформаційного процесу з вираженою ідеологією (вивчення суспільно-гуманітарних дисциплін, виховні, патріотичні заходи тощо). Латентну – через організацію інтерактивних процесів, завдяки яким засвоюються соціальні ролі та форми поведінки. В такий спосіб вища школа сприяє формуванню когнітивної компоненти політичної соціалізації.

Другий напрямок визначає процес політичної соціалізації як такий, у якому особа не є пасивним об'єктом впливу політичної системи. Її активність у взаємодії з владою обумовлена інтересами, здатністю діяти усвідомлено. Прихильниками такого визначення статусу особи в політичному процесі є М. Вебер, Г. Моска, Ф. Паркін, У. Гуд, Р. Даль, К. Превітт та ін. Вони вважають, що політична соціалізація не пов'язана з якимись канонами. Це – засвоєння притаманних певному суспільству політичних цінностей, настанов, переконань, моделей поведінки, що відбувається в процесі становлення індивіда як члена політичної спільноти та спрямований на забезпечення його свідомої участі в політичному житті. Перетворенню індивіда на свідомий та активний суб'єкт політики відповідає така система політичної соціалізації, що не тільки задає йому мотивацію до активності та створює умови і можливості для участі в політичному житті, але й водночас забезпечує індивіда необхідним обсягом знань і навичок практичної діяльності, формує у нього здатність розуміти політичну дійсність.

Для визначення сутності процесу політичної соціалізації в сучасній Україні необхідно виявити, яким чином цей процес сприяє (чи перешкоджає) розвитку політичної системи, а також як стан політичної системи сприяє стабільності процесу політичної соціалізації або ж підриває акультурацію. Визнається, що політична соціалізація є фактором збереження та стабілізації політичної системи, умовою її нормального функціонування. У західній політичній теорії політична соціалізація розглядається ще й як інститут політичного контролю, за допомогою якого певні політичні та соціальні групи поширюють політичні цінності, зразки поведінки.

Щодо визначення другої частини цього питання, то було з'ясовано, що катализатором політичної соціалізації особи найчастіше виступають суспільно-політичні та економічні кризи (притаманні системам, які трансформуються). В час кризи людина політизується переважно під

тиском обставин. Перенасиченість політичного життя деструктивними ідеями і вимогами створює небезпечний фон, який динамізує активність особи зовсім не в дусі свободи і демократії.

Засновники рольової теорії політичної соціалізації дотримуються думки, що молодій людині під час її політичного розвитку повинні прищеплюватися переважно позитивні установки щодо ставлення до політичної системи. Кінцевою метою політичної соціалізації має бути формування громадянськості, ступінь якої визначається тим, наскільки особа пристосувалася до соціально-політичних відносин та сприяє розвиткові суспільного ладу.

Політично соціалізована людина – це, передусім, патріот, відповідальний громадянин, який має не тільки високий ступінь розвитку політичної свідомості, але й високий рівень політичної культури.

Феномен політичної людини розкривається через єдність двох незалежних параметрів: рівня регламентованості політичної поведінки та рівня причетності до політичної системи. На перетині цих параметрів виникають типи політичної людини, що є показниками впливу політичної соціалізації на різні типи людей. А саме: „вільний стрілець”, „конформіст”, „службовець”, „ідеолог-прагматик”, „проповідник”, „законослухняний громадянин”, „активіст-неформал”. Незважаючи на деякі розбіжності у визначенні поняття „політична соціалізація”, всі автори погоджуються, що вона є стрижнем політичної культури. Чим вища політична культура суспільства, тим більше уваги воно приділяє процесові політичної соціалізації. Проте справедливим можна вважати й протилежне твердження: чим вищий ступінь політичної соціалізації в суспільстві, тим вищим є і рівень політичної культури. Адже люди з високим рівнем політичної соціалізації беруть активну участь у політичному житті суспільства, забезпечуючи розвиток суспільних відносин. Відтак поняття „політична культура” і „політична соціалізація” взаємопов’язані. Політична культура суспільства є змістовим компонентом політичної соціалізації особи. В результаті ж політичної соціалізації суб’єкт пристосовується до політичної культури і спроможний розвивати її.

На когнітивному рівні характер політичної культури більшості населення України можна визначити як розходження між бажаним і дійсним – своєрідне роздвоєння оцінок дійсності. З одного боку, демократія і суверенітет вважаються великою цінністю, усвідомлюються більшістю населення як необхідна умова та мета перебудови суспільства на нових засадах. Водночас рівень очікувань, викликаний ейфорією від проголошення незалежності та крахом старої системи, увійшов у протиріччя з можливостями їх задоволення. Конфлікт між повсякденними потребами та інтересами й реальними умовами життя гостро переживається на емоційному рівні, породжує широкий спектр масових настроїв – від байдужості і апатії до агресії та ненависті. Полярність

настроїв залежить від різного уявлення людей про те, що відбувається нині в Україні, від їхніх оцінок того, що було раніше і чого чекати у майбутньому. Перспективи розвитку політичної культури полягають, насамперед, у розбудові громадянського суспільства, тобто демократичних форм управління, пріоритету прав і свобод громадян над правами нації, народу, держави.

Мета політичної соціалізації – формування політичної культури громадянина. Важливим параметром її є ставлення до політичного режиму. В процесі політичної соціалізації формується увесь набір настановлень, що стають для молоді джерелом політичної поведінки. В результаті успішної політичної соціалізації задовольняються глибинні потреби особистості бути громадянином. Серед проблем політичної соціалізації на перший план висувуються питання зміцнення державності, зростання довіри громадянина до своєї держави, усвідомлення ним свого місця і ролі в процесах суспільного оновлення.

Отже, вивчення теорії політичної соціалізації дозволяє, по-перше, дати відповіді на низку питань, пов'язаних з цим процесом. Це, перш за все, вивчення змісту соціалізації та дослідження цінностей, позицій і політичних переконань, які воно включає; з'ясування, чи є ці цінності однорідними, а чи вони перебувають під впливом суперечливих факторів; визначення векторів акультурації та каналів передачі інформації; вивчення факторів, які порушують безперервність і тривалість процесу політичної соціалізації; як процес політичної соціалізації допомагає (чи перешкоджає) розвитку політичної системи, сприяє її стійкості чи підриває її.

По-друге, вивчення теорії політичної соціалізації дозволяє об'єктивно підійти до формування концепції політичної соціалізації в Україні з урахуванням особливостей сучасного стану політичної системи.

Брак цілісної концепції політичної соціалізації особи призводить до того, що політичні позиції індивідів обумовлюються не впливом лідерів, ЗМІ, політичних партій, а їх економічним станом. Вивчення досвіду західних країн, його адаптація до особливостей українського суспільства допоможе формуванню нової концепції політичної соціалізації, де одним з головних завдань буде імплементація демократичних цінностей, взаємоповажних відносин індивіда і влади, що потребує послідовного розширення соціально-політичної сфери участі особи в житті суспільства. Створення адаптованої концепції політичної соціалізації забезпечить спадкоємність політичного розвитку та збереження стабільності суспільства у ході зміни поколінь.

Становлення демократичної інфраструктури політичної соціалізації потребує пошуку шляхів її формування та впровадження в життя. Але цей процес пов'язаний з певними труднощами, що виникли в часи реформування політичної системи. Це, перш за все, подолання системної

кризи процесу політичної соціалізації, що потребує необхідних ресурсів – фінансово-економічних, правових, кадрових. По-друге, складним є пошук чинників стабільного розвитку процесу політичної соціалізації. Все це можливе лише за умови розробки адаптованої до українських реалій наукової концепції політичної соціалізації та практичних можливостей її запровадження. Реалізація означених проблем потребує глибокого аналізу сутності політичної соціалізації, визначення особливостей її здійснення в сучасній Україні.

Література:

1. **Барабаш В.** Інституалізація молодіжного руху України // Людина і політика. – 2004. – №3. – С. 98 – 111.
2. **Ваторопин А. С.** Политические ориентации студенчества // Социс. – 2000. – № 6. – С. 39 – 43.
3. **Вашутін О.** Політична соціалізація молоді в сім'ї і становлення політичної психології індивіда // Людина і політика. – 2000. – № 5. – С. 67 – 71.
4. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України: інформаційно-аналітичні матеріали / Кол. авторів: В. А. Головенько та О. О. Яременко (керівники) та ін. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 191 с.
5. **Вовк В.** Соціокультурні чинники формування масових умонастроїв в Україні // Політична думка. – 1998. – № 1. – С. 40 – 51.
6. **Гавра Д. П., Соколов Н. П.** Исследование политических ориентаций / / Социс. – 1999. – № 1. – С. 69 – 84.
7. **Гаджиев К. С.** Введение в политическую науку: Учебник для высших учебных заведений. Изд. 2 – е, перераб. и доп. – М.: „Логос”, 2002. – 544 с.
8. **Гедікова Н. Ф.** Основні фактори політичної соціалізації особи та їх прояв в Україні. – Одеса, 1999. – 365 с.
9. **Гоббс Т.** Сочинения: В 2-х т. – М.: Мысль, 1998. – 546 с.
10. **Гозман Л. Я., Шестопал Е. Б.** Политическая психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 446 с.
11. **Лола В.** Проблеми формування громадянина України // Людина і політика. – 2003. – №4. – С. 40 – 50.
12. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К: Генеза, 1997. – С. 328.

Чутки – активний засіб модифікації суспільної свідомості

Валентин Лисенко,
магістр політології

Особливий різновид неформальної комунікації – чутки, з одного боку, відображають соціально-психологічну, соціально-політичну, соціально-економічну, соціально-культурну ситуацію в суспільстві, а з іншого, за певних обставин, можуть бути активним засобом модифікації суспільної свідомості, перетворювачем дійсності. Чутки пов'язані не тільки з актуальною подією, а й з пануючими в суспільстві масовими настроями та громадською думкою. Вони можуть бути відповіддю на невизначеність, колективні тривожні очікування, суспільні бажання. Більше того, чутки, за їх генезою та психофізіологічною побудовою, можна вважати певним проявом колективного підсвідомого. За соціальним спрямуванням, як наголошують деякі автори [13], чутки слід розглядати як соціальну діяльність, одну з форм участі громадян, корпоративних груп, політичних об'єднань, владних структур у політичному житті країни [7].

Чутки як явище народилися ще на світанку людської цивілізації і супроводжують людство протягом майже всієї його історії. Вони були одним із основних засобів поширення інформації. З часом чутки активно використовуються в боротьбі за владу, під час війн тощо.

Розвиток засобів масової комунікації не зміг поховати чутки як соціальне явище. Цей феномен в нових умовах набув специфічних функцій [7, с. 6]. Суспільство медіакратії зацікавлене у спеціальному продукуванні чуток. В сучасних умовах вони використовуються в інформаційних і конкурентних війнах. Особливого розмаху їх використання набуло в політичній практиці.

Потенціал новітніх технологій в контексті інформаційної епохи вимагає найприскіпливішої уваги до феномена чуток. Водночас аналіз праць вітчизняних і російських дослідників [4; 5; 6; 7; 9; 11; 13] свідчить, що ця тема майже не розроблена. Одностайності поглядів щодо визначення умов

і чинників виникнення чуток, їх онтогенезу й специфіки функціонування, навіть самого їх визначення немає. Так, за твердженням одних фахівців [5, с. 368], „під чутками розуміють специфічну форму недостовірної або частково достовірної інформації”. Інші вважають, що ступінь достовірності не стосується того, кваліфікуємо ми певну інформацію як чутки чи ні. Важливо, що вона (інформація) передається мережею міжособистого спілкування [4, с. 89]. Існують і проблеми з типологізацією чуток.

Водночас визнається, що значення чуток у веденні інформаційних і психологічних війн неабияке. Їх беруть на озброєння як традиційні засоби масової комунікації, так і Internet-media.

Чутки активно вивчали й вивчають спецслужби різних країн. Особливо пильну увагу приділяли їм США і Німеччина напередодні Другої світової війни. Саме тоді було розпочато системне дослідження чуток. Розроблялися методи їх використання у пропаганді, у психологічній війні як фактора супутнього, такого, що сприяє одержанню переваги над супротивником як до початку війни, так і під час бойових дій. У період „холодної війни” в США існували цілі інститути, що переймалися цією проблематикою. Механізми поширення чуток професійно вивчали в ЦРУ, Пентагоні та в спецпідрозділах американської армії. У посольствах спеціалісти ретельно відстежували тематику, зміст і динаміку чуток, що циркулювали в країні перебування [4, с. 90]. Аналогічна робота велася і в Радянському Союзі.

Чутки – валідне джерело інформації про суспільну думку, політичні настрої, ставлення до керівництва країни, державного устрою, засобів масової інформації тощо. Аналіз чуток, що циркулюють у суспільстві, суттєво доповнює картину, котра складається на підставі традиційних і, як правило, прямолінійніших методів [4, с. 92]. Значний інтерес до феномена чуток, як і їх активації, спостерігається під час перехідних етапів у суспільстві, при виникненні напруги в ньому, під час революцій і війн.

Характер поширення чуток відбиває психологічний стан певної аудиторії зокрема і суспільства взагалі. Будучи віддзеркаленням їх архетипів і стереотипів у ситуації напруги очікування, чутки є дуже важливим показником загального стану суспільства. Як комунікативні одиниці, вони спираються на певні, інколи затемнені комунікативні наміри. Проте вони матеріалізують їх зовні, виявляють, фіксують [9, с. 396].

Зазвичай чутки виникають тоді і там, де бракує інформації, або коли інформація, що поширюється ЗМІ, не є такою, як очікується. Одночасно простота й доступність задоволення потреби, що виникає, дозволяє чуткам швидко поширюватися, створюючи тривалі й масштабні ефекти в середовищі.

ЗМК і неформальна комунікація виступають творцями реальності. Вони завжди існують поряд і є основою керуючих реакцій і рішень окремих індивідумів і цілих спільнот. Діяльність особистостей чи соціальних груп,

що випадають за рамки „осьових” медіа-стандартів, може й замовчуватися. Отже, ідеологічний вплив ЗМК проявляється не тільки в змісті повідомлення, а й у систематичному вилученні певного масиву інформації зі сфери публічного обговорення. Зона мовчання ЗМК дорівнює зоні поширення чуток [9, с. 395]. Водночас самі ЗМК можуть створювати інформаційні нагоди для чуток, підтримувати їх. До того ж, кожне повідомлення ЗМК, як текст, що є у розширеному семіотичному сенсі певною послідовністю знакових одиниць, задає певну інтенцію, загальну настанову і може містити різні імплікатури, тобто неявну, приховану інформацію. Відтак ЗМК можуть не тільки породжувати той дефіцит інформації, який заповнюватиметься такими засобами неформальної комунікації, як чутки, а й беруть активну участь у створенні певного дискурсу. Вони не тільки сприяють виникненню чуток, а й можуть їх спрямовувати, приховуючи справжні цілі.

Якщо дискурс – це зв'язаний текст у сукупності з екстралінгвістичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами, текст, взятий у подійовому аспекті [1, с. 136], то, відповідно, й чутки є соціальними смислопобудовами. Смысл задається конкретними словами, фразами, реченнями, які втілюються в тексті. Передумовою поширення чуток слугує відповідна фонові ситуація в суспільстві та відповідність екстралінгвістичного контексту, тобто відповідність обстановки, місця й часу, до яких відноситься висловлювання, а також реальна дійсність, що дозволяє реципієнтові правильно інтерпретувати інформацію. Умовою сприйняття й поширення чуток є лінгвістичний контекст, тобто мовне оточення, в якому використовується конкретна одиниця мови в тексті.

Слід зазначити, що іманентно зв'язаний і цілісний текст повинен бути, за задумом адресанта, декодований реципієнтом певним чином. Відповідно, з одного боку, він має будуватися на архетипах і стереотипах масової свідомості, а з іншого – на установках, потребах, уявленнях адресата. Саме друга обставина вимагає індивідуально-психологічного підходу адресанта до адресата, що зумовлює, в свою чергу, видозміну початкової інформації. Отже, похідна інформація щоразу змінюється: деякі деталі можуть з'являтися, інші відпадати. В той же час внутрішня змістова організація тексту, частіш за все, не змінюється, хоча акценти розставляються інакше. Зрозуміло, що чутки, аби дістати поширення, повинні містити емоційно-оціночні компоненти. Це може додатково пояснювати видозміну інформації в процесі передачі, проте не пояснює того, що спонукає індивідуума до її поширення.

Будь-яка видозміна чуток при збереженні внутрішнього змісту та їх виражена часова стійкість, на наш погляд, обумовлена також інтригою, що задається ними, і є сукупністю упорядкованих „фактів”, виражених словами, фразами, реченнями, які утворюють ефект незакінченості та

передбачають необхідність подальшої роботи над смислопобудовою, розв'язанням поставлених поміж рядків питань. І це зрозуміло. За ван Дейком, осмислюючи подію, подану в тексті, ми водночас сприймаємо і контекст, який спирається на відповідні знання. Частково ця інформація виникає з так званих культурно-окреслених сценаріїв, конвенціональних знань тощо. Звідси – обумовленість виникнення, тривалості й поширення чуток соціокультурним середовищем, тобто тим, що офіційно приймає спільнота з позиції моральності й аморальності на загальному та побутовому рівнях, у тому числі з елементами культури, які самі по собі зрозумілі, але не усвідомлюються членами спільноти – так звана імплікативна культура.

Ефективність чуток обумовлюється навіть самою формою комунікації – „із вуст у вуста”. Вербальність, сповнена довірливості, дає можливість адресантові продемонструвати свою значущість (в процесі передачі інформації – чутки – він має на меті особисте утвердження чи/та підвищення свого позиціонування), а адресатові – відчувати себе причетним до обраних. Загальне ж відчуття володінням „надзнанням”, спільна причетність до таємного підвищує статус обох – як адресанта, так і адресата. Адресат, отримавши інформацію, набуває ролі адресанта лише у випадку зацікавленого сприйняття інформації. Тільки те, що цікаве, може передаватися, протидіючи природному затуханню [9, с. 398].

Отже, потреба особистого утвердження індивідуумом через володіння „надзнанням” перетворює адресанта в інформаційного генератора. В ситуації невизначеності, напруги очікування він висуває свою версію подій, явищ тощо, яка за певних умов, як вже говорилося, набуває трансляції й ретрансляції. І байдуже, версія подій виникла спонтанно чи була привнесена штучно – вона починає циркулювати. Той, що слухає, згодом стає тим, що говорить, передає чутку далі. Цей тип повідомлення можна назвати самотрансляційним. Людина в будь-якому випадку прагне передати повідомлення далі і, виконавши цю „місію”, відчуває психологічне полегшення [9, с. 394 – 395].

Отже, чутки слід визначити як різновид неформальної комунікації, коли інформація в ситуації невизначеності чи напруги очікування з невизначеним ступенем достовірності, який з'ясувати в даний момент неможливо, викликаючи підвищений інтерес, швидко поширюється і стає надбанням великої аудиторії.

Яскравість чутки за своїм характером нагадує видовищність театру, мелодрами [9, с. 399]. Вона не просто відповідає уподобанням аудиторії, а й має певний смак. Звідси й посилання на фасцинативні ознаки чуток.

Ефективність впливу чуток на масову свідомість обумовлена особливостями людської психофізіології, її соціалізації [3, с. 56 – 61]. Масова свідомість завжди чекає підказки [8, с. 42]. Чутки актуалізуються архетипами. Проникаючи в особистість адресата, здійснюючи

особистісний вплив на людину маси, вони перетворюють масу на юрбу, що продукує гранично обмежені реакції і світосприйняття в межах певної соціокультурної групи. Задає тон соціальна напруга або напруга очікування, наслідком якої є масова фрустрація, що, в свою чергу, обертається агресивними і/чи панічними настроями. В ситуації напруги очікування люди здебільш відчують схожі емоційні стани. Ситуація невизначеності і збудження при можливості міжособистісного спілкування спонукає людей об'єднуватися в групи для пошуку відповідей. Члени групи прагнуть спільно вирішити питання. Народжуються різні версії, починають циркулювати чутки, що призводить до ще більшої напруги й збудження, внаслідок чого виникає емоційна індукція, яка виливається в стихійні форми масової поведінки. Чутки, народжені в надрах мас, поширюються, стають відповіддю на невизначеність, діалогом колективної свідомості з колективною ж свідомістю [9, с. 400].

Чутки не мають загальновизнаного автора, вони анонімні [7, с. 9 – 10]. І це є однією з умов їх активного поширення. Повідомлення набуває форм і ознаки чуток лише тоді, коли автор версії подій прагне надати їй більшої вагомості, приховує своє авторство незалежно від того, вірить він в істинність своєї версії чи ні. Авторство також може бути втрачене під час ретрансляції повідомлення. У випадку цільового завдання авторство, як правило, також приховується або приписується іншим.

Виникнення чуток у певному соціокультурному середовищі з різними етнічними та національними архетипами, стереотипами і міфами, особливостями перебігу психічних процесів, з певним менталітетом створює умови для кількох інтерпретацій подій. Перехрещення кількох із них задає загальний модус, уніфікуючи і водночас деталізуючи пояснення. Тим самим підвищується ступінь достовірності чуток, що забезпечує адаптацію її до суспільної свідомості. Емоційна складова при цьому набуває особливого значення, створюючи умови для тривалого існування та надзвичайно швидкого поширення повідомлення.

Щодо чуток, створених із заздалегідь визначеним наміром, то ними можна не тільки управляти, а й визначати їх тривалість та ефективність дії.

Слід визнати можливість виникнення чуток і через низький рівень комунікативної компетентності, коли артикульована адресантом адресату інформація в процесі, що може бути заданий схемою інтенція адресанта – смисл – кодування – передача – декодування, спотворюється.

Однією з підстав виникнення й поширення чуток може бути така особливість людської психіки, як психологічний захист. У формі проєкції він пов'язаний з несвідомим перенесенням неприйнятних особистих почуттів, бажань і прагнень на інших. В результаті роботи цього механізму людина несвідомо змінює інформацію про особистий негідний вчинок, небажані якості так, що змінює їх приналежність: вона вже відносить їх

не до себе, а до іншої особистості чи об'єкта [7, с. 26].

Безумовно, свою роль у виникненні та циркуляції чуток відіграють й інші механізми психологічного захисту – наприклад, витискування, регресія, заміщення, раціоналізація, сублімація тощо.

Коли ж говорити про колективне несвідоме, то слід звернути увагу і на ймовірне функціонування колективних захисних механізмів. Відтак стає можливим комплексний підхід – маніпулятивна технологія, яка передбачає ініціювання, закріплення і підсилення чуток через використання колективних захисних механізмів.

Становлення засобів масової комунікації, а згодом і перехід до інформаційного суспільства, інформаційна революція обумовили широкий доступ до різних сфер знання тощо. Спільнота має можливість одержувати інформацію в режимі реального часу. Інформаційна реальність зумовила і якісне зростання ефективності використання неформальної комунікації, зокрема, чуток. Ситуація в суспільстві й створення інформаційної нагоди сьогодні, як ніколи, дозволяють використовувати неформальну комунікацію як потужну зброю маніпулятивного впливу на широкі маси, скеровуючи їх світосприйняття та дії. Саме ЗМК можуть у найкоротший термін створити напругу в суспільстві, невизначеність, підґрунтя для чуток, а потім спрямувати суспільну свідомість у заданому напрямку пошуку „істини”.

Тобто, замовчуючи певні події і поширюючи відомості про інші, медіа конструюють реальність. Їх вплив не обмежується лише творенням реальності, а й набуває важливішого змісту – визначення майбутнього. За таких умов вони виступають не тільки джерелом соціально значимої інформації і тлумачем політичних кодів, а й механізмом, який запускає генератор цих кодів, створює умови для їх виникнення, визначає спрямування їх поширення і бажану тривалість. ЗМК стають ефективним засобом розгойдування „емоційного маятника” спільноти, збудження суспільства. Німецький психофізіолог В. Вунд говорить, що коливання такого маятника відбувається у трьохвимірному просторі, заданому осями „напруження – розслаблення”, „збудження – гальмування” і „задоволення – незадоволення”. Таке уявлення досить добре пояснює механізм виникнення і поширення чуток, особливості їх циркуляції.

Ведучи мову про модифікацію суспільної свідомості, не можна оминати визначення ролі та місця в поширенні чуток агентів впливу – „лідерів думок” і певних груп фахівців, що вивчають цей феномен.

Сьогодні, в умовах світових терористичних викликів, складних, неоднозначних трансформаційних процесів, рівень уважності, обережності стосовно оперування інформацією обумовлює стан здоров'я суспільства. Проте певна політична кон'юнктура часто спричиняє інше – зростання напруги в ньому. Відтак утворюється загальний дискурс протистояння. Він активно підтримується як владними інституціями,

окремими їх представниками, такі опозиційними колами. Внаслідок цього підвищується психологічна напруга в усьому суспільстві, зростає готовність учасників комунікативного процесу, зокрема й представників загального інформаційного поля, до активності. Саме за таких умов народжуються найнереальніші чутки. Коли очікування дисонують з можливостями, маса, скеровувана певними політичними силами, шукає виходу. А це виливається в акти громадянської непокори – ті, на які й розраховували політичні чи інші сили, що з певними намірами використовують таке явище, як чутки.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 136 – 137.
2. Барматова С. „Останній соціалізатор” українського суспільства та його роль у виборах // Політичний менеджмент. – 2004. – №2 (5). – С. 130 – 136.
3. Бродская О., Лысенко В. Человек в массе или человек массы? // Персонал. – К.: МАУП – 2004, – № 3. – С. 56 – 61.
4. Назаретян А. П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. Лекции по социальной и политической психологии – СПб.: Питер, 2003. – 192 с.: ил.
5. Орбан-Лембик Л. Е. Соціальна психологія: Посібник. – К.: Академвидав, 2003. – 448 с.
6. Орбан-Лембик Л. Е. Чутки як соціально-психологічне явище // Соціальна психологія – 2004. – №3 (5). – С. 47 – 62.
7. Потеряхин А. Л. Психология слухов (Научно-практическое пособие). – Черновцы: 2000. – 68 с.
8. Почепцов Г. Г. Информация и дезинформация. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2001. – 256 с.
9. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. – М.: „Рефл-бук”, – К.: „Ваклер”, 2001. – 656 с.
10. Ростовцева Л. И. Поведение потребителей в пословицах и поговорках // Социол. исслед. – М.: Наука – 2004. – № 4 (240). – С. 90 – 93.
11. Социальная психология / Под общ. ред. Г. П. Предвечного и Ю. А. Шерковина. – М.: Политиздат, 1975. – 319 с.
12. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1997. – 493 с.
13. Хлопьев А. Т. Групповое и массовое сознание в поле слухов / Проблемы информационно-психологической безопасности. Сборник статей и материалов конференций под ред. А. В. Брушлинского и В. Е. Лепского. – М.: Институт психологии РАН, 1996.

Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції

Єва Кіш,

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту світової економіки
та міжнародних відносин
НАН України

Головною константою стратегії Європейського Союзу, як в часи його заснування, так і сьогодні, лишається оптимальне поєднання політичного прогресу з прогресом економічним і соціальним. Це, зокрема, простежувалось як на першому етапі євроінтеграції, так і пізніше, з визначенням її органічної політичної складової, а саме – підписанням Єдиного європейського акту 1986 року, Маастрихтської угоди 1992 року та Амстердамського договору 1997 року.

Визначальною рисою розвитку наукового студіювання євроінтеграційних процесів є істотне розширення його проблематики. Прикметна ознака новітніх інтеграційних теорій, які мають адекватно пояснювати сучасні процеси і окреслювати напрямки подальшого їх розвитку, – усвідомлення поліваріантності тлумачення ролі і значення суб'єктів міжнародних відносин.

Р. Шуман: „Європу не буде створено швидко чи за єдиним планом. Вона розбудовуватиметься через послідовні досягнення, які слугуватимуть основою реальної солідарності” [1]. Ця теза (по суті – перший принцип Декларації Р. Шумана) виразно та логічно пояснює сутність європейського інтеграційного процесу. Більше того, в теоретичному вимірі вона, по-перше, доводить неієздатність федералістського підходу саме на початковій фазі розвитку євроінтеграції – тобто неможливість створення федеративної супердержави попри існування у світовій практиці ефективних моделей такого устрою. По-друге, цей принцип відображає сутність філософії розвитку євроінтеграції, а саме – надання переваги практиці, а не формуванню

апріорі ідеологем чи теоретичних конструкцій, якими має керуватися практика. Концептуально теорія ані на початку творення форм європейської інтеграції, ані сьогодні не виступала детермінантою політичних рішень. По-третє, теоретичні дослідження, предметом яких є еволюція інтеграції, її складові, механізми дії ЄС, являють собою велике розмаїття думок. Різні тлумачення стосуються, насамперед, якісного визначення ЄС поряд з іншими міжнародними, а скоріш з міжурядовими організаціями світу як *primus inter pares*. Інший погляд – це тлумачення євроінтеграції як одного з сегментів світової регіональної інтеграції або ж, навпаки, акцентування унікальності євроінтеграційного процесу.

Відтак на принципові питання європейської інтеграції в політичній теорії не існує єдиного погляду. Та навряд чи він і можливий. Євроінтеграція спочатку бачилася об'єднанням на кшталт США. Але висловлювалися й радикальні заперечення – цей шлях для Європи неприйнятний.

На нашу думку, зважаючи на динамічну еволюцію якісних характеристик ЄС, бажано було б застосовувати комплексний підхід до вивчення євроінтеграційного процесу, підходу мультикаузального, мультилінійного, з'ясування мережі взаємозалежних причин історичних змін, що, з точки зору методології дослідження, дозволяє осмислювати євроінтеграцію як цілісний процес з власною внутрішньою логікою розвитку, з виокремленням специфіки його якісних характеристик.

Метою статті є аналіз насамперед політичної теорії європейської інтеграції, її ключових положень, які ще продовжують дискутуватися в наукових колах. Спробуємо також виокремити проблемні питання мозаїки теорії євроінтеграції, які потребують комплексного дослідження.

На сьогодні зроблено чимало теоретичних узагальнень стосовно процесу розвитку інтеграції суверенних держав Європейської спільноти, надалі – Європейського Союзу, а також наукових розвідок щодо еволюції теоретичних основ євроінтеграційного процесу. Більше того, за істотної зміни ситуації на євразійському континенті на зламі XX – XXI століть, а також внаслідок поступового формування (зауважимо, що цей процес відбувається саме тепер) нового суб'єкта міжнародних відносин у глобальному вимірі – Європейського Союзу, вчені прагнуть узагальнити існуючі теоретичні моделі інтеграції, а також розробити нові [2]. Втім зрозуміло, що це вельми складне завдання, позаяк розробка новітньої теорії євроінтеграції вимагає не тільки застосування комплексного підходу у методологічному сенсі, але й врахування чинників економічного, інституційного, політичного характеру внутрішнього розвитку ЄС поряд з аналізом дії чинників зовнішніх, які теж динамічно змінюються в системі міжнародних відносин.

З наявної палітри теоретико-методологічних узагальнень в контексті як поглиблення, так і розширення Євросоюзу виокремимо, насамперед,

три базові, концептуальні.

По-перше, це **Європа „різних швидкостей”** (уперше термін з'явився в „звіті Тіндемаса” (1975 р.). Так характеризується ситуація, коли не всі держави-члени можуть або хочуть в однаковому темпі просуватися до інтеграції у певних сферах. Це вимагає спеціальних заходів для погодження інтересів різних груп держав.

Загалом положення „звіту Тіндемаса” були відхилені. Однак при запровадженні європейського механізму обмінних валютних курсів (наприкінці 1970-х років) було все ж допущено можливість „різних швидкостей” у рамках європейської монетарної системи. Реальні загрози Європі „різних швидкостей” виникли й після першої невдалої спроби прийняти Конституцію ЄС, що також свідчило про можливу кризову ситуацію в контексті творення єдиного суб'єкта міжнародних відносин.

По-друге, це **Європа a la carte, так зване „меню” стратегій розвитку європейських країн** – тобто модель інтеграції, за якою держави самі вирішують, брати чи ні участь у певній конкретній інтеграційній ініціативі. Такої моделі дотримувався, наприклад, британський уряд, використовуючи так зване opt-out щодо положень „Соціального пакету” Маастрихтської угоди. Цей термін відображає ідею неоднакового методу інтеграції, який дозволяє країнам-членам вибирати стратегії „як з меню” і долучатися до їх реалізації. Така модель може становити загрозу всьому процесу європейської інтеграції, отже має бути хоча б мінімальна кількість спільних цілей країн-членів ЄС (до речі, інша назва – модель „змінної геометрії” євроінтеграції).

І, по-третє, **Європа концентричних кіл** – концепція, запропонована Ж. Делором у січні 1989 року. Вона передбачає дедалі вищий рівень інтеграції у напрямку „центру” Євроспільноти, яким мали б бути країни ЄС після створення політичного союзу, спільного ринку та господарського й валютного союзів. Далі йдуть країни Європейської асоціації вільної торгівлі, наближені до ЄС у господарському і правовому плані. Зовнішнє коло утворюють країни, асоційовані з ЄС, які претендують на повноправне членство. Четверте, найширше коло – це країни – члени ОБСЄ як спільний простір європейського співробітництва [3].

Аналіз теоретичних моделей інтеграційних процесів, зокрема і європейської інтеграції, дозволяє простежити їх динаміку. Це потребує вивчення проблем міжнародного права, світової економіки, міжнародних відносин тощо.

У цьому контексті привертає увагу ґрунтовне дослідження напрямків і концепцій євроінтеграції В. Копійки [4], цікаві компаративні розвідки теоретичних моделей інтеграції О. Ковальової [5], аналіз виявлення оптимальних наукових теорій і методологій дослідження євроінтеграційного процесу крізь призму порівняння теорій європейської інтеграції І. Піляєва [6]. Таким чином, у нас закладаються основи власної

школи „європейських студій”. Але дослідження теоретичних моделей інтеграції, як і політичної теорії європейської інтеграції в цілому, потребує глибокого переосмислення на основі критичного аналізу наявних розробок і дослідження відповідності теоретичних засад динамічному розвитку саме сучасного євроінтеграційного процесу.

Сором’язливо виокремлюючи деякі загальновідомі теоретичні засади євроінтеграційних моделей – для обов’язкової презентації так званої „теорії” або „методології” дослідження у вступі до кандидатських чи докторських дисертацій і деяких підручників, українські дослідники обмежуються описом основних теоретичних засад інтеграції. Виклик ми вбачаємо у розбудові сучасної новітньої теорії євроінтеграційного процесу, його уявних чи реально діючих складових – як спроможності з’ясування кожного сьогодишнього і, що особливо важливо, „завтрашнього” кроку ЄС. Це потрібно не стільки для ЄС, скільки для неофітів Євросоюзу – держав Центральної Європи (і особливо – для України). Їх майбутнє не може окреслюватися копенгагенськими чи будь-якими іншими критеріями, позаяк це питання хоч і складні, але все ж таки технічні. Вирішення проблеми вбачаємо в стратегічному плануванні євроінтеграційної політики за умов розробки концептуально виваженої теорії євроінтеграційного процесу.

Наукова вагомість проблеми полягає також і в тім, що нині, за умов докорінної трансформації Євросоюзу, вкрай необхідно виробити нові моделі євроінтеграційного процесу, принаймні теорію розширення ЄС. Зазначимо, що такі спроби вже спостерігаються в західній політологічній літературі [7]. З’явилися навіть дослідження, у яких „вираховуються” вигоди і втрати ЄС від розширення на схід [8].

Але проблема в тім, що ці теоретичні моделі не витримують перевірки часом: теорія „не встигає” за практикою. Згадаймо лишень про брак чіткої стратегії ЄС стосовно східного розширення, „плоди” чого пожинають тепер в рамках статусу повноправних членів країни Центральної Європи. Або про безплідні, але вкрай „завжди актуальні” квазідискусії про „останній кордон” Європи, чи про виокремлення культурно-цивілізаційного простору Ultima Thule, до якого включають і Україну поряд з усіма іншими не-членами ЄС. Чи про концептуально невиважені ідеї безпосереднього сусідства, формування нових „фінансово обмежених” сусідських програм, які ані в концептуальному, ані в стратегічному вимірах не є ефективними і вже нині потребують сутнісної модифікації або, у найліпшому випадку, розробки нової продуктивної філософії східної політики об’єднаного ЄС.

Управляти ситуацією можна лише тоді, коли зуміємо передбачити, хоча б на два кроки вперед, дії ЄС. Чи хоча б досягнути значущість адаптації держав нової Центральної Європи і скористатися з цих уроків.

Головною константою ефективної стратегії ЄС, як і в часи його заснування, лишається оптимальне поєднання політичного прогресу з

прогресом економічним і соціальним – з урахуванням об'єктивних реалій. Це, зрештою, чітко простежується як на першому етапі (домінування економічної складової) європейської інтеграції, так і визначенням її органічної політичної складової, а саме – підписанням Єдиного європейського акту 1986 року, Маастрихтської угоди 1992 року та Амстердамського договору 1997 року.

На початку XXI століття визначальною рисою розвитку євроінтеграційного студіювання є істотне розширення його проблематики, яке відбувається на тлі формування нових концептуальних підходів щодо висвітлення окремих сегментів складного процесу євроінтеграції. Водночас важливою складовою новітніх пошуків інтеграційних теорій, які б адекватно пояснювали сучасні процеси євроінтеграції чи окреслювали напрямки розвитку її в майбутньому, є усвідомлення поліваріантності тлумачення ролі і значення суб'єктів міжнародних відносин.

Як у XX столітті, так і нині ключовим питанням теорій інтеграції є роль і значення держави-нації у формуванні теоретичних підвалин європейського інтеграційного процесу. Широка палітра теоретичних моделей інтеграції – це наслідок їх еволюції у суперечливому процесі практики міжнародних відносин. І ключовим все ще лишається питання ролі і значення держави-нації в інтеграційному об'єднанні, в даному випадку в рамках ЄС.

Згідно з визначенням Р. Арона, „міжнародні відносини – це відносини між політичними утвореннями. Останнє поняття охоплює грецькі поліси, римську та єгипетську імперію, а також європейські монархії, буржуазні республіки і народні демократії” [9]. Як справедливо зазначає Р. Арон, міжнародні відносини – це політичні відносини, взаємовідносини між державами. Хоча вже наприкінці XX століття суб'єктами міжнародних відносин все більше стають як регіональні союзи та економічні об'єднання, які, до речі, створюються також і державами, так і недержавні структури, громадські рухи та ініціативи.

Основна тенденція сучасного етапу міжнародних відносин незмінна віддавна, це факт. Адже постійним мотивом міжнародної політики лишаються національні інтереси, а її суттю – боротьба за владу і силу. Відтак головним міжнародним актором, який визначає характер міжнародних відносин, лишається держава.

Втім, заперечуючи глорифікацію держави та її роль у міжнародних відносинах, представники „політичного ідеалізму” вважають хибною обмежувати вивчення системи міжнародних відносин тільки міждержавними стосунками, позаяк все більшу роль у них, поряд з державами, відіграють недержавні структури, громадські рухи та ініціативи, і це є проявом демократизації сучасних міжнародних відносин.

Методологічно в ході наукового аналізу європейської політичної інтеграції необхідно виходити з такого положення: політичні відносини

утворюють найважливішу підсистему системи міжнародних відносин з власною структурою, функціями, процесом розвитку. Одна з найголовніших функцій цієї підсистеми полягає в синтезі, детермінації, відображенні всіх інших видів відносин, які виступають як самостійні підсистеми в системі міжнародних відносин.

Історіографія проблемних питань теорії європейської інтеграції презентована ґрунтовними розробками представників федералізму (неофедералізму) (А. Етціоні, Дж. Піндер), функціоналізму (Д. Мітрані), неофункціоналізму (Е. Хаас, Д. Най, Р. Кеохейн, Л. Ліндберг, Ф. Шміттер) і його альтернативними презентаціями, такими, зокрема, як міжурядовість (інтергавернменталізм) (С. Хоффман) та інституціоналізм (П. Пірсон, К. Армстронг, С. Балмер). Окремо відзначимо теорію комунікації К. Дойча і теорію ліберального міжурядового підходу Е. Моравчика – чи не найпопулярнішу сьогодні.

Метою нашої роботи не є докладний аналіз кожної з цих інтеграційних теорій чи інтеграційних підходів. Втім маємо відзначити основні положення, ідеї теоретичних підвалин євроінтеграційного процесу, котрі в тій чи іншій мірі пояснюють його реалії.

Тривалі теоретичні дискусії з концептуальних проблем євроінтеграції розвивались на тлі двох протилежних підходів – спочатку, але в меншій мірі, **федералізму**, який можна назвати скоріш теоретичним підходом, ніж теорією, а в більшій мірі – **функціоналізму (неофункціоналізму)** і теорії **міжурядовості (інтергавернменталізму)** та їх подальшої модифікації до реалій сьогодення. Вони зосереджувалися на широкому колі проблемних питань щодо форм і механізмів обмеження чи, навпаки, посилення національного суверенітету в процесі інтеграції.

У цьому контексті спробуємо простежити сутність цих теорій. Але не стільки їх еволюцію за чисто хронологічним принципом, що унеможлиблюється вже обсягом публікації, а з точки зору виокремлення концептуально сформованих ідей, які в наш час не тільки актуальні, але й сприяють критичному осмисленню євроінтеграційних процесів. Особливу увагу зосередимо на проблемах дискусійних і невирішених у сучасній теорії інтеграції.

Як слушно пише у дослідженні „Міжнародна теорія та європейська інтеграція” Ч. Пентланд, кінцевою метою федералісти вважали створення наднаціональної держави відповідно до принципів централізації і передачі політичних повноважень на найвищий рівень. Ч. Пентланд також виокремлює дві особливості федералістського підходу: соціологічний, детермінований соціальною активністю людей, та конституційний – встановлення конституційного „проекту” для пом’якшення централізованих дій держави. Він зауважує, що саме з них і почався розвиток різних напрямків в інтеграційній теорії [10]. Актуальність та важливість теорії функціоналізму визначається і тим, що власне в цьому

сенсі головна увага зверталася не на форму (пошуки федерації чи конфедерації тощо), а на функції, навіть досить конкретного характеру, які має виконувати міжнародна спільнота. Нині саме неофункціоналізм став однією з провідних теорій європейської інтеграції.

Заперечуючи ідеї творення федерації та управління континентального масштабу, фундатор ідеї функціоналізму Д. Мітрані не тільки довів недоцільність утворення статичного і штучного, територіально обмежуючого федеративного об'єднання, визначаючи це як „оману федералізації”, але сформулював та обґрунтував ідеї, які вже сьогодні стали реаліями, а саме роль і значення творення нових суб'єктів міжнародних відносин – міжнародних організацій, більше того – формування їх мережі в контексті динамічної трансформації системи міжнародних відносин [11]. Заперечення Д. Мітрані ідеї територіальної обмеженості та можливої практики панєвропейської федерації стосувалися, зокрема, врахування геополітичних реалій, за яких формувалися ці ідеї, тобто коли Європа через свої метрополії по суті контролювала значну частину світу.

З огляду на майбутнє розширення ЄС вельми цікавим є теоретичне узагальнення Д. Мітрані щодо виокремлення дихотомії концепції континентальних уній (де пріоритетом є визначення території членів об'єднання і „чужинців”) та концепції світової, універсальної ліги (як визначення функцій з метою інтеграції при врахуванні якомога більшої кількості інтересів їх учасників). У цьому зв'язку ключового значення набувають дві тези Д. Мітрані. По-перше, регіональні інтеграційні проекти відтворюватимуть територіальні квазідержавні функції, але вже на наднаціональному рівні, де вирішальну роль матимуть не всі, а лише найпотужніші держави. Хоча, слід заважити, що Д. Мітрані відзначає беззаперечність успішності утворення спеціалізованих європейських інституцій – Європейського об'єднання вугілля і сталі та Євроатома [12].

І, по-друге, зміцнення функції нового кордону між Євросоюзом та Україною, а саме – заперечення застосування територіальної логіки як встановлення заради політичних цілей реальних кордонів та визначення обмежень на членство в регіональних інтеграційних об'єднаннях [13].

Іншими словами, неупереджений та критичний підхід в цілому до теорії європейської інтеграції і, зокрема, до творчого доробку Д. Мітрані дозволив Б. Розамонду (вважаємо його працю „Теорія європейської інтеграції” (2000 р.) однією з найглибших теоретичних розробок проблемних питань інтеграції) зробити наступний висновок щодо значення теорії функціоналізму (побіжно відзначимо, що навіть сам Д. Мітрані не претендував на визнання своїх ідей цілісною теорією): „Історичне значення функціоналізму полягає в тому, що він заклав підвалини неофункціоналістської теорії інтеграції – галузі теорії міжнародних відносин, що найбільше асоціюється з розвитком Європейських

Співтовариств” [14].

Багато неофункціоналістів визнають Д. Мітрані своїм інтелектуальним батьком. Справді, наголос на технократичному задоволенні потреб як основі для глибинних і довготривалих систем підтримання миру у поєднанні з еволюційною логікою, що передбачає ефект „spillover” (точніше, це ідея так званого „переливання” процесу регіональних змін – як поглиблення інтеграції – крізь сегменти чи сектори реально діючої системи), свідчить про їх тісний взаємозв’язок [15].

Цікавими є теоретичні узагальнення представників неофункціоналізму, насамперед Е. Хааса, який не тільки підкреслив визначальну роль політичного фактора в процесі інтеграції, зокрема як фактора творення постнаціональних політичних спільнот, поступову інтеграцію у сферах „низької” та „високої” політики [16], але й визначив європейську інтеграцію як цілком якісний процес, котрий не можна ототожнювати з міждержавною чи міжурядовою співпрацею. Невід’ємною складовою теорії неофункціоналізму залишилась ідея „переливання”, але вже значно модифікованою до реалій євроінтеграційного процесу [17].

Неофункціоналізм (принаймні в ранніх його проявах) був спробою осмислення, створення теоретичного підґрунтя для політичних стратегій засновників післявоєнної європейської єдності. Такі постаті, як Ж. Моне і Р. Шуман, цілком ясно уявляли шлях до інтегрованої Європи. Їх прагматичний підхід заперечував ідеалізм федеративного руху. Федералісти втратили свої основні аргументи стосовно напрямків європейської післявоєнної єдності вже на початку 1950-х років. І хоча федеративний устрій Європи все ще розглядався як кінцева мета інтеграційного процесу, ставало очевидним, що його не можна досягти шляхом доказів раціональності та конституційних проектів, а лише засобами економічного зростання і вироблення спільної стратегії розвитку. Такий підхід Е. Хаас назвав технократичним і функціоналістським [18].

Певна річ, архітектори післявоєнної інтеграції мали за кінцеву мету досягнення політичної єдності між державами Європи в контексті врегулювання франко-німецьких відносин, а політичну єдність, за умов створення наднаціональних інституцій, вбачали результатом економічної взаємодії та взаємозалежності держав. Б. Розамонд, саме в контексті цієї політичної теорії інтеграції, вважає за доцільне дати характеристику (виокремлюючи сім пропозицій щодо пояснення) стратегії, яка слугувала основою творення Європейських співтовариств:

³⁵₁₇ поміркована інтеграція, передусім у сферах „низької політики”, але за умов, що вони представлятимуть ключові сектори економіки (наприклад, вугілля і сталь);

³⁵₁₇ створення вищого органу Співтовариств, не обтяженого багажем суперечливих національних інтересів, з повноваженням спостереження за інтеграційним процесом і надання йому можливості діяти як

організаторові подальшої інтеграції;

³⁵₁₇ інтеграція певних галузей економіки через національні кордони створює функціональний тиск для інтеграції пов'язаних з ними інших галузей економіки. Цей імпульс має продовжувати свою дію, особливо за умови керівної ролі, яку повинен взяти на себе вищий орган Співтовариств. Наслідком цих процесів є поступове, прогресуюче зростання взаємодії та взаємозалежності національних економік;

³⁵₁₇ глибша інтеграція не тільки організовуватиметься та спрямовуватиметься вищим органом ЄС, а й поступово соціальні інтереси спрямовуватимуться від національних форм влади до європейських наднаціональних структур як ефективнішого способу їх задоволення;

³⁵₁₇ поглиблення економічної інтеграції зумовить необхідність подальшої інституціоналізації на європейському рівні, оскільки ширша за сферою інтеграція вимагає складнішого управління;

³⁵₁₇ політична інтеграція є неминучим побічним наслідком економічної інтеграції;

³⁵₁₇ поступова економічна інтеграція, що супроводжується певним ступенем наднаціональної інституціоналізації, є ефективним шляхом створення довгострокової системи миру в Європі [19].

Для Е. Хааса метод Ж. Моне полягав в аналізі збігу переваг і прагматичних інтересів політичних акторів у Європі. Зауважимо, що ці ідеї аж ніяк не підтверджували основних положень „політичного реалізму” та навіть і неореалізму.

Отже, своєрідною імплантацією ідей новітнього політичного реалізму можна вважати міжурядовий підхід (теорію інтергавернменталізму). С. Гофман сформулював основні положення цієї теорії, де держави в рамках інтеграційного об'єднання мають суттєву перевагу над інституціями інтеграційного творення. Він стверджував, що логіка Ж. Моне – Е. Хааса спрацьовує лише у сфері економічної інтеграції за умов збігу інтересів акторів, а в політичній інтеграції пріоритет ідеологічних і прагматичних інтересів політичних еліт визначає поступ інтеграційного процесу. Зокрема, у сфері „низької політики” держави готові до інтеграції та співпраці, тоді як у сфері „високої політики” обмеження суверенітету є справою вельми проблематичною [20].

Представник ліберального інтергавернменталізму Е. Моравчик, визначаючи процес європейської інтеграції як „дворівневу гру” та ґрунтуючись на аналізі Єдиного європейського акту, робить висновок щодо політичної і економічної конвергенції трьох потужних і впливових держав-членів ЄС, а саме Німеччини, Франції і Великої Британії. Більше того, ключовим фактором інтеграції дослідник вважає в цьому випадку реалізацію інтересів саме цих держав [21].

Вельми цікаву думку висловив Е. Моравчик щодо сучасних міркувань про так звану кризу керівництва в ЄС. Спростовуючи міфи про неї, які,

на його думку, викликані міфами про брак харизматичного лідера європейської інтеграції, а також міфами так званої теорії велосипеда (якщо інтеграція призупиниться, то й наслідки будуть відповідні), Е. Моравчик говорить, що саме на сьогодні в рамках ЄС досягнуто функціонального ступеня політичної зрілості: ЄС „осідлав” триколісний велосипед, прийнявши Конституцію – отже ніколи не впаде, навіть якщо й зупиниться. А Євросоюзу, його інституціям та особливо його лідерам не вистачає „головного проекту”, навколо якого слід було б об’єднатися заради подальшої інтеграції. Отже, тепер, після півстоліття успіхів, Європа досягла небезпечної межі, коли подальше об’єднання стає не вигідним [22].

Висновки

Узагальнюючи розгляд політичних теорій європейської інтеграції, слід відзначити, що проблеми, пов’язані з формуванням чи, власне, визначенням теоретичних підвалин сучасного комплексного євроінтеграційного процесу, мають об’єктивний характер. Це обумовлено як поглибленням, так і розширенням ЄС в контексті зміни теоретичних підходів політичного реалізму (неореалізму) і політичного ідеалізму.

На наш погляд, доцільно здійснювати теоретико-методологічні дослідження, зокрема аналіз сучасного розширення ЄС, оскільки цей фактор потужно впливає на систему міжнародних відносин. Більше того, теоретичне осмислення феномена європейської інтеграції вважаємо за доцільне розглядати крізь призму формування ЄС – як реально діючого суб’єкта міжнародних відносин, що в підсумку визначає глобальне зміцнення геополітичних позицій об’єднаної Європи внаслідок як докорінних реформ власне ЄС, так і внаслідок його новітнього розширення.

Складність ситуації, яка формується у зв’язку з розширенням сфери впливу інтересів з боку ЄС в контексті утвердження європейського балансу сил, балансу інтересів – визначається також і в тому, що, поглинаючи, точніше – „опановуючи” новий геополітичний простір, ЄС впритул наблизився і до іншого (цілком незрозумілого для ЄС за характером) геополітичного простору Східної Європи, з суб’єктами яких *polens volens* змушений взаємодіяти. Але поки що ця взаємодія неефективна. В цьому контексті пошуки теорії розширення ЄС не те що не дають відповіді на виклики часу, але навіть не встигають *post factum* з’ясувати, а що, власне, здійснено і як це вплине на завтрашній день?

Література:

1. A new idea for Europe. The Schuman declaration – 1950 – 2000. European Commission. Series: European Documentation. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2000 – P. 15.

2. **Moravcsik, A.** Europe's Integration at Century's End // Moravcsik, A. (ed.) Centralization or Fragmentation? Europe Facing the Challenges of Deepening, Diversity, and Democracy, New York: Council on Foreign Relations, 1998; **McCormick, J.** Understanding the European Union. A Concise Introduction, Basingstock, New York: Palgrave, 1999; **Nelsen, B. F. and Stubb, A. C.-G.** (eds.) The European Union. Readings on the Theory and Practice of European Integration, 2nd ed., Boulder (Co.), London: Lynne Rienner Publishers, 1998; **Wallace, W.** Regional Integration: The West European Experience, Washington (DC): Brookings Institution, 1994; **Rosamond, B.** Theories of European Integration, New York: St. Martin's Press, 2000.

3. Європейський Союз. Словник-довідник. – К.: К.І.С., 2001 – С. 25 – 26.

4. **Копійка В. В.** Концепції та доктрини європейської єдності в останній третині XX сторіччя // Розширення Європейського Союзу. Теорія і практика інтеграційного процесу. – Київ, 2002. – С. 8 – 74.

5. **Ковальова О. О.** Неофункціоналізм проти традиційних підходів в теоріях європейської інтеграції // Грани - 2003. - № 1(27). - С. 114 – 117.; **Ковальова О.** Євроінтеграційна теорія транснаціоналізму і її новітні модифікації // Наукові записки. Збірник: К., 2002. - Вип. 20. - С. 199 – 209.

6. **Піляєв І. С.** Неофункціоналістське бачення європейської інтеграції: спроба критичного аналізу // Вісник КНУ. Серія „Філософія. Політологія”, 2003. – Вип. 58. – С. 44 – 49.; **Піляєв І. С.** Проблеми розвитку теорії федералізму в контексті сучасного євроінтеграційного процесу // Вісник КНУ. Серія „Філософія. Політологія”, 2003. – Вип. 59. – С. 45 – 47.

7. **Kolankiewicz, George.** Consensus and Competition in the Eastern Enlargement of the European Union // International Affairs – 70. – 1994. – 477 – 495 pp.; **Sedelmeier, Ulrich, Wallace, Helen.** Policies Towards Central and Eastern Europe // Wallace, Helen, Wallace, William (Eds.): Policy-Making in the European Union, 3rd ed., Oxford: Oxford University Press, 1996. – 353 – 387 pp.; **Mayhew, Alan.** Recreating Europe. The European Union's Policy towards Central and Eastern Europe, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.; **Moravcsik, Andrew.** Explaining International Human Rights Regimes: Liberal Theory and Western Europe, in: European Journal of International Relations. – 1. – 1995. – 157-189 pp.; **Moravcsik, Andrew.** The Choice for Europe. Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht, London: UCL Press, 1998. – 514 pp.; **Schimmelfennig, Frank.** The Double Puzzle of EU Enlargement Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Decision to Expand to the East // Working Paper series. - 1999/15.

8. **Baldwin, Richard E., Francois, Joseph F., Portes, Richard.** The Costs and Benefits of Eastern Enlargement: the Impact on the EU and Central Europe // Economic Policy. - 24. - 1997. – 125 – 176 pp.

9. **Реймон Арон.** Мир і війна між націями. Київ: Юніверс, 2000. – С. 32 – 33.

10. **Pentland C.** International Theory and European Integration. – Lon-

don: Faber and Faber, 1973. – P. 146 – 150.

11. **Mitrany D.** A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization. – Chicago: Quadrangle Books, 1966. – 221 p.; **Mitrany D.** The Functional Approach in Historical Perspective // International Affairs. – 1971. – Vol. 47. – No 3. – P. 345 – 386.

12. **Mitrany D.** The Prospect of Integration: Federal of Functional // Functionalism: Theory and Practice in International Relations. Editors A.J.R.Groom and P.Taylor. – London: University of London Press, 1975. – P.70.

13. **Mitrany D.** The Prospect of Integration: Federal of Functional // Functionalism: Theory and Practice in International Relations. Editors A.J.R.Groom and P.Taylor. – London: University of London Press, 1975. – P. 72 – 78.

14. **Rosamond Ben.** Theories of European Integration. – New York: Palgrave, 2000. – P. 38.

15. **Rosamond Ben.** Theories of European Integration. – New York: Palgrave, 2000. – P. 39.

16. **Haas E.** The Uniting Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950 – 1957. – Stanford CA: Stanford University Press, 1968. – 2nd Ed. – P. 62 – 74.; **Haas E.** Turbulent Fields and the Study of Regional Integration // International Organization. – 1976. – Vol. 30. – P. 169 – 199.

17. **Haas E.** The Uniting Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950-1957. – Stanford CA: Stanford University Press, 1968. – 2nd Ed. – P.315-317.

18. **Rosamond Ben.** Theories of European Integration. – New York: Palgrave, 2000. – P.51.

19. **Rosamond Ben.** Theories of European Integration. – New York: Palgrave, 2000. – P. 51 – 52.

20. **Hoffmann Stanley.** Obstinate or Obsolete? The Fate of the Nation State and the Case of Western Europe // Nelsen B., Stubb A. The European Union. Readings on the Theory and Practice of European Integration. – London: Macmillan Press LTD, 1998. – 2nd Ed. – P. 157 – 172.

21. **Moravcsik, A.** Preferences and Power in the European Community. A Liberal Intergovernmentalist Approach // Journal of Common Market Studies. – 1993. – Vol.31. – N4. – P. 482 – 498.; **Moravcsik, A.** A Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht. – London: UCL Press, 1998.

22. **Andrew Moravcsik.** What Lessons to learn from Europe's Crises? Is there really a crisis of European leadership? – Issue 11, 2004.

ЄЕП для України: зона вільної торгівлі чи митний союз?

Євген Ніколаєв,

експерт Інституту глобальних стратегій

Одним з актуальних для України питань стосовно формування Єдиного економічного простору є вибір оптимальної форми інтеграції в ЄЕП. Така можливість передбачена Статтею 5 Угоди про формування Єдиного економічного простору: „ЄЕП формується поетапно, з урахуванням можливості різнорівневої і різношвидкісної інтеграції” [11]. Йдеться про альтернативу між формуванням зони вільної торгівлі або ж митного союзу як першої мети, над якою працює робоча група зі створення ЄЕП. Глибші форми інтеграції обговорюються, але залишаються питанням середньо- і довгострокової перспективи.

Росія категорично наполягає на митному союзі („повноцінна зона вільної торгівлі буде можливою тільки в рамках митного союзу”). Казахстан, як член ЄврАзЕС, вже перебуває у митному союзі з Росією. А Білорусі, за великим рахунком, все це байдуже.

Рік тому позиція України була настільки ж чіткою, як і російська: Україна готова на участь тільки в зоні вільної торгівлі (ЗВТ), але в жодному випадку не в митному союзі (МС). На зустрічі глав держав – учасниць ЄЕП в Астані 15 вересня 2004 року було ухвалено рішення про першочергове створення ЗВТ. До 1 липня 2005 року необхідний пакет документів має бути готовим до підписання. Однак уже тоді представники України не виключали можливості формування МС одразу після ЗВТ.

Очевидно, вибір оптимального для України інтеграційного рішення в ЄЕП є непростим, неоднозначним: потрібно врахувати цілу низку внутрішніх і зовнішніх факторів. Оскільки це питання зберігає актуальність, його цікаво розглянути з урахуванням світового досвіду та зовнішньоекономічних інтересів України.

Вихідна позиція України

ЄЕП – організація, членами якої мають бути чотири держави. Незважаючи на це, дискусія, що розгорнулася в Україні навколо участі в

інтеграційному об'єднанні, сфокусувалася на відносинах з Росією. Тому існує думка, що ЄП – це спосіб розбудови відносин України та Росії [2, с. 22]. Виходячи з цього, розглянемо, чим мотивувалося підписання Президентом України документів про заснування ЄП.

Участь України в ЄП пояснюється, напевно, її прагненням поглибити співробітництво на пострадянському просторі. Ця взаємодія насамперед має набути форми повномасштабної зони вільної торгівлі без вилучень і обмежень. ЗВТ спрямована на досягнення таких цілей України:

- ³⁵₁₇ скасування російського експортного мита і ПДВ на нафту й газ;
- ³⁵₁₇ реалізація російських енергоносіїв Україні за внутрішньоросійськими цінами;
- ³⁵₁₇ створення „єдиного енергетичного простору”, що передбачає формування стратегічних енергетичних запасів країн-учасниць;
- ³⁵₁₇ отримання повнішого доступу на російський ринок через скасування торговельних бар'єрів;
- ³⁵₁₇ скасування російських антидемпінгових заходів щодо українських товарів, імпорتنих квот на металопродукцію та деякі інші товарні групи;
- ³⁵₁₇ зростання взаємної торгівлі країн – учасниць Угоди;
- ³⁵₁₇ забезпечення вільного руху робочої сили між державами, скасування процедури реєстрації тощо.

Іншими словами, дві головні теми ЗВТ – це енергетика і російські квоти на українську продукцію. Хоча практично одразу стало зрозуміло, що Росія не піде на реалізацію газу й нафти Україні за внутрішніми цінами, й це питання відпало. За деякими іншими з перелічених позицій певних результатів уже вдалося добитися.

Що стосується причин, через які Україна збирається зупинитися на ЗВТ і не брати участь у МС, то основними з них є:

- ³⁵₁₇ збереження курсу на євроінтеграцію;
- ³⁵₁₇ проблеми із вступом до СОТ, якщо буде оголошено про створення митного союзу ЄП;
- ³⁵₁₇ митний союз передбачає створення наднаціонального регулюючого органу, що суперечить Конституції України.

У тому, як приймалося рішення про неучасть України в митному союзі, цікава одна деталь. Доручення проаналізувати фактори й параметри майбутнього об'єднання не було. Але Президент Л. Кучма дає завдання Національному інституту стратегічних досліджень (НІСД) науково обґрунтувати те, що для України вигідною і можливою в ЄП є винятково зона вільної торгівлі. Іншими словами, інституту необхідно, виходячи з того, що єдино правильним форматом є ЗВТ, проаналізувати ситуацію й проаргументувати свою позицію щодо цього питання. НІСД виконує це

завдання та пояснює свою позицію у численних публікаціях¹. Однак через рік Президент України підписує підготовлену під керівництвом НІСД та Інституту економічного прогнозування НАН України 400-сторінкову Стратегію економічного і соціального розвитку України на 2004 – 2015 роки, де питання вибору між ЗВТ і МС уже прописане нечітко, переважають в основному емоційні, а не економічні аргументи [13, пар. 1.4].

Показово й те, що Україна, чітко висловивши свою позицію на переговорах, не зафіксувала її юридично. Не вдаючись у подробиці ратифікації Угоди щодо ЄСП у Верховній Раді 20 квітня 2004 року (див.: [10; 12]), відзначимо, що офіційна позиція України фіксується єдиним розпливчастим застереженням, яке міститься в прийнятому парламентом Законі про ратифікацію Угоди про формування Єдиного економічного простору: „Україна братиме участь у формуванні та функціонуванні Єдиного економічного простору в межах, що відповідають Конституції України”. Звідси зрозуміло, що, незважаючи на офіційну риторику на користь ЗВТ, певні вітчизняні політичні кола не були зацікавлені у категоричній відмові від створення в перспективі митного союзу ЄСП.

Відтак для визначення оптимального формату інтеграції в ЄСП з урахуванням заявлених національних інтересів України слід розглянути альтернативу між зоною вільної торгівлі та митним союзом у контексті кількох основних позицій, коротко описаних у **таблиці 1**.

Скасування митних бар'єрів

Теоретично створення ЗВТ ЄСП „без вилучень та обмежень” має спрямовуватись на скасування російського експортного мита та ПДВ на енергоносії, призвести до повної ліквідації інших бар'єрів у взаємній торгівлі чотирьох країн та припинення антидемпінгових розслідувань. Це те, на чому наполягали представники нашої держави на переговорах з представниками інших країн – учасниць ЄСП. Україна мала успіх. З 1 січня 2005 року Росія скасовує експортний ПДВ на нафту й газ. Вже прийнято й рішення про створення ЗВТ без МС протягом найближчого року, що нібито задовольняє Україну.

Але насправді все не так просто. У світі не існує жодної повномасштабної ЗВТ, де не було б вилучень і обмежень, якщо тільки ця

¹ Однією з перших була досить жорстка стаття директора НІСД А. Гальчинського „Межа інтеграції”, опублікована в газеті „День” ще 13 березня 2003 року, тобто усього за три тижні після того, як пролунала заява президентів чотирьох держав про формування ЄСП.

ЄСР для України: зона вільної торгівлі чи митний союз?

Євген Ніколаєв

Таблиця 1

Порівняння зони вільної торгівлі та митного союзу ЄСР в контексті інтересів України

Зона вільної торгівлі ЄСР		Митний союз ЄСР	
Переваги	Недоліки	Переваги	Недоліки
Скасування російських митних податей та ПДВ для України (у т.ч. на енергоносії)			
Скасування мита теоретично можливе, однак поки що жодної повної зони вільної торгівлі „без вилучень та обмежень“ у світі не існує.	Посилення монопольної залежності від російських енергоносіїв; брак стимулу переходити на енергозберігаючі технології; пріоритет нетарифного регулювання.	При створенні митного союзу Росія не зможе уникнути скасування мита, повну зону вільної торгівлі буде створено.	Російський контроль над українським ПЕК: „ЄСР – клуб споживачів енергоресурсів Росії“.
Вступ України до СОТ			
Теоретично не виникає технічних проблем щодо вступу.	Реально затримка у переговорах вже виникла; неможливість висування вимог Росії, якщо Україна стане членом СОТ раніше за Росію; необхідність узгодження переговорної позиції з іншими членами ЄСР.	Можна переглянути ті з взятих Україною зобов'язань, які їй не вигідні (пов'язані з наданням компенсацій третім країнам); створення митного союзу ЄСР раніше, ніж Україна та Росія увійдуть до СОТ, вкрай мало ймовірно.	Необхідність проведення нових переговорів із СОТ стосовно зобов'язань України; значна затримка вступу до СОТ; з 2006 року в СОТ можуть бути прийняті нові, більш жорсткі правила щодо інтеграційних об'єднань.
Відносини з ЄС, євроінтеграція			
Нібито не завадить євроінтеграції; переорієнтація експортерів на ринок ЄСР (вже спостерігається).	Можливо, подальша втрата європейських ринків для українських експортерів.	Посилення позиції України у відносинах з ЄС за рахунок підтримки Росії; перспективне формування утворення з елементами спільного ринку „ЄС – ЄСР“, що в підсумку сприятиме, а не заважатиме євроінтеграції.	Неможливість євроінтеграції: „двох різноспрямованих інтеграцій країна не витримає“; загальне погіршення відносин з ЄС у короткостроковій перспективі; ускладнення вступу до НАТО.
Наднаціональне регулювання, суверенітет			
Практично без наслідків		Без створення наднаціональних органів функціонування митного союзу неможливе.	Обмеження, аж до „втрати“, національного суверенітету України.
Промислова політика			
Активне залучення іноземних інвестицій.	Слабке стимулювання міжнародної виробничої кооперації.	Зниження собівартості виробництва за рахунок зниження цін на сировину (у першу чергу – на енергоносії)	Жорстка, несиметрична конкуренція на внутрішньому ринку ЄСР; закріплення напівсировинної орієнтації економіки.
Загальні зауваження			
Перегляд ролі та функцій СНД, ГУУАМ, ЄврАзЕС; значні втрати для бюджету Росії (до 7 млрд дол. на рік); компенсація втрати частини ринків збуту в країнах – нових членах ЄС.		Українська позиція „проти“ митного союзу зводиться до двох аргументів. Перший – при створенні митного союзу необхідно координувати позиції сторін щодо умов вступу до СОТ. Другий – Україна не зможе укласти угоду про вільну торгівлю з ЄС, увійти до його складу на правах асоційованого, а згодом і повноправного члена.	

ЗВТ не є водночас митним союзом ¹. Одночасно зі скасуванням ПДВ, з 1 жовтня, Росія підвищила експортне мито на нафту до \$87,9 за тону (що в 2,8 раза більше, ніж на початку року), а з 1 грудня 2004 року – до \$101/т., тобто **вже зараз** ефективно компенсувавши для себе **майбутні** недонадходження з ПДВ. Про реалізацію Україні енергоносіїв за внутрішньоросійськими цінами взагалі не йдеться. Українська сторона вважала, що Росія буде вимушена знизити ціни, оскільки Європейський Союз вимагає вирівняти внутрішні та зовнішні ціни на енергоносії для вступу до СОТ. Ця думка й нині іноді висловлюється. А те, що **ЄС вже відмовився від своєї вимоги**, залишилось непоміченим. Не акцентується увага й на тому, що Росія перейшла на стягнення ПДВ за принципом країни призначення не стільки завдяки зусиллям українських дипломатів, скільки йдучи назустріч твердим вимогам Євросоюзу (тоді як представлено все було як триумф українсько-російської дружби та головний крок на шляху до ЗВТ [9]). Антидемпінг – ще одне проблемне питання, що не знаходить свого вирішення.

Росія – єдина держава, яка й досі не ратифікувала угоду про вільну торгівлю в СНД, підписану десять років тому, оскільки вільна торгівля завдасть відчутних втрат російському бюджету (до стрибка світових цін на нафту збитки оцінювалися у \$800 – 1000 млн тільки на експорті енергоносіїв в Україну й до \$7 млрд на рік у цілому по СНД). Тому позиція Росії зводиться до того, що ЗВТ створюватиметься на базі уніфікації митних правил і політики з тим, щоб ЄСП у перспективі став єдиною митною територією. Повна ЗВТ неможлива без певної уніфікації митних правил ще й тому, що виникає проблема в торгівлі з третіми країнами: „Якщо країни – члени зони застосовують різні тарифи в торгівлі з третіми державами, з’являється можливість виходу на внутрішній ринок угруповання товарів з третіх країн через територію того члена угруповання, ставки мита якого стосовно нечленів угоди мінімальні” [15, с. 50]. Вся ця сукупність факторів означає, що Росія легко на ЗВТ не погодиться.

Але навіть якщо й погодиться, то це мало що дасть Україні. Класична ЗВТ справді передбачає ліквідацію мита – **але не експортного, а імпортного**. Всупереч побутуючій у нас думці, обов’язкова відмова від експортного мита не передбачена й правилами СОТ ². Поки що Росія ніяких

¹ Навіть у „зразковій” зоні вільної торгівлі – НАФТА – торгівлю можна назвати вільною дуже умовно. Див.: Всемирная торговая организация и национальные экономические интересы / Ин-т мировой экономики и междунар. отношений. – М.: Наука, 2003. – С. 229 – 251.

² Ця думка пов’язана з широко відомою вимогою СОТ до України знизити або скасувати експортне мито на насіння соняшника. Річ у тім, що СОТ часто вимагає від країн-кандидатів на вступ тих поступок, які її правилами не регламентуються. І це один з таких прикладів.

СЄП для України: зона вільної торгівлі чи митний союз?

Євген Ніколаєв

зобов'язань відносно мита на нафту й газ, які хвилюють Україну, на себе не брала, а з іншого боку, вже скасувала їх для Казахстану й Білорусі як країн – членів митного союзу ЄврАзЕС.

Із викладеного випливає: справді „повна” ЗВТ СЄП виявиться для України напівзаходом. Наша країна зможе одержати безперешкодний у частині тарифного регулювання й квот доступ на ринки трьох партнерів (і відкриє їм свій ринок), але не отримає ліквідацію мита на енергоносії. Єдиним способом досягти останньої мети є митний союз. Водночас методом стримування взаємної торгівлі Росії й України, як у випадку зони вільної торгівлі, так і в митному союзі, залишиться такий неопротекціоністський інструмент, як антидемпінгові розслідування. Їх можна буде винести за межі СЄП або завдяки політичному рішення на вищому рівні (що малоймовірно), або на ще глибшій стадії інтеграції – у спільному ринку.

Є й пов'язані із МС проблеми для України. Насамперед, МС припускає впровадження єдиного мита стосовно третіх країн, внаслідок чого рівень захисту внутрішнього українського ринку за окремими товарними групами може виявитися меншим, ніж необхідно (це пов'язано і з правилами СОТ, див. нижче). І, по-друге, досить спірним питанням є конкуренція між виробниками країн-членів СЄП.

Конкуренція та промислова політика

Хоча інтеграція зазвичай ініціюється „згори”, на політичному рівні, її плоди пожинаються „внизу”, на рівні бізнесу і населення. В інтеграційному об'єднанні, з одного боку, формуються оптимальні умови для кооперації підприємств з країн-учасниць, а з іншого – може посилюватися конкуренція між ними. В СЄП можуть спостерігатися обидва ці явища. Так, на саміті в Астані обговорювалися перспективи інтеграції транспортних систем і створення єдиної ракетно-космічної корпорації, тобто початку побудови на базі СЄП єдиних виробничих комплексів. Водночас політолог В. Карасьов указує на явну недостатність існуючих коопераційних зв'язків між виробниками держав СЄП як на головну перешкоду практичному розвитку угруповання. На його думку, виробнича кооперація на пострадянському просторі носить нерегулярний, одиничний характер, тому про можливості виробничої інтеграції, переходу до стадій спільного ринку й економічного союзу в СЄП говорити поки що рано. Умови для неї можуть створюватися еволюційним шляхом на стадіях ЗВТ і МС. Сьогодні ж компенсувати кволе кооперування підприємств може інвестиційна діяльність.

Не секрет, що певні українські галузі дуже привабливі для російського великого бізнесу, зацікавленого в простіших умовах доступу на український ринок та участі у приватизаційних процесах. Проблема для Росії полягає в тому, що найпривабливіші підприємства вже розподілені між українськими фінансово-промисловими групами, і поки що

незрозуміло, яким чином ЄЕП зможе збалансувати ці бізнес-інтереси. Інший аспект інвестиційної діяльності пов'язаний із залученням капіталовкладень з розвинених країн. Перший віце-прем'єр-міністр України М. Азаров відзначав, що „наші торговельні партнери... активно цікавляться можливостями, що їх відкриває спільний ринок країн, економіки яких на тлі майже загальносвітової рецесії прогресують на 5 – 9 відсотків щорічно” [1]. Хоча пан Азаров використовує термін „**спільний ринок**”, світовий досвід свідчить, що країни, які інтегруються, домовляються про формування єдиного інвестиційного поля ще на стадії **зони вільної торгівлі**. Саме потенційне залучення іноземних інвестицій часто лежить в основі зон вільної торгівлі, які в такий спосіб полегшують не тільки переміщення товарів та послуг, але й залучення і рух капіталів. Отже, інвестиційний аспект міг би лягти в основу ЗВТ ЄЕП, хоча поки що акцент на цьому не робиться. **За належної уваги до цього питання воно може стати для української сторони додатковим аргументом проти необхідності створення МС.**

Друга основа відносин представників бізнесу – конкуренція. Тут нелегко провести чітку межу між ЗВТ і МС, хоча можна припустити, що **в рамках ЗВТ конкуренція буде досить м'якою, а у форматі МС – жорсткою і агресивною**. На цю думку наштовхує висновок І. Бураковського про створення МС у рамках ЄЕП: „Головна проблема – це конкуренція усередині об'єднання. Україні було б вигідно усунути подвійне оподатковування або симетричні податкові збори, якими обкладаються товари, вироблені в Росії. Йдеться насамперед про енергоносії. Якщо ці питання не розв'язати, то всередині ЄЕП економіки будуть несумісними. З одного боку – Росія з регульованою та дотаційною економікою за рахунок низьких цін на енергоносії, з іншого – Україна, яка таких переваг не має” [3]. Тут вчений сам собі суперечить, оскільки вважає головною проблемою те, що в рамках МС не буде вирішено проблеми податків і мита, хоча якщо МС і буде створено, то в першу чергу саме для врегулювання цієї проблеми.

Інша проблема дешевих енергоносіїв – брак стимулювання інноваційної діяльності. Якщо українські експортери не одержать доступу до дешевого палива, то вони матимуть стимул поступово переходити на високотехнологічну продукцію, впроваджувати енергозберігаючі технології. Іншими словами, дешева для України нафта пов'язана з тактичним вииграшем у собівартості, але й зі стратегічним програшем у технологіях та інноваційному розвитку.

Конкуренція пов'язана не тільки з рівними умовами доступу виробників до ресурсів усередині об'єднання, але й з тим, що багато товарних груп виробляються як в Україні, так і в Росії, а тому конкурують на внутрішніх і зовнішніх ринках. Звідси – теза про малоімовірність потенційної доповнюваності національних економік на ринку ЄЕП, яка несприятливо впливає на його перспективи. Однак того ж про зміни умов

конкуренції на зовнішніх ринках сказати не можна, оскільки створення ЄП прямо не змінює умови доступу виробників на світові ринки. Непрямий його вплив пов'язаний з перспективами тіснішої кооперації чотирьох країн, а також з вибудовуванням відносин держав четвірки з СОТ.

Сьогодні СОТ веде пошук балансу між конкурентною політикою мікрорівня і тарифним та нетарифним протекціонізмом макрорівня, аби відійти від останнього на користь першої. Україна поставила собі пріоритетне завдання стати членом цього „світового торговельного клубу”, однак поки що про завершення процесу вступу України до СОТ говорити рано. Вже давно лунали попередження, що ЄП завадить вступові України до СОТ. Навіть якщо такі побоювання децю перебільшені, безперечно те, що ЄП дату прийняття нашої країни до СОТ відклав.

Відносини зі Світовою організацією торгівлі

„Формування і діяльність ЄП здійснюється з урахуванням норм і правил СОТ” [5, Розділ IV], – зазначено в Концепції ЄП. В документі також проголошується:

³⁵₁₇ приєднання держав-учасниць до СОТ на узгоджених умовах;
³⁵₁₇ утримання держави-учасниці, що вступила до СОТ раніше за інших, від висування вимог до інших держав-учасниць у рамках переговорів з приєднання до СОТ [5].

Трактуються ці положення досить неоднозначно. По-перше, палкі дискусії викликала теза про приєднання до СОТ на узгоджених умовах. Якщо ЄП буде ЗВТ, то умови не обов'язково повинні узгоджуватися. А коли ЄП стане МС, то цій „єдиній митній зоні” доведеться вступати до СОТ як єдиному цілому¹. Тоді Україні (точніше – ЄП) доведеться заново погоджувати умови свого вступу до СОТ з членами Робочої групи, що практично перекреслить попередній переговорний процес і схилить чашу ваги на користь ЗВТ, а не МС. Білорусь, навпаки, хотіла б потрапити до СОТ разом з іншими учасниками ЄП, оскільки її індивідуальні переговори практично не просунулися з нульової позначки. Виходячи з цих міркувань, їй варто було б наполягати на МС. Тому на зустрічі в Астані О. Лукашенко порушував це питання, але, схоже, він і сам не до кінця розумів, чого хотів [8].

Друге положення про невисування одним учасником ЄП вимог до решти, якщо цей учасник вступить до СОТ раніше, продиктовано обопільними побоюваннями України й Росії: якби Україна вступила до

¹ Строго кажучи, членами СОТ є не держави, а „сторони, що домовляються” – окремі митні території. Так, колективним членом СОТ є Європейський Союз, який виступає у діяльності організації як один учасник.

СОТ раніше за Росію, то вона б в односторонньому порядку зажадала, наприклад, скасування експортного мита без будь-якої компенсації зі свого боку; у протилежному випадку Україна б „заплатила” Росії, наприклад, зниженими тарифами на транспортування тих же енергоносіїв.

У цьому контексті й дотепер триває популістська дискусія про те, хто (Україна чи Росія) далі просунувся в переговорах з СОТ, і, отже, хто увійде до цієї організації раніше. Зараз обіцяють, що Україна вступить до СОТ у першій половині 2005 року. В проекті Державного бюджету України на 2005 рік навіть передбачено членський внесок у СОТ. Однак він має всі шанси перекочувати в бюджет-2006. Справа в тому, що рішення про прийом тієї чи іншої країни до СОТ приймає Конференція міністрів – вищий орган СОТ, а він збирається один раз на два роки. Наступна конференція відбудеться в Гонконгу 13 – 18 грудня 2005 року [17]. У випадку успішних переговорів Україна (так само, як і Росія – ці дві держави сьогодні вважаються найважливішими кандидатами на членство в СОТ) буде запрошена до СОТ саме на цій конференції. Після цього передбачено процедуру ратифікації документів у парламенті, на яку відводиться до шести місяців, і на 30-й день після ратифікації країна стає повноправним членом Світової організації торгівлі. Відтак Україна з процедурних причин не зможе стати членом СОТ раніше 13 січня 2006 року, навіть якщо Верховна Рада ратифікує необхідні договори миттєво. Оскільки ж Конференція міністрів скликається досить рідко, то Україна і Росія майже напевно будуть запрошені до СОТ одночасно – в грудні 2005 року, і конфлікту інтересів між ними, про який говорилося вище, вдасться уникнути.

Відповідь на те, як засновникам ЄЕП краще вчинити, начебто очевидна: 2005 року варто зупинитися на ЗВТ і вступити до СОТ, а потім можна буде розмірковувати і про МС. Однак ця ідея має щонайменше два „але”, на перше з яких вітчизняні аналітики вказали, а друге лишили поза увагою. Перше: якщо країни – члени СОТ формують МС, то мито МС за правилами СОТ з кожного окремого товару має дорівнювати миту тієї держави, де воно до утворення МС було мінімальним. Якщо, наприклад, до створення МС імпортне мито на зерно становило в Росії 10 %, у Казахстані – 20%, в Україні – 30%, а в Білорусі – 40 %, то в митному союзі ЄЕП його доведеться встановити на мініальному, єдиному для всіх рівні, тобто в розмірі 10 %.

І друге. Гонконзька міністерська конференція СОТ має підбити підсумок дохському раунду багатосторонніх торговельних переговорів [17]. Його порядок денний включає багато питань щодо правил міжнародної торгівлі, у тому числі й відносини СОТ з інтеграційними об’єднаннями (див. **вставку „СОТ та інтеграційні об’єднання”**). Метою СОТ є кардинальне посилення впливу на діяльність інтеграційних угруповань, фактичний контроль над їх роботою і управління ними [16]. Іншими словами, СОТ

ЄЕП для України: зона вільної торгівлі чи митний союз?

Євген Ніколаєв

прагне хоча б частково „підім’яти під себе” інтеграційні процеси у всьому світі. Тому якщо країни – засновники ЄЕП не бажають, щоб їхня інтеграція „за правилами СОТ” перетворилася на інтеграцію „під диктатом СОТ”, то їм необхідно протягом року (до вступу в СОТ) досягти чіткої домовленості про середньострокові напрямки, цілі та кроки інтеграції, що в будь-якому випадку буде пов’язано з принциповими рішеннями про долю митного союзу ЄЕП.

Якщо ЄЕП і не закрити Україні дорогу до СОТ, то поставив великий знак запитання на її євроінтеграційній перспективі.

СОТ та інтеграційні об’єднання

На час укладання Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ, 1947) існували певні дво- та багатосторонні домовленості між країнами щодо специфічного, пільгового режиму торгівлі між ними – преференційні угоди. Це були, наприклад, угоди між США та Кубою, Чилі та Аргентиною, Бенілюкс та інші. Тому виникла потреба розробити правила, що регламентують діяльність „регіональних торговельних угод” (РТУ) – за термінологією СОТ, інтеграційних об’єднань. Ці правила були закріплені у таких документах:

- Стаття XXIV ГАТТ (Гериторіальне застосування – Прикордонна торгівля – Митні союзи та зони вільної торгівлі);
- Домовленість про тлумачення Статті XXIV ГАТТ 1994 року;
- Стаття V ГАТС.

1996 року в структурі СОТ сформовано Комітет з регіональних торговельних угод (КРТУ).

Стаття XXIV ГАТТ містить три умови, які мають виконуватися регіональними угрупованнями:

1. Не підвищувати рівень торговельного захисту проти третіх країн порівняно з рівнем, що існував на момент створення угруповання.

2. Країни-члени повинні знизити податки у взаємній торгівлі до нуля та усунути інші торговельні обмеження, несумісні з правилами ГАТТ. Практично жодна з існуючих РТУ поки що не виконує цієї вимоги.

3. Необхідно покривати практично всю взаємну торгівлю угруповання. При цьому не уточнюється, що мається на увазі під „практично” всією торгівлею.

Світова організація торгівлі визнає, що правила, які регулюють діяльність РТУ, у реаліях сьогодення недостатні та неадекватні, а КРТУ не виконує покладених на нього завдань. Тому у процесі розробки перебувають нові, більш деталізовані правила СОТ щодо РТУ.

Сьогодні у світі діє понад 170 визнаних СОТ РТУ, і ще близько 70 працюють, хоча СОТ про них нотифікацій не отримала. Багатосторонніх (на противагу двостороннім) РТУ нараховується близько 30, з яких 8 (включаючи, між іншим, СНД) є зонами вільної торгівлі, 5 – митними союзами, ще 5 – угодами з торгівлі послугами, а тип інших 12 визначається як „інше”, тобто таке, що стосується чогось, що відрізняється від торгівлі.

Визнання чи невизнання того чи іншого інтеграційного угруповання зоною вільної торгівлі або митним союзом має принципове значення при врегулюванні торговельних спорів та суперечок. Очікується, що до кінця 2005 року кількість діючих РТУ в світі перевищить 300.

Суверенна євроінтеграція

„На запитання, чи завадить ЄЕП європейській інтеграції України, існує тільки одна категорична відповідь: так” [6]. Ця думка йде врозріз із заявою,

що Україна братиме участь у діяльності ЄЕП у рамках, котрі зберігають її курс на євроінтеграцію. Парадокс у тому, що Україна могла б зберегти курс на євроінтеграцію та перспективу членства в ЄС, якби практично повністю відмовилася від участі в ЄЕП. Встигла стати широко відомою і думка колишнього заступника міністра закордонних справ України О. Чалого, що жодна країна не може витримати двох різноспрямованих інтеграцій. Виходячи з необхідності вибору одного з двох інтеграційних векторів, українські політики, схоже, поки що зупинилися на східному. Необхідність євроінтеграції як вступу в ЄС була замінена гаслом підвищення життєвого рівня населення до європейського незалежно від того, стане Україна в перспективі членом Євросоюзу чи ні.

Протилежна сторона – Європейський Союз – теж не палає великим бажанням бачити Україну у своїх рядах. Досі не вирішено жодного з проблемних питань, на яких наполягає Україна – угода з ЄС про асоціацію, вільна торгівля, спрощений візовий режим, статус держави з ринковою економікою, антидемпінгові заходи і квоти тощо. Тому нашій державі логічно не продовжувати наполягати на об'єктивно нездійсненних сьогодні цілях, а шукати нових можливостей взаємодії з ЄС з урахуванням участі України в інтеграційному проекті ЄЕП. Більше того, ЄЕП може не перешкодити, а допомогти тіснішому економічному співробітництву України з ЄС. Докладніше шляхи такого співробітництва розкриті в іншій публікації автора [7]. Тут відзначимо, що основна ідея полягає в переході до митного союзу і навіть спільного ринку в ЄЕП, а потім є сенс виробити загальну з Росією, Білоруссю та Казахстаном позицію й будувати відносини з ЄС від імені ЄЕП як досить потужного і перспективного економічного об'єднання.

Справа в тім, що Євросоюз, як засвідчив досвід ЦЕФТА, більше зацікавлений у розвитку співробітництва з великими, стабільними, передбачуваними державами або об'єднаннями, які вже мають позитивний інтеграційний досвід. Подібна прагматизація підходу здатна залишити за дужками взаємні звинувачення і необґрунтовані декларації і України, і Європейського Союзу, що посприяє розвитку їх взаємовигідних стосунків. „ЄЕП можна розглядати як своєрідну модифікацію ідеї „У Європу разом з Росією!”. Очевидно, в перспективі країни ЄЕП підпишуть договір про Єдиний європейський економічний простір... У свою чергу, поступове відкриття ринків і адаптація до умов міжнародної конкуренції, проникнення іноземного капіталу впливатимуть і сприятимуть модернізації економік країн пострадянського простору” [14]. У цьому ключі М. Азаров вважає, що „Єдиний економічний простір, діючи на принципах захисту національних інтересів загальними зусиллями і засобами, може прискорити наближення сторін-учасниць до виконання Копенгагенських критеріїв членства в Європейському Союзі” [1].

Україна, прагнучи вступити до ЄС, автоматично погоджується на

обмеження – в перспективі – суверенних повноважень національних органів влади, оскільки те, що члени ЄС втрачають частину свого суверенітету, – аксіома. Проте найважливішим аргументом проти ЄЄП було можливе обмеження українського суверенітету, що суперечить Конституції України. Особливе несприйняття викликав МС ЄЄП, оскільки його нормальна діяльність неможлива без існування органу з наднаціональними повноваженнями, що узгоджував би тарифну політику членів об'єднання. Ставлення України до цього органу поступово трансформувалося. Спочатку було принципове неприйняття перспективи наднаціонального регулювання, що вилилося у вилучення з документів з створення ЄЄП слова „наднаціональний”, потім квазіпринципова позиція переросла в обговорення порядку прийняття рішень цим органом (в основному у площині „у кого скільки голосів”), а тепер обговорюються варіанти назви цього органу, спрямовані на маскуванню його наднаціональної суті.

Аргумент про суверенітет можна трактувати неоднозначно. З одного боку, принцип суверенітету знайшов закріплення в міжнародному праві, насамперед у Статуті ООН. З іншого боку – в епоху посилення впливу між- і наднаціональних інститутів, транснаціональних корпорацій суверенітет вимушено обмежується, а його концепція стає неадекватною реаліям міжнародних відносин. З третього – суверенітет є вкрай важливим психологічно. В. Іноземцев указує, що „спроби перегляду концепції суверенітету викликають у більшості держав вкрай негативну реакцію... Суверенітет у споконвічному його значенні був багато в чому тотожний власності” [4]. Відповідно, таким же неоднозначним найближчим часом буде й трактування перспектив наднаціонального регулювання в Єдиному економічному просторі. Важливе тверезе розуміння того, що міжнародна інтеграція – це баланс між позитивними результатами і певною жертвою у вигляді допущення елементів наднаціонального регулювання у відносини між суверенними державами.

Вибір балансу інтересів

Можна бачити, що вибір між зоною вільної торгівлі та митним союзом ЄЄП для України – це, за великим рахунком, вибір між її ймовірною неучастю і можливою участю в діяльності організації. У першу чергу, очевидно, що без МС Росія на реальні поступки в об'єднанні не піде, а мотивація ЄЄП для України пов'язана саме з лібералізацією відносин у російському напрямку.

По-друге, як уже говорилося, митний союз принципово несумісний тільки з одним із трьох заперечень України – з її євроінтеграційним курсом, та й то якщо під євроінтеграцією розуміти повне членство в ЄС. Усі інші проблемні питання можна врегулювати на багатосторонній основі.

По-третє, якими б не були суто економічні аргументи, на розвиток ЄЄП

великий, якщо не вирішальний вплив чинить саме (гео)політичний фактор, від якого залежить балансування між взаємними вимогами, поступками, інтересами та реальними кроками чотирьох держав. Уважно відстежуючи новини про прогрес ЄЄП, можна бачити, що ситуація навколо нього начебто повільно, але істотно трансформується кожні кілька місяців – від зустрічі до зустрічі глав держав – учасниць ЄЄП, і робити якісь прогнози щодо майбутнього цього об'єднання дуже складно. Тому автор не візьме на себе сміливість відповісти на винесене у заголовок запитання, який з двох форматів інтеграції в ЄЄП більш бажаний, оптимальний для України. Але сподівається, що запропонований матеріал допоможе відокремити головні аргументи від другорядних і отримати повніше уявлення про проблему. Не будемо забувати й те, що з ЄЄП пов'язана безліч інших не менш цікавих та неоднозначних питань – деякі з них чекають не тільки на відповіді, але й на чітку постановку.

Література:

1. **Азаров М.** В основі єдиного економічного простору – соціально-економічний прагматизм. // Урядовий кур'єр. – 01.10.2003.
2. **Бизнес.** – №41 (612). – 11.10.2004.
3. **Бураковский И.** Создавая ЕЭП, Украина теряет стабильность и предсказуемость. // Бизнес. – №37 (556). – 15.09.2003.
4. **Иноземцев В.** Несколько гипотез о мировом порядке XXI в. // Свободная мысль – XXI. – 2003. – №№10 – 12.
5. Концепция формирования единого экономического пространства. – <http://www.president.gov.ua/rus/summit/191920689.html>.
6. **Михайленко М.** Конец болтовни в СНГ. // День. – №173. – 30.09.2003.
7. **Николаев Е.** Из евромантанизма в европрагматизм. – А далее в ЕЭП и таможенный союз... // День. – №111. – 30.06.2004.
8. Президенты ЕЭП запустили Януковича в свое пространство. – <http://www.korrespondent.net/main/102186/>.
9. Россия отменила „нефтяной НДС”. И это не может не радовать! – <http://www.for.ua.com/comments/2004/08/19/124321.html>.
10. **Силина Т.** Соучастники. // Зеркало недели. – № 16 (491). – 24.04.2004.
11. Соглашение о формировании Единого экономического пространства. – <http://www.president.gov.ua/rus/summit/191926050.html>.
12. Стенограма засідання Верховної Ради України 20.04.2004 р. – http://www.rada.gov.ua/zakon/skl4/5session/STENOGR/20040405_38.htm.
13. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004 – 2015 роки) „Шляхом європейської інтеграції” / Авт. кол.: А. С. Гальчинський, В. М. Гесць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К.: ІВЦ

ЄП для України: зона вільної торгівлі чи митний союз?

Євген Ніколаєв

Держкомстату України, 2004. – 416 с.

14. Толстов С. Проект ЕП: за и против. // День. – №169. – 24.09.2003.

15. Фомін С. Пишемо ЄП, думаємо ЄС? // Політика і час. – 2004. – №4. – С. 49 – 53.

16. Compendium of Issues Related to Regional Trade Agreements: Background Note by the Secretariat. WTO document No. TN/RL/W/8/Rev.1 of 1 August 2002. – <http://www.wto.org/>.

17. WTO sets date for Hong Kong meeting. – http://www.wto.ru/en/news.asp?msg_id=10062.

Проблематика переходу до інформаційного суспільства

Андрій Колодюк,

президент фонду

„Інформаційне суспільство України”

Аналізуються фундаментальні передумови, що є первинними в процесі творення інформаційного суспільства. Обґрунтовується теза, що електронна готовність та електронне залучення є основоположними факторами переходу суспільства від індустріального до інформаційного устрою. Подано основні характеристики цих понять та наголошено на їх значенні.

Починаючи з кінця 1960-х років, у всьому світі утвердилось розуміння нинішніх соціально-економічних перетворень (а вони до цього відбувалися тільки у найбільш розвинених країнах) як провісників нового етапу суспільного прогресу. Ці перетворення одержали назву транзиту від індустріального до постіндустріального (або ж інформаційного) суспільства. Далі ми вживатимемо останній термін як самостійне поняття, а не як складову поняття „постіндустріальне суспільство”, оскільки термін „інформаційне суспільство” останнім часом поширився як у наукових колах, так і в офіційних міжнародних документах. Якщо в 1960-х – 1980-х роках поняття „інформаційне суспільство” лише почали вживати на академічному рівні в дослідженнях західних соціологів та футурологів (Bell. D The Coming of Post-industrial Society. A Venture in Social Forecasting. N.Y., 1973; Alvin and Heidi Toffler. Creating a new Civilization. The Politics of Third Wave. – Atlant, 1995; Brzezinski Zb. Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era. N.Y., 1970; Masuda Y. The Information Society as Post-Industrial Society. Wash., 1981; Stonier T. The Wealth of Information. L., 1983; Katz R. L. The Information Society: An International Perspective. N.Y., 1988; Toffler A. The Third Wave. N.Y., 1980), то нині з цим феноменом ототожнюють такі практичні аспекти, як вирішення глобальних проблем людства, вплив інформаційних потоків на різні сфери життєдіяльності людини, появу нових видів соціальних розподілів у суспільстві тощо.

Ми не акцентуватимемо уваги на власне еволюції чи основних характеристиках інформаційного суспільства, оскільки наша мета – з'ясування причин, завдяки яким воно продовжує залишатися радше теорією, ніж практикою. Втім, основою концепції нового типу суспільства залишається оцінка нового соціуму як такого, що кардинально відрізняється від суспільства, яке довго домінувало (тобто індустріального). Звертається увага, перш за все, на зниження ролі матеріального виробництва і розвиток сектора послуг та інформації, на інший характер людської діяльності, зміну типів ресурсів, що залучаються до виробництва, а також істотну модифікацію традиційної соціальної структури.

Відтак постіндустріальне суспільство відрізняється від доіндустріального та індустріального в таких важливих елементах, як, зокрема, основний виробничий ресурс, яким нині стала інформація, тоді як у доіндустріальному та індустріальному суспільствах ним були сировина і енергія; характер виробничої діяльності, що кваліфікується як обробка на противагу видобуванню та виробництву; наукоємні технології, тоді як попередні стадії характеризувалися трудомісткими та капіталоемними технологіями [4].

На підставі цього можна говорити про безліч науково-технологічних переваг інформаційного суспільства, які назагал асоціюються з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Проте існують (і ще довго існуватимуть) очевидні перешкоди, що роблять інформаційне суспільство недоступним для більшості населення світу. Зокрема, існує думка, що, паралельно з розвитком інформаційного суспільства, загострюється глобальна проблема цифрового розподілу. І це справді так. Проте, на наше переконання, справа не в цих суперечливих процесах, а в причинах, що їх породили. Причини виникнення інформаційного суспільства та його розвитку зрозумілі. А ось причини протилежного за характером стану полягають насамперед в недостатньому розвитку електронної готовності та електронного залучення.

Розпочнемо наш аналіз з першого поняття, оскільки рівень електронної готовності у кожній країні світу й визначає, наскільки надійним є підґрунтя для переходу конкретного суспільства до нового устрою життя та діяльності. Електронне залучення, на наш погляд, є інструментом, завдяки якому й підвищується рівень електронної готовності.

Готовність – це первинна, фундаментальна умова успішного виконання будь-якої діяльності. Важлива складова її формування – наявність відповідних якостей і, в першу чергу, схильностей та здібностей особистості до майбутньої діяльності. Готовність розвивається на основі засвоєння загальних та професійних знань, формування умінь і навичок, вдосконалення сформованих професійно важливих якостей особистості. Готовність до того чи іншого виду діяльності – це цілеспрямований вияв

особистості, що включає її переконання, погляди, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, настановлення. Вона досягається в ході моральної, психологічної, професійної та фізичної підготовки і є результатом всебічного розвитку особистості з урахуванням вимог, обумовлених особливостями діяльності, професії. Відтак, готовність до діяльності є складним соціально-психологічним явищем. Загалом схема готовності людини до діяльності в умовах інформаційного суспільства передбачає:

мотиваційний компонент – мотиви, які спонукають до діяльності в системі інформаційного суспільства; полягає передусім у прагненні до саморозвитку та самоактуалізації;

когнітивний компонент – сформованість умінь, необхідних для виконання функцій в інформаційному суспільстві; полягає у формуванні компетентності, тобто здатності пристосовуватися до нових технологій (здійснювати рецепцію і трансфер технологій) за рахунок рівня освіти;

емоційно-вольовий компонент – відчуття, пов'язані з виконанням роботи та реалізацією рішень, які приймає індивід; полягає у відчуттях, пов'язаних з діяльністю та прийняттям рішень у сфері інформаційного суспільства [1].

Формування цих компонентів та встановлення динамічного зв'язку між ними вимагають від держави стратегічних підходів до сфери освіти, розвитку інноваційної економіки, інформаційної культури, інформаційної грамотності населення, до соціально-психологічної та інших сфер.

Ще одним спорідненим елементом для аналізу проблеми електронної готовності є новий науковий напрямок, що нині активно розвивається. Йдеться про інформаційну психологію, яка досліджує компоненти, притаманні поняттю електронної готовності:

³⁵₁₇ страх людини перед потоком інформації, що постійно зростає;

³⁵₁₇ психологічні розлади, які виникають внаслідок інформаційного перевантаження;

³⁵₁₇ міжособистіне відчуження, пов'язане з постійним спілкуванням з комп'ютером;

³⁵₁₇ соціально-психологічні особливості віртуальних спільнот тощо [2].

Відтак можемо обґрунтувати перший висновок нашого дослідження про існування таких категорій електронної готовності:

1) **готовність жінок та чоловіків** (гендерний критерій); чим вищий розвиток інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) у певній країні, тим менша різниця між кількістю користувачів сучасних ІКТ (співвідношення чоловіків та жінок 60 % на 40 % відповідно є нормальним для високотехнологічних країн світу – США, Фінляндії, Канади, Ірландії), хоча в окремих випадках (в залежності від географічного фактора) цей показник може становити і 70 % на 30 %;

2) **готовність молоді і старшого покоління** (віковий критерій); у країнах

з високим розвитком інформаційної інфраструктури (йдеться, насамперед, про громадські пункти доступу до сучасних інформаційних і освітніх ресурсів) загалом вищий відсоток, скажімо, Інтернет-користувачів, віковий ценз яких коливається в діапазоні від 50 до 60 років. Все ж основна проблема переходу до практичного використання сучасних ІКТ для цих людей полягає у низці причин, серед яких: зміна ментальності, зокрема – сприйняття речей та процесів реального світу; злам соціально-культурних стереотипів, якими керується більшість представників їхнього покоління; використання шаблонів відносно того, що нові інформаційні процеси – це винятково прерогатива молоді, або ж того, що ІКТ є потенційно шкідливими для здоров'я; страх, що опанувати комп'ютерною грамотністю виявиться не до снаги. Не менше проблем існує і у представників покоління в межах 20 – 50 років (можна сказати, тієї прогресивної частини людства, що по-різному, але все ж використовує альтернативи інформаційного суспільства). В цьому контексті нагадаємо, що нині лише 10 % людства користується глобальною мережею Інтернет (мусимо зауважити, що справжніх „електронних громадян” ще менше). Отож проблеми відносно молодих „громадян інформаційного суспільства” полягають ось у чому: використання ІКТ здебільш у якості індустрії розваг, а не освітнього чи ділового ресурсу; недоступність інформаційно-комунікаційних послуг через їх високу вартість у багатьох країнах; незнання (переважно через небажання дізнатися про сучасні інформаційні можливості: голосування електронним шляхом; заповнення офіційних документів та їх реєстрація в режимі он-лайн; купівля та продаж товарів чи надання послуг через мережу Інтернет; отримання освіти, консультацій, діагностики лікування, юридичних послуг в електронному форматі тощо внаслідок особистих упереджень та стереотипів);

3) **готовність людей розумової та фізичної праці** (ресурсний критерій); у цьому контексті все залежить від середовища, в якому відбувається повсякденна діяльність людини. Якщо особа використовує знаряддя і ресурси, властиві індустріальному чи аграрному суспільству, а вони не є інформатизованими (удосконаленими за допомогою сучасних ІКТ), то, відповідно, не виникає й підстав говорити, що така людина належить до інформаційного суспільства (а таких на сьогодні переважна більшість). Якщо ж праця, освіта чи інша діяльність людини пов'язана з ментальними чи творчими процесами, то в переважній більшості випадків така особа „автоматично” починає використовувати вигоди ІКТ. На простішому рівні – це налагодження комунікацій через такі медіазасоби, як електронна пошта, он-лайн зв'язок, використання Інтернету для пошуку інформації та її опрацювання, участь у віртуальних конференціях і форумах. На досконалішому рівні – це телеробота, дистанційне навчання, участь у мережових дослідницьких проектах;

4) **готовність жителів великих та малих міст, а також сільської**

місцевості (географічний критерій); географічне розмежування є одним з критичних факторів, що впливають на показник електронної готовності у тому чи іншому регіоні світу. Справа в тому, що технічно не завжди легко, вигідно чи дешево підключити (інформатизувати) сільський регіон. Отож жителі таких регіонів потенційно обмежені у використанні сучасних ІКТ. Проте міжнародна практика вирішує це питання завдяки реалізації (в основному) короткотривалих цільових грантових програм, що одержали назву „успішних прикладів втілення інформаційно-комунікаційних проєктів” (англ. success stories). Оскільки сфера надання послуг та множина інформаційних потоків сконцентрована у містах (часто лише в мегаполісах чи столицях), то, відповідно, вони й географічно є найбільшими регіонами розвитку інформаційного суспільства;

5) **готовність забезпечених громадян та людей із низьким рівнем доходів** (соціально-економічний критерій); у цьому випадку традиційно побутує думка, що основна перешкода використання пересічними громадянами ІКТ полягає в неможливості придбати персональний комп'ютер, підключитися до Інтернету тощо. Це не зовсім так, оскільки справжня біда інформаційного суспільства полягає в тому, що більшість живе ще за канонами індустріального чи навіть аграрного ладу і не думає про зміни. Природно, за таких умов людина відкладає якісь кошти для купівлі засобів, що зазвичай використовуються при цих устроях. Стереотипною є думка, що людина ніби заощаджує кошти на сучасних ресурсах, проте жодним чином не економить свого основного ресурсу – часу, що невпинно спливає, а, власне, лише завдяки ІКТ його можна бодай частково заощаджувати.

Розпочинаючи розгляд наступної проблеми – електронного залучення громадян, зазначимо, що з цим процесом пов'язані перші кроки, які слід зробити кожній країні, аби бути по-справжньому інформаційною. Для кращого розуміння наведемо статистику Індексу інформаційного суспільства (міжнародний авторитетний рейтинг). Відповідно до нього, лише 55 країн світу можна вважати такими, в яких інформаційне суспільство розвивається, хоча й на різних щаблях. (До речі, України у списку за даними 2003 року серед цих країн немає).

Основні характеристики інформаційного суспільства показують, якими будуть результати використання електронного залучення як сучасного трансформаційного інструменту. Отож для населення інформаційне суспільство забезпечує право вибору. Наприклад, для когось виявиться достатнім користуватися електронною поштою, і така особа в принципі вважатиметься тим/тією, хто хоча б у такий спосіб використовує можливості інформаційного суспільства. А хтось бажатиме максимального використання переваг такого суспільства для отримання нових можливостей. Тобто, рівні попиту на інформаційне суспільство відрізнятимуться. Відрізнятимуться вони також і внаслідок впливу

множини соціально-економічних, психологічних та побутових факторів (які підтверджують наші висновки щодо критеріїв електронної готовності). За умов надання громадянам нових можливостей попит зростатиме, а відтак можна буде вважати, що на практиці відбувається реалізація одного з наважливіших пріоритетів сучасності, а саме – навчання протягом усього життя.

Набагато серйозніша проблема полягає у забезпеченні пропозиції, що є прямим завданням елітної групи. Власне, це залежатиме від міри прояву політичної волі, мотиваційних чи стимулюючих чинників. Чим меншою буде пропозиція, тим недосконалішим буде й розвиток попиту, що і є показником розвитку інформаційного суспільства. Якщо інформаційне суспільство не стане пріоритетом політичної волі еліти (правлячої верхівки), то й решта населення не зможе (не одержить права) скористатися новими можливостями, які передбачає життєдіяльність в інформаційну добу, а відтак залишатиметься в умовах індустріального чи аграрного ладу.

Проте реалізація інформаційного суспільства на практиці – імператив лише для елітарної групи, залежно від акцентів діяльності якої і будуть сформовані нові правила життя та діяльності всього населення, своєрідні норми інформаційного ладу. В протилежному випадку й надалі говоритимемо лише про теоретичне інформаційне суспільство, занепад всього індустріального (здебільш – державного), а також про посилення глобального цифрового розподілу.

Важливо зауважити, що це суспільство не рівних громадян, на відміну від, скажімо, соціалізму, а суспільство рівних можливостей. Звичайно, як і в кожній нормальній соціальній структурі, тут будуть багатші та бідніші, проте останні завжди матимуть стимул для саморозвитку (навчання протягом життя), використовуючи нові можливості інформаційного суспільства. Щодо групи „багатших”, то в жодному випадку не йдеться про окрему страту „осіб класу понад” (або ж сучасних „олігархів”), що повністю контролюватимуть віртуальний простір. Багатими ставатимуть ті, хто, насамперед, постійно використовуватиме інформацію як необхідний ресурс сучасного розвитку. За словами Д. Белла, багатим вважатиметься той, хто зробить основний акцент на „інтелектуальних здібностях”, а не на будь-чому іншому (для прикладу, на ручній праці – як в аграрному та індустріальному суспільстві). Отже, кінець саморозвитку будь-кого (організації, спільноти, групи, індивіда) означатиме програш у конкурентній боротьбі, а також автоматичний перехід до класу „бідних”, повернення в рамки індустріального. На вищому рівні йдеться, звичайно, про міждержавну політичну боротьбу, а в економічному плані – про глобальну конкуренцію та розподіл ринків і ресурсів.

Про нові форми життя в інформаційному суспільстві писали ще з

початку 70-х років – це і електронний котедр А. Тоффлера, і віртуальне робоче місце, он-лайн послуги, віртуальні форми комунікації тощо. Більше того, все це частково діє на практиці, оскільки сьогодні розвинені демократії, прагнучи до кращого майбутнього, поступово втілюють окремі компоненти інформаційного суспільства. Існує певна когорта людей (йдеться не лише про еліту, але й про пересічних громадян), які полегшують своє життя на етапі, коли ІКТ створюють форми, що починають замінювати традиційні.

Коли йдеться про електронне залучення, маємо на увазі побудову того первинного фундаменту, на основі якого у майбутньому розвиватиметься інформаційне суспільство. Світова практика останнього десятиріччя свідчить, що оптимальним є реалізація комплексу поступових заходів на основі використання сучасних ІКТ та ІКТ-платформ на початковому етапі розвитку інформаційного суспільства, а саме:

1) **Забезпечення умов щодо використання колективних пунктів доступу (інформаційно-консультаційних центрів) до сучасних ІКТ та освітніх ресурсів широким верствам населення й усім зацікавленим особам.** Такий крок призведе до створення в суспільстві інституту електронного залучення, оскільки кожен громадянин на вигідних для себе умовах отримає можливість, по-перше, дізнатися про сучасні можливості інформаційного суспільства, а, по-друге, безпосередньо скористатися тією чи іншою інформаційною послугою. Вітак у суспільстві поступово:

³⁵₁₇ сформується (і постійно зростатиме) прошарок „електронних громадян”, які матимуть можливість використати сучасні ІКТ як альтернативу традиційним методам здійснення різних операцій, розрахунків, комунікацій, формальних та неформальних взаємодій;

³⁵₁₇ зросте коефіцієнт рівня електронної готовності населення.

2) **Використання громадських пунктів доступу для розвитку сучасних форм взаємостосунків:** між громадянами (C2C „citizen-to-citizen”), підприємствами (B2B „business-to-business”), органами державної влади (G2G „government-to-government”), а також, відповідно, громадян, підприємств та держави між собою. Впровадження таких схем забезпечить:

³⁵₁₇ зростання взаємного рівня довіри у суспільстві; ІКТ – дієвий інструмент, який робить суспільні процеси прозорими, відкритими, економічними, динамічними та зручними. Відтак традиційним методам вирішення справ будуть протиставлені нові альтернативи, правила, за якими живе сьогодні цивілізована частина людства;

³⁵₁₇ зростання активності участі громадян у важливих суспільно-політичних подіях та організаціях; знаючи про те, що суспільні процеси є відкритими, кожен цивілізований громадянин прагнучим відшукати адекватні шляхи вираження особистих (незаангажованих) поглядів чи думок, а відтак вільне слово кожного матиме реальний ефект, суспільний

вплив, що загалом і є чи не найважливішим показником розвитку громадського суспільства.

3) Створення експертних мереж для розробки спеціалізованих проектів (державних замовлень), сприяючи в такий спосіб здійсненню реформ у різних сферах життєдіяльності суспільства (електронна освіта, електронна медицина, електронна комерція тощо) на основі консолідації ресурсів представників усіх суспільних секторів, а також їх рівноправності. Така форма взаємодії дозволить:

³⁵₁₇ розробляти стратегічні проекти соціально-економічного, наукового, зовнішньополітичного розвитку на універсальній основі, що передбачає одночасне використання ресурсів держави, бізнесу, громадськості, наукових кіл, а також іноземних партнерів чи інвесторів;

³⁵₁₇ брати активну участь, представляючи країну в регіональних, міжнародних та інших глобальних мережах, об'єднаннях чи проектах, у вирішенні глобальних проблем, зокрема досягнення Цілей розвитку Декларації тисячоліття ООН [3], подолання проблеми цифрового розподілу, зменшення рівня бідності тощо;

³⁵₁₇ обмінюватись передовим міжнародним досвідом щодо практики запровадження сучасних ІКТ у традиційні сфери соціально-економічного розвитку, реформуючи і вдосконалюючи їх.

Висновки нашого дослідження загалом засвідчують, що в практичному контексті розвиток інформаційного суспільства прямо пропорційно залежить від двох основних факторів: електронної готовності та електронного залучення. Звичайно, можна було б розглядати ці два поняття (сучасні процеси), використовуючи традиційні підходи міжнародної практики, описуючи показники індексів чи методик електронної готовності. Проте вони лише „мовою статистичних фактів” відображають той чи інший рівень інформаційного розвитку у певній країні, не даючи розуміння множини критеріїв, окреслених вище.

Якими ж будуть ризики продовження життєдіяльності у традиційних рамках, нормах індустріального/аграрного устрою?

³⁵₁₇ **у глобальній площині:** загострення глобальних проблем та виникнення нових форм соціальних розподілів;

³⁵₁₇ **на рівні країни:** уповільнення соціально-економічних процесів розвитку, неспроможність утвердження національної ідентичності, програш конкуренції в умовах глобалізації;

³⁵₁₇ **на рівні організації:** втрата ринків та клієнтів, банкрутство;

³⁵₁₇ **в сенсі індивідуального розвитку:** неспроможність особи навчатись та вдосконалюватись протягом усього життя, що негативно вплине на формування світогляду наступних поколінь.

Відтак проблематика переходу від індустріального до інформаційного ладу стає все популярнішою, стає актуальним предметом досліджень

вітчизняних науковців і практиків. Україна робить лише перші кроки на цьому шляху, що, зрозуміло, є нелегким процесом. Проте, хочемо ми цього чи ні, вже 2005 року міжнародна громадськість дасть об'єктивну оцінку такого розвитку на високому рівні, зокрема у форматі проведення II стадії Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства. З цілого ряду причин така оцінка матиме важливе значення для соціально-економічного розвитку нашої країни на наступні 10 – 15 років.

Література:

1. **Мойсеєнко А. О.** Готовність соціальних працівників до формування соціальної політики громадсько-політичних об'єднань – К. КНУ ім. Тараса Шевченка, 2003 р.
2. Там же.
3. Декларація Тисячоліття ООН
4. Arrangements for the Tunis Phase of the Summit. Document WSIS-03/GENEVA/DOC/10-E 10 December 2003.

Взаємовідносини США з політичними структурами Євросоюзу

Павло Ковальов,

аспірант кафедри міжнародних відносин

Одеського національного університету

ім. І. Мечникова

Політичні структури Європейського Союзу почали розвиватися з кінця 1950-х. Проте відносини США з ЄС стали наповнюватися реальним змістом тільки тоді, як американці побачили в євроструктурах потужну силу, що відійшла від риторики і рефлексій та енергійно взялася за організаційне будівництво.

Слід визнати, що економічне об'єднання Європи стало можливим багато в чому завдяки планові Дж. Маршалла. США, які фінансували відбудову повоєнної Західної Європи і „навчали” її власним правилам капіталізму, воліли бачити єдиний європейський ринок широко відкритим для своїх товарів. Однак США не тільки не заважали, але й підтримали створення економічних спілок, на базі яких виріс сучасний Євросоюз. Здебільше це диктувалося логікою „холодної війни”: правлячі кола США бажали мати справу є Європою, у якій діють єдині торгово-економічні правила.

Однак ЄС зростав і міцнів за власними законами, формуючи ще невідомий в історії тип між- та наддержавної будови. Відтак за 30 з лишком років на Старому континенті постала єдина Європа (Маастрихт, листопад 1991 року). І тоді США зрозуміли, що у них з'явився потужний конкурент.

Відносини США та Євросоюзу досліджуються як у самих Сполучених Штатах, так і поза його межами. Фактично навіть проблеми у сфері безпеки, які традиційно „замикаються” на НАТО, не можна розглядати без уваги на позицію ЄС. Тим більше це стосується економічних проблем у Західному світі, поширення цінностей Заходу на всій планеті, місця і ролі трансатлантичних відносин у внутрішній політиці тощо.

В Україні ці питання вивчають, зокрема, В. Вакулич [1], Ю. Гончар [2],

Т. Купренюк [6]. Суттєвий вклад у дослідження проблеми зробили російські вчені, в першу чергу фахівці Інституту США і Канади РАН, а також науковці інших дослідницьких інституцій – Ю. Давидов [4], В. Іноземцев [5], Т. Троїцький [7], В. Шаклеїн [8], Т. Шаклеїна [9] та інші.

Що ж стосується американців, то вони й досі не створили узагальнюючих праць щодо класифікації підходів у контексті традиційного розподілу на консервативний та ліберальний напрямки, уні- та мультилатералістичний підхід. Саме на цей аспект проблеми звертається увага у пропонованій статті.

Американська правоконсервативна думка розглядає проблеми відносин США і Євросоюзу крізь призму класичного реалізму, до того ж – реалізму однополярного ґатунку. Це означає певну підозрілість щодо ЄС як виразника єдиної Європи – потенційного конкурента Сполучених Штатів. Праві консерватори використовують також негативну риторику на адресу ЄС. Більшість з них бачить цю структуру занадто сильною, а тому такою, що може створити (та й уже створює) проблеми у відносинах США з окремими європейськими країнами. Частина правих консерваторів підкреслює й слабкі сторони ЄС, його внутрішні вади, які, на їхню думку, свідчать про невдачу „великого європейського проекту”. До того ж політику Євросоюзу дехто з правих консерваторів вважає недемократичною, такою, що не відповідає принципам класичного ліберального ринку, живим втіленням якого є, як відомо, США.

Типовим прикладом алармізму щодо „сильного” Євросоюзу можуть бути погляди Дж. Рабкіна, директора Центру досліджень ЄС при Гарвардському університеті. На його думку, ЄС – це „серйозний виклик американським політичним цілям та ідеалам” [19]. Більше того, Дж. Рабкін вважає політику ЄС надто соціалізованою, а тому й „недемократичною” за суттю. Загрози, що виходять з Брюсселя, праві консерватори- „ідеалісти” розглядають у двох площинах: сильні наднаціональні інститути заважають розвиткові спільної економіки, а численні неурядові організації (НУО) не сприяють приватному секторові. Така комбінація, за Дж. Рабкіном, є „систематичною програмою ерозії та реконфігурації національного суверенітету”. ЄС демонструє програму, альтернативну до американської. Адже США не бажають жити у світі, „де національний суверенітет набуває все меншого значення”. Відтак, вважає гарвардський професор, під загрозою опиняється сама американська незалежність, її свобода у діях на світовій арені.

Сполучені Штати повинні активно демонструвати курс, який захищає класичні принципи суверенітету у міжнародних відносинах та „laissez-faire” в економіці. Тому США (разом із Великою Британією та, бажано, з усією Британською Співдружністю) мають рішуче виступити проти глобального поширення мультилатералізму як такого.

Отже, Дж. Рабкін (а також Дж. Кіркпатрік [15] та інші ультраконсерватори) критикує ЄС як взірць мультилатералістських принципів. До того ж, на критиці ЄС правими консерваторами позначається традиційна двопартійна боротьба у Штатах та недовіра до європейських соціал-демократичних партій, які, згідно з Дж. Рабкіном, „домінують у ЄС”. Сам же ЄС – це „наддержава” (suprastate) з дуже недемократичним управлінням – населення країн ЄС не обирає безпосередньо тих, хто керує ними у Єврокомісії, а Європарламент – надто слабка інституція. Тому США слід докласти зусиль для створення англосаксонського (американо-британського) політичного консорціуму, побудованого на принципах лібертаріанства. Така думка, незважаючи на її очевидний анахронізм, поширена серед ультраконсервативних кіл як Сполучених Штатів, так і Великої Британії.

Традиційно найрозмаїтіший спектр думок, висновків і рекомендацій демонструють представники **поміркоvanого консерватизму**. Не виняток і проблема відносин США з Євросоюзом. Мультилатералістичний підхід, що його сповідує більшість поміркованих консерваторів, і традиційна реалістська методологія дозволяють говорити про центристське спрямування їхніх думок. Варто зауважити, що порадами саме цих політичних аналітиків користувалася адміністрація Б. Клінтона.

Як слушно відзначає Д. Уїлкінсон з департаменту політичних наук Каліфорнійського університету, зараз не існує симетрії між європейським економічним та військовим вимірами. ЄС добре підготовлений до експансії на схід субконтиненту, але проблема Європи полягає в тому, що вона складається з великих держав з багатою історією, які „поважають себе”. Хоча „superpower Europe”, з точки зору Д. Уїлкінсона, не є недосяжною метою, „будь-яке зростання до статусу „надсили” („superpower”) вочевидь потребує часового виміру, який визначає завдання, котрі треба виконати, та перешкод, які необхідно подолати”.

Базовою інституцією, навколо якої має формуватися єдина Європа, Д. Уїлкінсон вважає саме ЄС. При цьому він дещо протиставляє орієнтацію на ЄС традиційному атлантизму. Прикладом цього можна вважати його рекомендації щодо перегляду „спеціальних відносин” з Великою Британією у випадку, коли вона буде членом ЄС, що „став європейською наддержавою”. ЄС має розвиватися як військово-політична організація, котра має власні військові сили (на базі національних) та узгоджений і довготерміновий порядок денний. При цьому „кожен з необхідних кроків до європейської наддержавності наражатиметься на спротив, травми, викликатиме необхідність досягати консенсусу серед еліти, а також зустрічатиме електоральну опозицію”. Д. Уїлкінсон, до речі, визначає строк, яким має вимірюватися шлях до європейської „наддержавності” – сторіччя [22].

Фахівці з „РЕНД Корпорейшн” також уважно розглядають відносини США з політичними органами ЄС. Так, у збірці з питань американо-європейського співробітництва „Америка та Європа: партнерство в нову епоху” (1997 р.) вони проаналізували як їх сучасний стан, так і потенціал. Р. Зеллік, віце-президент РЕНД, у передмові до збірки окреслив групу основних проблем, що постали перед сторонами. ЄС, наприклад, він трактує як організацію, розвитком якої важко керувати навіть її членам. Європа може не реалізувати усі свої ідеї. Причина – організаційна слабкість та брак волі „ламати принципи” у традиційних сферах власної політики держав-членів (зовнішня політика, безпека тощо). Тому слід бути обережними та не покладати на Європу надто високих сподівань на нинішньому етапі її розвитку. Старий континент має обмежені можливості. Проте не слід відмовлятися від амбітних проєктів. Адже Європа може розвивати значно ширше партнерство з США, для яких можуть стати в нагоді механізми ЄС. Принципи „змішаної компетенції” та розподілу повноважень, поєднання національних і міжурядових інститутів, дух і традиція компромісу – усі ці фактори сприятимуть реновації американо-європейських відносин [23].

Аналогічну думку мають „рендівці” Д. Гомперт і С. Ларрабі. Вони вважають проблему інституціалізації співробітництва США та ЄС „нелегкою справою” і радять дотримуватися певних базових принципів: урахування американської позиції при прийнятті рішень у ЄС, збільшення рівня партнерства у Вашингтоні та Брюсселі, використання двосторонніх зв’язків з окремими європейськими країнами для зміцнення співробітництва США – ЄС [13].

Як бачимо, поради цих аналітиків оригінальністю не відзначаються: на перше місце висувається саме „врахування американської позиції”, тобто йдеться про реалізацію давнього наміру Вашингтона – впливати на рішення Євросоюзу. Саме цю пораду європейські союзники, при усій їх готовності зміцнювати й поліпшувати двосторонній діалог, по суті ігнорують.

Р. Хантер, також відомий „рендівець”, є віце-президентом Асоціації трансатлантичної угоди. Він розглядає „доцільність” відносин США з ЄС крізь призму проблем безпеки, в першу чергу в рамках взаємодії ЄС – НАТО. Кожне об’єднання, пише він, має амбіції, якими не поступається іншому – навіть в обопільно важливих справах, таких як просування демократії та вирішення економічних проблем. Відносини двох головних євроінституцій Р. Хантер характеризує як такі, що розташовані на відстані „простягнутої руки”. Але історія знає й інші приклади. Так, на початку 1950-х років план Дж. Маршалла та функціонування НАТО сприймалися як частини цілого, однієї справи – стримування комунізму. Зараз, на думку Р. Хантера, варто повернутися до такої форми взаємодії, як, наприклад, саміти обох структур, підготовка спільних декларацій, що стосуються

широкого кола трансатлантичних питань [14].

Ч. Купчан з Джорджтаунського університету свого часу резонно зауважував, що в економічній царині ЄС з його вузькоторговими інтересами не може конкурувати з Північною Америкою. Але з політичної точки зору Союз має значний позитивний потенціал. Ч. Купчан „захищає” Євросоюз від звинувачень в іманентній неспроможності сформувати загальну оборонну політику та нездатність відігравати оборонну роль поза власними межами. „Метою ЄС є керування всередині, а не поза Європою”, – пише він [16]. ЄС, як геополітичний експеримент, удався, бо мета Євросоюзу – не військова безпека, а економічний розквіт та економічна стабільність.

Європа подає світові зовсім інший приклад, ніж Північна Америка, зазначає Ч. Купчан. Сучасна Європа тримається на культурі компромісу. У ній, незважаючи на велику кількість над- та міждержавних інституцій, фундаментальні рішення багато в чому залежать від франко-німецького консенсусу. Головні ідеї, на яких виріс ЄС, – єдиний ринок, монетарний союз та розширення на схід – вийшли більше з Парижа та Бонна, пише дослідник, аніж з інших європейських столиць чи бюрократичних організацій Брюсселя. Еволюція ЄС стала переважно історією розподілу повноважень між країнами-членами на засадах консенсусу. Зараз Європа має багато атрибутів, щоб вважатися справді однополярною формацією. Але ЄС, за Ч. Купчаном, є взірцем тієї „доброзичливої гегемонії”, якою мають бути саме Сполучені Штати. Тобто Європа демонструє переваги та вади економічної сили, не підкріпленої військовою силою і політичною волею, сили, ключові механізми якої ґрунтуються на компромісі і консенсусі. Такий механізм був благом для Європи, що народжувалась та міцніла тоді, коли США одноосібно захищали субконтинент від радянської загрози. Зараз перед європейцями постали інші виклики: Європа стала заручником однобічного розвитку й практики пацифізму і компромісу.

Дж. Гудбі, відомий дипломат, колишній політичний радник США при НАТО та заступник помічника Держсекретаря у європейських справах, розглядає ЄС у контексті своєї базової ідеї про „неподільну Європу” – великий проект американської адміністрації, що активно пропагувався у клінтонівські часи. На думку Дж. Гудбі, „Європейський Союз – необхідний, але недостатній крок на шляху до створення порядку в Європі. В сучасних умовах не можна ігнорувати ситуацію, якою б неймовірною вона не здавалася, що ЄС розпадеться під тиском націоналістичних настроїв”. Більше того, Дж. Гудбі вважає, що „внутрішня структура ЄС не має демократичної системи управління, а подальше поглиблення інтеграції може загальмуватися через труднощі реалізації Маастрихтської угоди. Недостатньо енергійна зовнішня політика та неефективні механізми безпеки ЄС обмежуватимуть рамки його можливих дій на міжнародній арені ще протягом багатьох років” [3].

С. Серфаті, провідний фахівець університету Олд Домініон (Норфолк, Вірджинія), вважає, що для США прийнятним був би Європейський Союз, який поділяє їх ціннісні орієнтації та соціальну політику. Серед критеріїв, яким має відповідати ЄС з точки зору американського політикуму, фігурує традиційний набір з відкритості, гнучкості та конкурентоспроможності [21]. „Це Європа, яка добре слугувала Сполученим Штатам у період „холодної війни”, – пише С. Серфаті. – Вважати, що ситуація має бути іншою після її завершення, означає полемізувати не тільки з тим, що „холодна війна” була головною мотивацією до інтеграції Європи, але також і з тим, що європейські держави можуть бути такими ж квітучими без ЄС, такими ж мирними без США і такими ж стабільними без них обох”. Тобто у С. Серфаті оцінка успіхів та перспектив Євросоюзу прямо пов’язується з „миротворчою” функцією США на континенті, що тільки підтверджує його тезу про свою країну як про „впливового не-члена Євросоюзу”.

Взагалі політичні перспективи ЄС малюються С. Серфаті у доволі похмурих тонах. Інституції, вироблені для першої шістки країн ЄС, вважає він, стали малоефективними, коли кількість країн-членів зросла до п’ятнадцяти.

Отже, як реформувати ЄС? Чи, може, призупинити його розширення? Якими мають бути параметри відносин ЄС з США? Ці питання С. Серфаті вважає ключовими. Дослідник розглядає два шляхи виходу з непростой ситуації: або невпинно йти вперед, вирішуючи проблеми „на ходу” (а вони неминуче зростатимуть у геометричній прогресії), або повернутися, хоча б тимчасово, назад і проаналізувати „те, що лишилося від національних суверенітетів”.

Другий шлях для сучасної Європи неприйнятний – надто далеко зайшла міждержавна економічна та політична кооперація, надто багато зусиль покладено для об’єднання, розмивання суверенітетів. Отже, політичні кола ЄС вважають за доцільне рухатися вперед, адаптуючи існуючі структури Союзу до вимог часу [20]. Сполучені Штати мають враховувати труднощі сучасної Європи, але їм не слід панікувати через це чи надто поспішати з допомогою. Нехай європейці самі вирішують власні проблеми, серед яких атлантичний (фактично – американський) напрямок є, звичайно, важливим. Але – тільки одним з важливих.

Погляд М. Брауна (Джорджтаунський університет) на взаємовідносини США та ЄС можна охарактеризувати як „розмежувальний”. Досліджуючи питання європейської безпеки в контексті НАТО, вчений слушно підкреслює різницю в сенсі існування і функціях Північноатлантичного альянсу та ЄС. Саме ЄС має стати головним провідником демократизації в Європі, дбати про захист національних меншин, проводити миротворчі операції і створювати умови для поліпшення економічного становища на субконтиненті. М. Браун вважає, що Євросоюзові слід максимально розширюватись, знизивши для цього критерії вступу. Стриманість ЄС у

питаннях розширення, велика кількість умов для кандидатів, на його думку, „непрактична”. Якщо НАТО, говорить М. Браун, слід запровадити мінімалістську стратегію в питаннях розширення та набуття нових функцій, то ЄС, навпаки, треба стати більш експансіоністським та максимально заохочувати європейські країни долучатися до нього. У цьому слід активніше взаємодіяти з Німеччиною, котра має глибокі інтереси практично в усіх країнах, що претендують на вступ до ЄС. ЄС є запорукою стабільності в Європі, тому слід якомога швидше розмежувати повноваження його і НАТО у сфері безпеки [11].

Найяскравішим виразником **ліберально-реалістського** підходу щодо відносин США і політичних структур Євросоюзу, є, мабуть, С. Айзенштадт (певний час він виконував місію посла США у ЄС). Його позиція полягає, передусім, у всебічній підтримці європейської інтеграції як процесу безумовно демократичного. Він відверто полемізує з адептами „слабкої Європи”, висловлюючи переконаність у благотворності процесів євроінтеграції. США мають всіляко сприяти Європі вибудовувати єдність. Окрім традиційних екскурсів в історію та зауважень щодо загальної демократизації континенту, в якій величезну роль відіграє саме ЄС, С. Айзенштадт підкреслює й інші важливі фактори. Наприклад, він образно відзначає: „Ми повинні мати єдину адресу, за якою можемо вести бізнес”. Тобто йдеться про єдину Європу з розвиненими структурами. Посилаючись на власний досвід торговельних переговорів з Європою, С. Айзенштадт запевняє, що дуже зручно мати справу з одним уповноваженим від усіх європейських країн, ніж з представниками кожної окремо. Крім того, єдині правила та норми у внутрішній і зовнішній торгівлі ЄС тільки спрощують двосторонні економічні відносини. Сильний партнер для США вигідніший, ніж слабкий.

Теперішню структуру взаємопогоджень між США та ЄС С. Айзенштадт вважає прийнятною. „Ми проводимо більше 30 формальних консультацій щороку на рівні помічників та асистентів держсекретаря з так званою трійкою ЄС з питань, що стосуються усіх регіонів світу. Маємо зустрічі з багатьма офіційними особами, які щороку приїждять до Брюсселя на переговори чи консультації. Згідно з Декларацією США та ЄС від 1990 року, маємо зустрічі Президента США та Президента Єврокомісії двічі на рік, аналогічні зустрічі держсекретаря та міністрів закордонних справ країн – членів (ЄС – **П. К.**)” [12].

Загалом відносини між обома частинами Заходу американський високопосадовець вважає „здоровими”, „стабільними”, такими, що „сприяють демократії та процвітанню обох берегів Атлантики”. На майбутнє С. Айзенштадт визначає головні аспекти, над якими мають працювати обидві сторони для поліпшення кооперації у ХХІ сторіччі. Це:

³⁵
17 гарантія того, що трансатлантичні відносини не атрофуються

внаслідок повороту до внутрішніх проблем;

³⁵₁₇ управління процесами розширення НАТО та ЄС;

³⁵₁₇ розвиток архітектури безпеки, ефективної для епохи „після холодної війни”;

³⁵₁₇ переведення торгових переговорів і дискусій у ширший контекст з метою укладення в майбутньому угоди у сфері інвестицій та утворення вільної економічної і торговельної зони [12].

Ліберально-інтернаціоналістську парадигму відносин США – ЄС репрезентують такі вчені, як О. Бабарінде, Дж. Моравчик, У. Пфафф та інші. Представник Американської вищої школи міжнародного менеджменту (American Graduate School of International Management) О. Бабарінде виклав свої погляди у вже згадуваній збірці „США та ЄС: економічні відносини у світі, що змінюється”. Він з історичної точки зору аналізує процес взаємовідносин, підкреслюючи зростаючу роль ЄС. На його думку, мета ЄС – не відхід від НАТО чи витіснення США з Європи, а зменшення залежності європейців від Сполучених Штатів. Розвиток ЄС як мультиполярного дипломатичного й військового центру тільки зміцнює трансатлантичні відносини.

Дискусії 1990-х років, у першу чергу економічні, у яких обидві сторони виступали фактично на рівних, засвідчили „постійне зменшення глобальної сили США” [10]. Європейські країни в особі структур ЄС отримали надійного захисника своїх зовнішньоторговельних інтересів. О. Бабарінде вважає, що консолідація європейського блоку у вигляді ЄС неминуче посилюватиметься. Розширення та поглиблення інтеграції означатиме нове зменшення американського впливу на світову економіку, а відтак і на політику. Отже, зростання потуги ЄС обумовлює більшу симетрію відносин США з європейськими союзниками. Виникає ситуація, що кардинально відрізняється від попередньої, яка характеризувалася американським домінуванням.

На думку О. Бабарінде, актуальним проектом, який може вивести відносини США та ЄС на новий рівень, є „Трансатлантична зона вільної торгівлі” (ТАФТА). Ця організація могла б створити необхідні механізми для координації економічної політики США та ЄС, тобто навести мости у тій сфері, де ЄС традиційно не бажає поступатися своїми набутками й повноваженнями, відчуваючи власну силу. Однак, зазначає вчений, на час написання цієї праці (1996 рік) ідеї створення такого форуму виходили переважно з європейських столиць. А в США, в умовах виборчої президентської кампанії, увага традиційно сконцентровувалась на внутрішніх питаннях. О. Бабарінде, ясна річ, критикував таку „короткозорість” Вашингтона [10]. Але й подальший розвиток двосторонніх відносин не продемонстрував радикальних зрушень у напрямку утворення ТАФТА. Це можна пояснити, в першу чергу, тим,

що американці, перехопивши цю ідею, пропагували своє бачення ТАФТА, не дуже рахуючись з європейськими побажаннями. Відтак у другій половині 1990-х років ця ідея відійшла на периферію американо-західноєвропейських відносин. Актуальною проблемою для партнерів стало розширення НАТО. А консультації у форматі „великої сімки” та Ради трансатлантичного партнерства дозволяли домовлятися з головних економічних і торговельних питань.

В. Пфафф, провідний журналіст-аналітик (писав політичні огляди для „International Herald Tribune”, „Los Angeles Times”, „New Yorker”), вважається одним з представників критичного напрямку у зовнішньополітичному аналізі. До речі, його думки з часом змінюються. Так, вже на початку 1990-х В. Пфафф оприлюднив досить песимістичний прогноз щодо можливостей Західної Європи виступати як єдине ціле, говорити „єдиною мовою”. Він визнавав європейські можливості, але висловлював сумніви, що „у найближчому майбутньому головні європейські нації спроможуться на власні рішення та акції” [18].

До когорти ліберальних інтернаціоналістів належить і чиказький вчений Е. Моравчик (не плутати з правим консерватором Дж. Муравчиком!). У полеміці з правоконсервативним табором Е. Моравчик захищає мультилатералістичні принципи світової політики в цілому та вважає ЄС найліпшим взірцем втілення їх на практиці. Алармизм Дж. Рабіна, Дж. Кірпатрик та інших „консервативних ідеалістів” (термін самого Е. Моравчика) викликає в нього дещо іронічну реакцію. Мультилатералістську кооперацію країн ЄС він вважає зразком сучасних відносин між передовими державами Заходу та не бачить у ЄС жодної загрози як США, так і принципам світового лібералізму.

Різниця у політичних традиціях і досвіді Сполучених Штатів і Західної Європи є, за Е. Моравчиком, однією з причин амбівалентності США щодо міжнародних інституцій. Саме ця амбівалентність, яка зазвичай посилюється в періоди консервативного керівництва в США, стає наріжним каменем принципових дискусій щодо національних інтересів Америки та ступеня (і засобів) їх захисту, у тому числі й у відносинах з найближчими союзниками. Полемізуючи з представниками правоконсервативних поглядів на ЄС як на наддержаву (*suprastate*), Е. Моравчик підкреслює, що Євросоюз не має таких класичних державних атрибутів, як армія (про самостійні військові зусилля європейців він відгукується дуже скептично), єдина зовнішня політика, фінансова функція (підкреслюється мала частка загальних податкових витрат на утримання інституцій ЄС) тощо. Європейська бюрократія у власному сенсі цього слова (виключаючи технічний персонал) є дуже невеликою – близько п’яти тисяч осіб – стільки, скільки має місцева адміністрація невеличкого європейського міста, й до того ж спостерігається тенденція до її скорочення [17]. Політичні механізми ЄС характеризуються досить тривалою

процедурою погоджень (складнішою, до речі, ніж у США). У багатьох сферах, наприклад, у бюджетній, а також і в освітній, культурній, тощо, Єврокомісія має незначні повноваження. Усі європейські інституції перебувають під демократичним контролем. Рада Міністрів ЄС узагалі є зібранням відповідних урядовців країн-членів, судді до Європейського Суду призначаються національними урядами тощо. Тобто, євробюрократія, на думку Е. Моравчика, не є самодостатньою олігархією, що управляє „з-за лаштунків”. ЄС – „конституційно збалансована” інституція, „створена національними урядами для досягнення реальних цілей”. Тому США слід підтримувати мультилатералістську налаштованість європейських союзників.

Розглянуті позиції американських політичних аналітиків щодо відносин США з ЄС мають суттєву спільну рису: практично всі згадані представники політичної думки вважають ці стосунки складовою усього комплексу американо-європейських відносин, зокрема у питаннях безпеки. Праві консерватори традиційно ставляться до ЄС взагалі та його практичної діяльності зокрема з великою часткою алармізму і підозри. Реалістські категорії та унілатералістичні підходи змушують їх вважати ЄС таким собі „монстром”, наддержавою, спільні інституції якої нагадують парламенти суверенних країн. Усі потенційні зрушення Європи у напрямку політичної автономії та збільшення наднаціональних повноважень брюссельських структур, вважають вони, загрозливі для США. Навіть підкреслюючи пасивність, інтравертність та споживацькі настрої європейців щодо власної безпеки і транскордонних місій, праві консерватори не бачать у цьому нічого корисного для Сполучених Штатів. Збільшення зобов'язань США призведе до того, що поняття „Захід” ототожнюватиметься тільки з Америкою, а це вже загрожує безпосереднім ризиком для США, які воліли б мати союзників, за допомогою яких можна було б поширювати принципи демократії та вільного ринку в усьому світі. Звичайно, це мають бути „молодші союзники” або такі, що справді можуть розділити із США відповідальність за управління світом. Але останній варіант для правих консерваторів небажаний, бо загрожує їхньому монополярному баченню світу, в якому панує сила. Відтак європейські союзники мають бути „керованою силою”.

Помірковані консерватори, у свою чергу, дають цілу низку порад, як діяти Сполученим Штатам у відносинах з Євросоюзом. Вони також вважають, що США слід спрямовувати зусилля на створення такого Євросоюзу, який не мав би принципових розходжень у цілях та методах дій з єдиною наддержавою. Мультилатералістичний підхід диктує їм власні імперативи щодо побудови цих відносин. Головним у налагодженні діалогу з політичними структурами ЄС ці аналітики вважають створення консультативних механізмів, які б могли „щільно” працювати в ім'я

захисту спільних цінностей Заходу. Але погляди цієї групи аналітиків щодо ступеня сучасної організації трансатлантичного політичного діалогу та ступеня його інституціоналізації відрізняються. Деякі вчені (Ч. Купчан, С. Серфаті) вважають їх достатніми, але такими, які слід розвивати згідно з вимогами часу. Інша, більша когорта вчених (фахівці з „РЕНД Корпорейшн”, Дж. Гудбі, Р. Хантер), закликає зміцнювати й поглиблювати стосунки. Параметри відносин, які вони пропонують, відрізняються, але мають і спільну рису – усі говорять про необхідність ліпшої координації зусиль і навіть участі США у прийнятті рішень в ЄС. Остання позиція – базова для поміркованих консерваторів (як, до речі, й для всього центристського табору американського академічного істеблішменту).

Ліберальні реалісти, в свою чергу, підтримують європейську інтеграцію як процес, що має зміцнити спільні позиції Заходу. Вони вважають за необхідне всебічно підтримувати цей процес. Взагалі, існуючу схему відносин та її інституційне оформлення ліберальні реалісти вважають доцільною на нинішньому етапі, але такою, яку в майбутньому потрібно буде корегувати. Спільні загрози та спільні цінності можуть об'єднати Євросоюз і США для захисту їх інтересів. Але керівна роль в альянсі США – ЄС все ж має належати США як державі, котра не має вад „колективного розуму” і травматичного історичного досвіду, що постійно тяжіє над Європою. Ліберальні реалісти виступають за збереження всіх форм діалогу і союзницьких зв'язків у трансатлантичній ланці. Інституційно міцна Європа, яка може взяти на себе низку повноважень у цій справі, тільки на користь Америки.

Ліберальні інтернаціоналісти, перш за все, захищають ЄС від нападів правих. Вони закликають американську політеліту прислухатися до політично тверезих голосів і всебічно підтримувати євроінтеграцію у її сучасному вигляді. ЄС для ліберальних інтернаціоналістів – тільки частина загальної мережі світових інституцій і транснаціональних організацій, характерних для сучасного мультилатералістичного, глобалізованого світу, з якими США має рахуватися як монодержава. Успіх ЄС, на їхню думку, – взірць для решти світу. Максимальне використання мультилатералістських механізмів – головний спосіб дії США у світі, що кардинально змінюється.

Культура компромісу, практикована ЄС, має стати базовою й у трансатлантичному діалозі. Слід утворити певну структуру, яка об'єднає обидві частини Заходу в єдине ціле, зміцнить економічний і політичний зв'язок між США та Західною Європою. Для цього сторонам слід докладати великих зусиль та поступатися власними амбіціями. ЄС і США повинні взаємодіяти як рівноправні партнери, культивуючи культуру кооперативного прийняття рішень і створюючи справді союзницьку атмосферу в розподілі повноважень. Без цього Захід може зануритись у взаємні непорозуміння та безповоротно ослабнути.

Література:

1. **Вакулич В. М.** Відносини США – ЄС і перспективи поширення інтеграційного процесу в Європі – Кіровоград, 2000. – 52 с.
2. **Гончар Ю. Б.** Маастрихт, США та європейська безпека // Питання нової та новітньої історії, 1995, № 41.
3. **Гудби Дж.** Неразделенная Европа. Новая логика мира в американо-российских отношениях. – М.: Международные отношения, 2000. – 336 с.
4. **Давыдов Ю. П.** „Старый” европеизм против „нового” атлантизма / США – Канада: экономика, политика, культура (США: ЭПК), № 9, 2003. – С. 3 – 20.
5. **Иноземцев В. Л.** США и ЕС в новом столетии: союзники или соперники? // США: ЭПК, 2002, № 10. – С. 59 – 73.
6. **Купренюк Г.** Сучасний атлантизм: оцінки і прогнози // Віче, № 10, 2003 – С. 25 – 31.
7. **Троицкий М.** Концепция „программирующего лидерства” в евроатлантической стратегии США // Pro et Contra, т. 7, № 4 (Осень 2002). – С. 86 – 103.
8. **Шаклеин В. В.** Проблемы безопасности и администрация Буша: старые подходы и новая эпоха // США – Канада: экономика, политика, культура. – №2. – 2002. – С. 81 – 95.
9. **Шаклеина Т. А.** Современные американские концепции мирового лидерства. – М.: Институт США и Канады РАН. – 1999. – 54 с.
10. **Babarinde O.** Transatlantic Relations in the Global Arena // The US and the EU. Economic Relations in a World of Transition / Ed. by Norman Levine // Inst. For Intern. Policy Press // Univercity Press of America, Inc., Lanham, New-York-London. – P. 1 – 22.
11. **Brown M.** Minimalist NATO // Foreign Affairs. – Vol. 78, No. 3 (May – June 1999). – P. 204 – 218.
12. **Eizenstat S.** The US Relationship with the EU and the Changing Europe / The US and the EU. Economic Relations in a World of Transition. – P. 23 – 44.
13. **Gompert D., Larrabee S.** Conclusion: Institutions a policies / America and Europe: A partnership for a new era / Ed. by Gompert D. C., Larrabee F. S. – Cambridge: Cambridge univ. press, 1997. – P. 231 – 256.
14. **Hunter R.** Maximizing NATO // Foreign Affairs. – Vol. 78, No. 3 (May – June 1999). – P. 190 – 203.
15. **Kirkpatrick J.** Beyond the Cold War // Foreign Affairs, Vol. 69, No 1 (America and the World 1989/1990) – P. 1 – 16.
16. **Kupchan Ch.** After Pax Americana: Benign Power, Regional Integration, and the Sources of a Stable Multipolarity // International Security, Vol. 23, No. 2 (Fall 1998). – P. 40 – 79.
17. **Moravcsik A.** Trends in Global Governance: Do They Threaten

American Sovereignty? Conservative Idealism and International Institutions // Chicago Journal of International Law, Vol. 1, No. 2 (Fall 2000). – P. 291 – 314.

18. **Pfaff W.** Redefining World Power // Foreign Affairs, Vol. 70, No 1 (America and The World, 1990/91). – P. 34 – 48.

19. **Rabkin J.** Is EU Policy Eroding The Sovereignty of Non-Member States? // Chicago Journal of International Law, Vol. 1, No. 1 (Summer 2000). – P. 273 – 290.

20. **Serfaty S.** Decisions for Europe. Fragile State of the Union, A Union of Fragile States // The US and the EU. Economic Relations in a World of Transition. – P. 75 – 89.

21. **Serfaty S.** Stay the Course: European Unity and Atlantic Solidarity / Forew. By Haig A. M.; Public. with the Center for Strat. And Intern. Studies/ – Wash., 1997 – 115 P.

22. **Wilkinson D.** Unipolarity Without Hegemony // Department of Political Science University of California, Los Angeles. International Studies Association 1999. – P. 141 – 167.

23. **Zoellick R.** Foreword / America and Europe: A partnership for a new era / Ed. by Gompert D.C., Larrabee F. S. – P. VII – XI.

Політичний маркетинг і менеджмент

Олексій Картунов,

доктор політичних наук,
завідуючий кафедрою гуманітарних дисциплін
Університету економіки і права „КРОК”

Ольга Маруховська,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Університету економіки і права „КРОК”

(Закінчення. Початок у №5 (8) журналу)

Тема 8. Політичне лідерство

Підтема 1. Теоретичні проблеми політичного лідерства

Поняття політичного лідера як офіційного глави держави, керівника політичної партії чи громадської організації, руху. Політичне лідерство. Поняття і сутність політичного лідерства як процесу взаємодії між людьми, що передбачає легітимний вплив на суспільство чи людей для спільної політичної діяльності. Основні теоретичні концепції політичного лідерства в сучасній зарубіжній політології. Типологія політичного лідерства (за М. Вебером): традиційне, харизматичне, легальне. Лідерська харизма в політиці.

Класифікація політичних лідерів: 1) залежно від ставлення лідера до підлеглих (тоталітарні, авторитарні, диктаторські, олігархічні, демократичні, ліберальні); 2) за соціально-діяльнісними настановами лідерів (консерватори, реформатори, революціонери); 3) залежно від масштабів (індивідуальне, групове, партійне та загальнонаціональне лідерство); 4) залежно від певних функцій лідерства (адміністратор, агітатор, популіст, теоретик, стратег); 5) залежно від ставлення до власної компетенції (новатор, координатор, консерватор, реформатор, бюрократ); 6) за стилем лідерства (лідер-службовець, демагог, прапорonoсець, пожежник); 7) за ставленням до існуючої політичної системи (функціональний, дисфункціональний, конформіст, нонконформіст); 8) за стилем психологічної поведінки (депресивний, демонстративний, шизоїдний) та ін.

Авторитет особистості політичного лідера. Політичний лідер, характерні риси і вимоги до лідера, його діяльності, масштабів та рівня

впливу, вміння прогнозувати і контролювати події. Характерні риси політичного лідера: політична воля; відповідальність; наявність чіткої політичної програми; організаторські здібності; популярність. Основні функції політичного лідера: інтеграція суспільства; прийняття оптимальних політичних рішень; соціальний арбітраж і патронаж; комунікація влади і суспільних мас; легітимація політичного ладу; мобілізація мас на реалізацію політичних цілей. Рейтинг політичних лідерів у своїй країні й за кордоном. Проблема культу особи.

Класифікація зарубіжних теорій лідерства: 1) теорії „великої людини” (Ф. Гальтон); 2) теорії оточення-послідовників (Д. Мамфорд); 3) теорії очікування-взаємодії (Д. Хемпфіл); 4) концепції представників психології мас (Г. Лебон); 5) „теорія рис” лідера (Е. Богарус); 6) ситуаційна теорія лідерства (Ф. Фідлер); 7) психоаналітична концепція (З. Фрейд); 8) марксистська теорія та ін.

Підтема 2. Політичне лідерство в сучасній Україні

Політичне лідерство в сучасній Україні. Основні кандидати на посаду Президента України: їх біографії та передвиборчі програми. Політична та ідеологічна ідентифікація, особливості політичної поведінки, ресурси та передвиборчі можливості кандидатів на посаду Президента України.

Рекомендована література:

Підтема 1. Теоретичні проблеми політичного лідерства

1. **Бєбик В. М.** Подготовка и отбор политических лидеров // Персонал. – 1993. – № 3 – 4. – С. 102 – 115.
2. **Блондель Ж.** Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу. – М., 1992.
3. Депутат парламента в зарубежных государствах / Отв. ред. Ковачев Д. А. – М.: Юридическая литература, 1995. – 112 с.
4. **Деркач Ж.** Політичний лідер у ретроспективі // Віче. – 1999. – № 1.
5. **Дубицкая В. П., Тарарухина М. И.** Какого политика можно „продать”? // Социс. – 1998. – № 10. – С. 118 – 127.
6. **Карасева В. Н.** Феномен политического лидера. – М., 2000.
7. **Карол А. О’Конор.** Основы эффективного лидерства. – К.: Британська Рада в Україні, 2000. – 96 с.
8. **Кухта Б., Теплоухова Н.** Політичні еліти і лідери. – Львів, 1997. – 224 с.
9. **Михельс Р.** Вожди и массы // Диалог. – 1990. – № 3, 5, 7, 9.
10. **Пахарев А.** Стиль політичного лідерства: фактори формування та складові // Нова політика. – 2001. – № 5.
11. **Пищулин К. П.** Политическое лидерство и электоральный процесс // Полис. – 1998. – № 5. – С. 145 – 152.
12. Политиками не рождаются: как стать и остаться эффективным политическим лидером / Под. ред. Е. Егоровой-Гантман. – В 2-х т. – М.,

1993.

13. Сало І. Аналіз індивідуальних якостей політичного лідера як суб'єкта політики // Політологічні читання. – 1993. – № 4. – С. 90 – 96.

14. Татенко В. Як стати і бути лідером: поради психолога. – К., 1996.

Підтема 2. Політичне лідерство в сучасній Україні

1. Бандурович О., Стегний А., Чурилов Н. Образ лідера: представлення і предпочтєння жителїв України // Социс. – 2003. – № 3. – С. 38 – 48.

2. Батєнко Т. Опозиційна особистість: друга половина ХХ ст. Політичний портрет Богдана Гориня. – Львів: Кальварія, 1997.

3. Бєкєшкіна І. Чи є в Україні загальнонаціональні лідери? // Політична думка. – 1996. – № 2.

4. Зущик Ю., Кривошєєнко О., Яблонський В. Фігури. Політичне лідєрство в сучасній Україні. – К., 1999. – 275 с.

5. Кузнєцова С. Мєханізм формування політичного лідєрства в Україні // Нова політика. – 2001. – № 2.

5. Литвин В. Політична арєна України: Дійові особи та виконавці. – К., 1994. – 495 с.

6. Литвин В. М. Украина: политика, политики, власть: На фоне политического портрета Л. Кравчука. – К.: Альтернативи, 1997.

7. Поєдинок В. На хвилі харизми. Депутатський корпус Верховної Ради України I – IV скликань: порівняльний аналіз. // Віче. – 2003. – №10. – С. 34 – 38.

Тема 9. Іміджелогія політичного лідєрства

Іміджелогія політичного лідєрства як наука, що вивчає проблеми формування і створєння у суспільній свідомості відповідних образів реальних суб'єктів політики. Поняття іміджу як образу особистості або соціального інституту, який існує у масовій свідомості. Поняття політичного іміджу як образу політики, що цілеспрямовано формується з метою його популяризації.

Основні типи іміджів, створєні політичною рекламою як психологічні портрети і стереотипи суспільної свідомості: 1) образ „людини з народу” або „свого хлопця”; 2) імідж „справжнього лідєра”; 3) імідж „ідеального політичного лідєра” (ідеального президента чи ідеального народного депутата України); 4) імідж „доброго сім'янина”; 5) імідж „місцевого жителя”; 6) „діловий імідж”; 7) „інтелектуальний імідж”; 8) „політичний імідж”; 9) „аристократ”; 10) „знавець”; 11) „господарник”; 12) „бізнесмен”; 13) „силовик”; 14) „технократ-менеджер”; 15) „жіночий імідж”.

Характеристика іміджу політика: 1) особистісні якості (рішучість, привабливість); 2) організаторські, управлінські здібності (компетентність, прийняття рішень); 3) характеристики, що зближують лідєра з електоратом (пересічне походження, простота) і т. ін.

Основні види іміджу: пасивний, активний, ситуаційний, реальний, ідеальний; імідж самосприйняття та самоідентифікації кандидата. Основні складові побудови іміджу кандидата: територіальна, професійна, ідеологічна, соціальна, особистісна (якості, риси характеру, зовнішність). Особливості політичного іміджу президента, депутата, мера, міністра. Основні риси характеру, притаманні іміджу ідеального президента чи народного депутата України.

Рекомендована література:

1. Абашкина Е., Егорова-Гартман Е. Имидж лидера. – М., 1994. – 264 с.
2. Амелин В. Н., Левчик Д. А., Устименко С. В. Воюют надписи. Имидж кандидата и способы его актуализации. – М., 1995.
3. Виктор Ющенко: Феномен или фантом? – К.: Газ. „2000”: Довіра, 2004. – 301 с.
4. Водотынский Д., Егорова-Гартман Е. и др. Как делают имидж политика. Психология политического консультирования. – М.: ИМА-пресс, 1995.
5. Гегель Л. А., Мамедбейли Р. Ш., Московичева Л. Н. Формирование образа политического лидера в сознании молодых россиян // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – № 2. – С. 158 – 170.
6. Гриценко О. ...Й на дзеркало не варто нарікати. Політична портретистика та формування іміджу лідера в сучасній Україні. // Віче. – 2003. – № 6 – С. 33 – 38.
7. Дурдин Д. М. „Образ” политического лидера и возможности его изменения // Полис. – 2000. – № 2. – С. 133 – 151.
8. Зливков В. Выборча кампанія „Президент – 2004”. Тенденції конструювання іміджу вірогідного переможця // Соціальна психологія. – 2004. – № 1. – С. 17 – 30.
9. Зотова З. М. Имидж лидера. Психологическое пособие для политиков. – М.: Знание, 1994.
10. Левчик Д. А., Левчик Э. Г. „Человек у власти”: представление оппозиционного электората // Социс. – 1999. – № 6. – С. 35 – 41.
11. Петракова Є. Деякі аспекти формування іміджу політичного лідера // Політичний менеджмент. – 2004. – № 2. – С. 109 – 120.
12. Пищева Т. Н. „Затрудненное общение” (барьеры в восприятии образов политиков) // Полис. – 2002. – № 5. – С. 158 – 170.
13. Политический имидж: „секреты” манипуляции массовым сознанием (сборник науч. статей; ред.-сост. Е. В. Шмелева). – СПб.: АНО „ГЦПРОС”, 2000. – 167 с.
14. Почепцов Г. Г. Имидж и выборы. Имидж политика, партии, президента. – К., 1997.
15. Почепцов Г. Г. Имидж: от фараонов до президентов. – К.: АДЕФ –

Україна, 1997.

16. Почепцов Г. Г. Профессия: имиджмейкер. – К., 1998.

17. Старовойтенко Р. Імідж політичної партії як чинник електорального вибору // Нова політика. – 2001. – № 2.

18. Хоменко М. Образ політичного лідера в уявленні студентів // Соціальна психологія. – 2004. – № 1. – С. 46 – 52.

19. Цуладзе А. Формирование имиджа политика в России. – М., 1999. – 144 с.

20. Шестопад Е. Б. Оценка гражданами личности лидера // Полис. – 1997. – № 6. – С. 57 – 79.

21. Шелекасова Н. П. Бессознательные аспекты имиджа политического лидера // Полис. – 2000. – № 4. – С. 130 – 140.

22. Шепель В. М. Имиджелогия: секреты личного обаяния. – М., 1994.

Тема 10. Теоретичні засади політичного менеджменту

Поняття менеджменту як процесу управління матеріальними та людськими ресурсами в інтересах їх ефективного використання. Менеджмент як соціологічне та соціально-економічне вчення (Тейлор Ф. „Принципи наукового управління”). Основні функції управління: організація, фінанси, виробництво, маркетинг.

Поняття політичного менеджменту. Політичний менеджмент як наукове поняття і соціально-політичне явище. З історії наукової постановки питання про політичний менеджмент взагалі. Політичний менеджмент у вузькому розумінні – як сукупність практичних рекомендацій щодо ефективного управління окремим об'єктом або ділянкою політичної сфери суспільного життя. Політичний менеджмент у широкому розумінні – як сукупність теоретичних положень про загальні проблеми ефективного управління всією політичною сферою.

Основні управлінські функції політичного менеджменту: 1) планувальна – формування цілей об'єкта політичного управління та шляхів і способів їх досягнення; 2) організаційна – виявлення організаційно-„технічної” побудови об'єкта політичного управління, його структурної ієрархії, конкретних повноважень і завдань, специфіки маркетингового простору політичного ринку; 3) мотиваційна – створення для політичних суб'єктів адекватних стимулів, для розгортання належної діяльності на теренах політичного ринку; 4) контрольна – перевірка накреслених планів і цілей політичного суб'єкта з метою виявлення їх гіпотетичної ефективності.

Основні елементи соціотехніки політичного менеджменту як інституту регулювання впливу на людей – правові норми, стимуляційні заохочення, соціопсихологічні маніпуляції, теоретико-політологічний зміст, маркетингове призначення, праксеологічна ефективність. Політико-управлінський інструментарій впливу на людей під час (і напередодні)

політичних кампаній та подій. Індивідуальні та групові суб'єкти політичного маркетингу і менеджменту. Засоби заохочення і застереження (санкціонування) від неадекватної діяльності в політичних кампаніях і подіях.

Рекомендована література:

1. **Бебик В. М.** Політичний менеджмент і маркетинг. – К., 1996. – 144 с.
2. **Бельков О.** Конфликтологический инструментарий политического менеджмента // Власть. – 2003. – № 11. – С. 27 – 32.
3. **Головатий М. Ф.** Мистецтво політичної діяльності: Навч. посібник – К.: МАУП, 2002.
4. **Капустин Б. Г.** Грядущие выборы и правила шумпетерианской демократии. // Идеология и политика в посткоммунистической России. – М., 2000.
5. **Кузьмин Н.** Психотехнологии и эффективный менеджмент. – М., 1992.
6. **Куртов А., Каган М.** „Охота на дракона”. Размышления о выборах и политическом консультировании. – М.: ВШЭ, 2002.
7. Планирование политических кампаний: Пособие. – М.: Международный республиканский институт, 1994.
8. Политический консультант в российских избирательных кампаниях: Психологическое пособие для политиков и политических консультантов. – М.: ИМА-пресс, 1995.
9. Политический риск: анализ, оценка, прогнозирование, управление. – М., 1992.
10. Политическое консультирование / Отв. ред. Е. Егорова-Гантман, И. Минтусов. – М., 1999. – 471 с.
11. Политический менеджмент. Учебное пособие. / Под ред. В. И. Жукова. – М.: Изд-во психотерапии, 2004. – 944 с.
12. **Пушкарева Г. В.** Политический менеджмент: Учеб. пособие. – М.: Дело, 2002. – 400 с.
13. Справочник по политическому консультированию / Под. ред. проф. Дэвида Д. Перлматтера: Пер. с англ. – М.: Консалтинговая группа „Имидж-Контакт”, „ИНФРА-М”, 2002.
14. **Цветнов А. В.** Управление социально-политическими процессами: технология избирательных кампаний, лоббирования, общественной деятельности. – М., 1995. – 132 с.

Тема 11. Менеджмент правлячої команди

Менеджмент правлячої команди (правлячого кабінету). Поняття правлячої команди як керівних структур різного рівня: 1) національний уряд (кабінет міністрів); 2) адміністрація президента; 3) колегія

міністерства, відомства та ін.; 4) регіональний уряд (держадміністрація, виконком відповідної ради народних депутатів); 5) правління політичної партії, громадської організації, банку, фірми і т. ін.

Формування та організація роботи правлячої команди. Функціональний склад правлячої команди: „голова”, „секретар”, „генератор ідей”, „скептик-аналітик”, „організатор”, „інформатор”, „психолог”.

Інформаційне забезпечення роботи правлячої команди. Основні цілі інформаційної системи: 1) запобіжно-попереджувальна („сигнал тривоги”); 2) освітня (компетентна оцінка фахівців); 3) прогнозна (інформація про можливі дії для впливу на зміну ситуації). Структурно-функціональна схема інформаційно-дослідницької служби. Основні джерела інформації: традиційні (державні органи) та альтернативні.

Проблема побудови ефективної інформаційно-функціональної моделі прийняття політичних рішень. Вибір моделі і технології прийняття урядових рішень. Основні етапи процесу прийняття політичного, урядового чи іншого рішення: 1) збирання, опрацювання та інтерпретація інформації; 2) виділення альтернативних проектів рішень; 3) вибір остаточного варіанта рішень із наявних альтернатив; 4) реалізація на практиці прийнятого рішення; 5) контроль за його виконанням; 6) коригування (в разі потреби) цього рішення.

Три типові моделі прийняття політичних рішень: 1) „формальна модель” Г. Трумена, Д. Ейзенхауера; 2) „змагальна модель” Ф. Рузвельта; 3) „колегіальна модель” Дж. Кеннеді. Порівняльний аналіз моделей прийняття рішень в адміністраціях президентів України Л. Кравчука та Л. Кучми. „Змагальна модель” Л. Кравчука і „формальна модель” Л. Кучми.

Рекомендована література:

1. Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць – Вип. 1 (7). – Д.: Дніпр. регіон. ін-т держ. упр. УДАУ, 2002. – 248 с.
2. **Алексеева Т.** Легітимність влади у період транзиту // Політична думка. – 1998. – № 3 – 4. – С. 109 – 119.
3. **Баймуратов М. А.** Европейские стандарты локальной демократии и местное самоуправление в Украине. – Х.: Одиссей, 2000. – 80 с.
4. **Бебик В. М.** Менеджмент правлячої команди. Розділ III. § 3 // Бебик В. М. Політичний маркетинг і менеджмент. – К., 1996. – С. 80 – 99.
5. **Бебик В. М.** Організація роботи правлячого кабінету: соціопсихологічний та інформаційний аспекти // Політологічні читання. – 1993. – № 1. – С. 90 – 104.
6. **Валевський О. Л.** Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження: Монографія. – К.: Нац. ін-т стратегічних досл., 2002. – 242 с.

7. **Василенко В. И.** Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия: Учебное пособие. – М.: Логос, 2000. – 200 с.
8. Вироблення державної політики. Аналітичні записки / Укл. О. І. Кілієвич, В. Є. Романов. – К.: Вид-во „КІС”, 2003. – 346 с.
9. **Гонцяж Я., Гнилюк Н.** Свобода інформації та виконавча гілка влади: правові норми, інституції, процедури, – К.: Міленіум, 2002. – 240 с.
10. **Демченко С. В.** Місце сучасних політтехнологій в процесі регіонального будівництва. // Грані. – 2003. – №2 (28).
11. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові та організаційні засади: Навч. посібник / За ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка – Л.: Львівська політехніка, 2002. – 352 с.
12. **Зеленцов А. Б.** Контроль за деятельностью исполнительной власти в зарубежных странах: Учеб. пособие. – М.: Изд-во РУДН, 2002. – 190 с.
13. **Зеленько Г. І.** Україна – Польща: політико-владні структури в умовах модернізації // Людина і політика. – 2000. – № 2. – С. 28 – 34.
14. **Кампо В.** Європейська модель місцевого самоврядування: проблеми і перспективи її реалізації в Україні // Українсько-Європейський журнал міжнародного та порівняльного права. – 2001. – Т. 1. – Вип. 2. – С. 71 – 84.
15. **Климчук В.** Парламентсько-президентська республіка // Сучасність. – 2003. – № 3. – С. 63 – 65.
16. **Коваленко А.** Відповідальність виконавчої влади: порівняльно-політологічний аспект // Віче. – 2001. – № 11 – С. 11 – 20.
17. **Коваленко А. А.** Розвиток виконавчої влади в Україні на сучасному етапі: теорія і практика. Монографія. – К., 2002. – 264 с.
18. **Колодій А.** На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: Монографія. – Л.: Червона Калина, 2002. – 276 с.
19. **Кооиман Я.** Общественно-политическое правление (Social-political governance). // Государственное управление. Словарь-справочник. – СПб., 2001.
20. **Королько В.** Порівняльний аналіз форм державного правління і український тип демократії // Схід. – 1996. – № 7. – С. 1 – 11.
21. **Малиновський В. Я.** Децентралізація влади і становлення місцевого самоврядування в Україні: порівняння з досвідом Франції // Командор. – 1998. – № 1. – С. 17 – 18.
22. **Мельниченко В.** Розподіл і єдність влади: Зарубіжна практика і потреби України // Віче. – 1998. – № 9.
23. **Міллер Жак.** Політико-адміністративні системи країн ЄС (порівняльний аналіз). – К.: Основи, 1996.
24. **Петров О.** Суб'єкти політичного менеджменту в регіоні // Політичний менеджмент. – 2004. – № 2. – С. 28 – 34.
25. Правительство, министерство и ведомства в зарубежных странах.

– М.: Юридическая литература, 1994. – 346 с.

26. **Пронкин С. В., Петрунина О. Е.** Государственное управление зарубежных стран: Учебное пособие. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 416 с.

27. **Проценко Т. О.** Органи виконавчої влади в регіонах України: шляхи вдосконалення. Монографія. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. – 241 с.

28. **Савин В. И.** Ответственность государственной власти перед обществом // Государство и право. – 2000. – № 12.

29. **Сморгунов Л. В.** Сравнительный анализ политико-административных реформ: от нового государственного менеджмента к концепции „governance”. // Полис. – 2003. – № 4. – С. 50 – 58.

30. **Сморгунов Л. В.** Управление в условиях неопределенности: В поисках моделей устойчивого развития. // Сравнительное государственное управление: теория, реформы, эффективность. – СПб., 2000.

31. Територіальна організація влади в Україні: Статус і повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування / За заг. ред. А. П. Зайця. К.: Ін-Юре, 2002. – 928 с.

32. Технологии политической власти: зарубежный опыт. Книга-дайджест. – К., 1994.

33. **Ткачук А. Ф., Агранофф Р., Браун Т.** Місцеве самоврядування: світовий та український досвід: Посібник. – К.: Заповіт, 1998. – 185 с.

34. **Уткін Є. А.** Світовий досвід в сфері державного управління та його кадрова складова. – Одеса: УАДУ ОРІНДУ, 2001. – 90 с.

35. **Черкасов А. И.** Сравнительное местное управление: теория и практика. – М.: ФОРУМ – ИНФРА М, 1998. – 160 с.

36. **Шадрин А. Е.** Направления и параметры российской административной реформы. // Полис. – 2003. – № 4. – С. 59 – 70.

37. **Энтин Л. В.** Разделение властей: опыт современных государств. – М.: Юридическая литература, 1995. – 176 с.

Тема 12. Менеджмент виборчої кампанії

Підготовка до виборів. Основні етапи підготовки до політичних виборів. Формування команди політичного лідера-претендента. Необхідність створення мобільної й високопрофесійної команди. Склад команди: довірені особи та центральні і регіональні групи підтримки. Юрисконсульт виборчої кампанії. Комерційний директор виборчої кампанії. Керівник групи добровольців. Відповідальний за зв'язки з громадськістю (прес-секретар). Керівник штабу. Керівник групи підтримки та його заступники. Неформальні групи підтримки. Групи прихильників, групи „швидкого реагування”. Групи організаційно-методичного і наукового забезпечення виборів. Організатор збирання підписів. Керівник програми розповсюдження листівок. Керівник дня виборів.

Поняття виборчої кампанії як скоординовані публічні зусилля з метою мобілізації підтримки кандидата виборцями і забезпечення його перемоги у день виборів. Ресурси виборчої кампанії: час, кошти, люди та їхні таланти. Особливості виборчої кампанії. Основні чинники успіху виборчої кампанії: 1) особистість кандидата; 2) специфіка оточення (кількість виборців, географічні та демографічні особливості виборчого округу тощо); 3) політична стратегія і тактика.

Загальні принципи організації виборчої кампанії: 1) складання плану організаційних питань та загальної стратегії проведення виборчої кампанії; 2) врахування конкретної ситуації під час проведення виборчої кампанії; 3) створення високопрофесійної команди; 4) дотримання певних правил гри.

Розробка стратегії і тактики виборчої кампанії. Основні елементи стратегії виборчої кампанії: 1) формування позитивного іміджу кандидата; 2) сприяння створенню негативного іміджу конкурентам; 3) створення міжособистісного контрасту; 4) створення ідеологічного контрасту; 5) ставка на головну проблему; 6) декларація причетності; 7) утворення передвиборчих коаліцій; 8) ставка на владні та суспільно-політичні структури; 9) ставка на засоби масової інформації; 10) деморалізація конкурентів; 11) згуртування та організація прихильників.

Складання організаційної схеми виборчої кампанії. Три основні типи схем при плануванні організації будови виборчих кампаній: базова, середня та розвинута організаційні схеми.

Тактичні аспекти виборчої кампанії: 1) добір і організація роботи „апаратної” частини команди; 2) побудова графіка виступів кандидата перед виборцями; 3) вирішення проблем матеріально-фінансового і транспортного забезпечення виборчої кампанії; 4) розробка засобів і форм протидії конкурентам; 5) організація виступів кандидата у засобах масової інформації; 6) налагодження контактів з громадськістю та суспільно-політичними структурами.

Рекомендована література:

1. **Аверин Ю. П., Слепенков И. М.** и др. Избирательная кампания: стратегия, тактика, психологические аспекты. – М., 1995.

2. **Автономов А. С., Морозова Е. Г.** Избирательная кампания: Основные категории и институты избирательного права. Менеджер избирательной кампании. – М., 1995.

3. **Амелин В. Н.** Особенности избирательной кампании по выборам Президента России и мэра в г. Москве // Региональные выборы в России. – М., 1996.

4. **Баранов С. Д.** Финансирование избирательных кампаний и группы давления // Вестник МГУ. Серия 18. Социология и политика. – 1998. –

№ 4. – С. 83 – 90.

5. **Бебик В. М.** Маркетинг і менеджмент виборчої кампанії (методичні рекомендації). – К.: МАУП, 1997. – 122 с.

6. **Бебик В. М.** Як стати популярним, перемогти на виборах і утриматись на політичному Олімпі (Соціопсихологія і технологія політичної боротьби). – К., 1993. – 128 с.

7. **Белкин С. В., Воронин В. В.** Начальные процедуры разработки задания на проектирование выборной кампании // Выборы в органы власти современной России: Проблемы теории и практики. – М.: ИСПТ, 1996.

8. **Борисова Н. В., Наумов В. И., Пуздрач Ю. В.** Пусть победит достойный. Избирательная кампания: выдвижение, агитация, выборы. – М., 1996.

9. **Васильев В. И., Постников А. Е.** Путеводитель по избирательной кампании: Пособие для кандидатов, избирательных кампаний и избирательных блоков. – М.: Институт развития избирательных систем, 1999.

10. **Гельман В. Я.** Избирательные кампании в России: испытания электоральной формулы // Полис. – 1996. – № 2. – С. 84-100.

11. **Гладков П. В., Кудинов О. П.** Как стать губернатором. Алгоритм победы на выборах. – М.: Издательский дом „Люди”, 2000.

12. **Головатий М. Ф.** Мистецтво здобувати владу. // Політичний менеджмент. – 2003. – № 1. – С. 49 – 58.

13. **Гоулд Ф.** Стратегическое планирование избирательных кампаний // Полис. – 1993. – № 4. – С. 134 – 145.

14. **Жуков К., Карнышев А.** Азбука избирательной кампании. Организационно-методические и социально-психологические аспекты (учеб. пособие). М.: ИМА-Пресс, 2001. – 327 с.

15. **Застрожная О. К.** О некоторых проблемах в избирательных кампаниях последних лет. // Избирательная кампания: взгляд изнутри. – М., 2002.

16. Избирательные кампании: подготовка, организация, проведение: Методическое пособие / Ред.-сост. В. С. Комаровский – М., 1995.

17. **Кесельман Л. Е., Мацкевич М.** Масова комунікація і виборча кампанія // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 9 – 10. – С. 25 – 56.

18. **Ковлер А. Н.** Избирательная кампания: организация и методы работы с избирателями. – М., 1995.

19. **Кориженко Д.** Управління виборчим процесом // Часопис „Парламент”. – 2003. – № 6. – С. 32 – 36.

20. **Королько В.** Передвиборча комунікаційно-агітаційна кампанія: політичний феномен, структура, функції // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №1.

21. **Левчик Д. А.** Наука побеждать на выборах: рекомендации по

организации агитационной работы в ходе предвыборной кампании. – М., 1991.

22. **Лісіцин В. В.** Детермінанти оптимізації виборчої діяльності українського суспільства. // Нова парадигма. – Вип. 23. – Політологія. – 2002. – С. 123 – 133.

23. **Лысенко В.** Выборы в представительные органы власти в новой Европе: политический опыт и тенденции 80 – 90-х годов. – М., 1994.

24. **Любашевский Ю. Я.** Как самому проиграть выборы в Государственную Думу. Вредные советы кандидатам. – 2003. М.: НИПТ – Русская школа PR, 2002.

25. **Мирошниченко А. А.** Выборы от замысла до победы. (Предвыборная кампания в российском регионе). – М.: Изд-во „Центр”, 2003. – 304 с.

26. **Наполитан Дж.** 100 советов по организации избирательной кампании. – М.: Арктур, 1993.

27. **Недяк И. Л.** Выборы: планирование и организация политической кампании. – М., 1995.

28. **Пейн К., Хед, О’Коннел Ш.** Стратегия планирования избирательной кампании. – М.: Национальный демократический институт международных отношений (США), 1995.

29. **Петров О., Полторак В.** Проблеми стратегічного планування президентської виборчої кампанії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – №3. – С. 41 – 66.

30. **Підлуська І.** Партійне ноу-хау перед початком кампанії: парад нестандартних PR-акцій // Телерадіокур’єр. – 2001. – № 5. – С. 32 – 34.

31. Президентские выборы. (Социальный психоанализ). – М.: ИДФ, 1996.

32. **Радунські П.** Проведення виборчої кампанії – форма політичної комунікації. // Політичні партії у демократичному суспільстві. – К., 2001.

33. **Рябець М. М.** Центральна виборча комісія: віхи становлення та розвитку: Статті, доповіді, виступи, інтерв’ю. – К.: Видавничий дім „Альтернативи”, 2003. – 600 с.

34. **Слепешов И. М., Аверин Ю. П., Усманов Б. Ф.** и др. Избирательная кампания: стратегия, тактика, психологические аспекты. – М.: Российский Центр избирательных технологий при Центральной избирательной комиссии РФ, 1995.

35. Стратегия планирования избирательной кампании. – М.: Национальный демократический институт международных отношений, 1999.

36. **Томенко М.** Особливості національної виборчої кампанії. // Політичний портрет України. – 1999. – № 21. – С. 6 – 17.

37. **Фаер С. А.** Приемы стратегии и тактики предвыборной борьбы: PR-секреты общественных отношений. – СПб.: Стольный град, 1998.

38. **Шендера В. К.** Организация предвыборных кампаний: Учебное пособие. – М.: РАГС, 1995.

Тема 13. Політичне маніпулювання**Підтема 1. Маніпуляція суспільною свідомістю**

Поняття маніпуляції як нав'язування маніпулятором своєї волі у формі прихованого впливу. Основа маніпуляції – експлуатація емоцій людини. Основні види маніпуляцій: міжособистісні, масові, політичні. Поняття „політичне маніпулювання” як приховане управління політичною свідомістю та поведінкою людей з метою примусити їх до дії або бездіяльності всупереч їх власним інтересам. Способи політичного маніпулювання: 1) пряма підтасовка фактів; 2) замовчування невідомої інформації; 3) упереджена інтерпретація фактів; 4) надання сфальсифікованої інформації; 5) навішування ярликів для компрометації політиків; 6) використання групових інтересів та ін.

Маніпуляція суспільною свідомістю. Основні засоби маніпуляції: 1) мовні (використання певних штампів, термінів, ідеологічних та політичних кліше); 2) немовні (блокування чи затримання „невідомої” інформації; викладання інформації у сприятливому для себе контексті); 3) активні (насадження стереотипів і цінностей); 4) пасивні (фрагментарність інформації).

Основні технології політичних маніпуляцій: паблік рілейшнз (PR), політична реклама та пропаганда. Маніпуляції як засіб приходу до влади, засіб реалізації влади, засіб збереження влади. Технічні прийоми маніпулювання. Маніпулятивний потенціал засобів масової інформації. Маніпуляції ЗМІ за допомогою масових опитувань громадської думки напередодні виборів. Роль засобів масової інформації як „четвертої” влади. Засоби масової інформації (ЗМІ) як розгалужена система установ, що здійснюють збирання, опрацювання та поширення інформації. Основні функції ЗМІ: інформаційна; освітня; мобілізаційна; оперативна; соціалізація, критики і контролю. Маніпулятивні можливості політичної мови.

Пропаганда як засіб політичної маніпуляції та вид масової комунікації. Основні типи пропаганди: позитивна (конструктивна) та негативна (деструктивна).

Підтема 2. Електоральна поведінка

Поняття електоральної поведінки. Показники електоральної поведінки: участь у президентських виборах; участь у виборах до вищих і місцевих органів влади. Теорії електоральної поведінки в західній науці: 1) статусна теорія електоральної поведінки (С. Ліпсет, С. Роккан); 2) соціально-психологічна теорія партійно-ідеологічної ідентифікації (А. Кемпбелл); 3) теорія раціонального вибору чи економічного голосування (Е. Даунс).

Види досліджень електоральної поведінки: 1) базові соціологічні дослідження передвиборчої ситуації; 2) рейтингові (прогнозні) дослідження; 3) „exit poll” як опитування виборців у день голосування на виборчих дільницях; 4) поствиборчі соціологічні дослідження (через кілька

тижнів чи місяць після виборів).

Поняття політичної поведінки. Форми політичної поведінки. Активна політична позиція. Позиція „політичної апатії”. Типи політичної поведінки: 1) конформізм; 2) політична індиферентність; 3) політичний радикалізм; 4) протестна політична поведінка.

Рекомендована література:

Підтема 1. Маніпуляція суспільною свідомістю

1. **Геслі В.** Чинники впливу на голосування українських виборців // Політична думка. – 2000. – № 3. – С. 20 – 44.
2. **Доценко Е. Л.** Психология манипуляции. – М.: Че Ро, 1997.
3. **Жданов І.** Свідомий вибір чи маніпулювання масовою свідомістю // Нова політика. – 2002. – № 1.
4. **Кара-Мурза О. Г.** Манипуляция сознанием. – К.: Оріяни, 2000.
6. Политический имидж: „секреты” манипуляции массовым сознанием (Сборник науч. статей; ред.-сост. Е. В. Шмелева). СПб.: АНО „ГЦПРОС”, 2000. – 167 с.
7. **Полуэктов А.** Полевые манипулятивные технологии. Настольная книга менеджера избирательных кампаний. – М.: Русская панорама, 2003. – 464 с.
8. **Почепцов Г. Г.** Паблик рилейшнз, или Как успешно управлять общественным мнением. – М., 1998.
9. **Солонская С. А., Недбаевский С. Д.** Практика манипулирования массовым сознанием в СМИ и способы ее нейтрализации. // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – Збірник наукових праць Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка, 2002. – Вип. 36., ч. 1. – С. 105 – 126.
10. **Цуладзе А.** Политические манипуляции, или Покорение толпы. – М.: Книжный дом „Университет”, 1999. – 144 с.
11. **Цуладзе А. М.** Большая манипулятивная игра. – М.: Алгоритм, 2000.
12. **Шапмань П.** Делать мнение: новая политическая игра. – М., 1997. – 198 с.

Підтема 2. Електоральна поведінка

1. **Афанасьев М.** Поведение избирателей и электоральная политика в России // Полис. – 1995. – № 3. – С. 105–116.
2. **Бирюков Н. И.** Возможно ли в современной России прогнозировать массовое электоральное поведение? // Полис. – 1997. – № 1.
3. **Ваньков В. А.** Поведенческая структура в электоральном поведении (По материалам парламентских выборов в России) // Полис. – 2003. – № 6. – С. 88 – 104.
4. **Васютинський В.** Про особливості електорального самовизначення

громадян України // Українські варіанти. – 1998. – № 1. – С. 37 – 41.

5. **Вишняк О.** Електоральна поведінка українців і росіян: партійна усталеність та межі ідеологічного голосування // Розбудова держави. – 1999. – № 1/6. – С. 33 – 37.

6. **Гудина Ю. В.** Активность российских избирателей: теоретические модели и практика. // Полис. – 2003. – № 1. – С. 112 – 123.

7. **Мелешкина Е. Ю.** Исследования электорального поведения: теоретические модели и проблемы их применения // Ильин М. В. (ред.) Зарубежная политология XX столетия. – М., 2001.

8. **Мелешкина Е. Ю.** Формирование партийных предпочтений избирателей в посткоммунистических странах Восточной Европы: основные концепции // Выборы в посткоммунистических обществах. Сборник ИНИОН РАН. / Отв. Ред. и сост. Е. Ю. Мелешкина. – М., 2000.

9. **Нечаев В. Д.** Избиратель: покупатель, продавец или вкладчик? // Полис. – 2001. – № 6. – С. 40 – 50.

10. **Паппи Ф. У.** Политическое поведение: мыслящие избиратели и многопартийные системы // Гудин Р., Клингеманн Х. Д. (ред.). Политическая наука: новые направления. – М., 1999.

11. **Пушкарева Г. В.** Изучение электорального поведения: контуры когнитивной модели. // Полис. – 2003. – № 3. – С. 120 – 130.

12. **Сергеева Е. Я.** О методологии исследований электорального поведения россиян // Социс. – 1996. – № 7. – С. 115 – 118.

13. **Тавокин Е. П.** Социологические прогнозы электорального поведения // Социс. – 1996. – № 7. – С. 15 – 20.

14. **Шайгородський Ю.** Електоральні настрої: травень 2004 // Політичний менеджмент. – 2004. – № 3. – С. 172 – 175.

15. **Шевченко Ю. Д.** Между экспрессией и рациональностью: об изучении электорального поведения в России // Полис. – 1998. – № 1. – С. 130 – 136.

16. **Шестопал Е. Б.** Электоральный авторитаризм: казахстанский вариант // Полис. – 2002. – № 6. – С. 172 – 175.

Тема 14. Вибірчі технології

Поняття політичних технологій як сукупності методів і систем послідовних дій, спрямованих на досягнення необхідного політичного результату. Вибірчі технології. Обрання виборчого округу для балотування: 1) ретельне вивчення політико-географічних параметрів виборчого округу; 2) врахування соціально-демографічних параметрів населення; 3) вивчення політичних традицій голосування електорату на попередніх виборах; 4) знання про діяльність основних впливових в даному окрузі громадсько-політичних структур; 5) пошуки активних і дієвих груп підтримки в окрузі. Дотримання процедури висування та реєстрації кандидатом у відповідній окружній комісії. Організація передвиборчої

агітації. Основні правила побудови передвиборчих листівок.

Ключові умови ефективного використання сил добровольців: 1) створення системи залучення добровольців; 2) підтримка постійних зв'язків з добровольцями; 3) розробка програми зацікавлення добровольців.

Поняття виборчої інженерії як легального засобу впливу на виборчий процес. Виборча інженерія як вид політичної технології та засіб у боротьбі за владу. Виборча інженерія як пристосування виборчих процедур до реалізації інтересів правлячих політичних еліт щодо завоювання та збереження влади у державі, регіоні, місті тощо. Виборча інженерія як професійне порівняльне дослідження ситуації в різних виборчих округах і вироблення рекомендацій претенденту для підвищення його шансів на обрання. Виборча інженерія в політичному маркетингу: сутність, система, різновиди.

Основні методи виборчої інженерії: 1) вибір відповідного часу проведення виборів; 2) зміна виборчих процедур; 3) маніпуляція кордонами виборчих округів; 4) стимуляція і переміщення виборців з одних виборчих округів до інших; 5) підбір складу лояльних до влади виборчих комісій. Основні складові виборчої інженерії: 1) створення іміджу кандидата чи партії; 2) розробка тактики виборчої кампанії; 3) вивчення виборчого корпусу шляхом зіставлення технологічних карт електорату по округах тощо.

Рекомендована література:

1. **Амелин В. Н., Устименко С. В.** Технология избирательной кампании. – М.: Союз, 1993.
2. **Бебик В. М.** Воля виборців і виборча інженерія // Політика і час. – 1993. – № 7. – С. 50 – 52.
3. **Бебик В. М.** Як стати популярним, перемогти на виборах і утриматись на політичному Олімпі (Соціопсихологія і технологія політичної боротьби). – К., 1993. – 128 с.
4. **Біденко С. В.** Інтернет у виборчих технологіях: час цивілізувати практику // Наукові записки. Збірник. – Серія „Політологія і етнологія”. – Випуск 11. – К.: ІПіЕНД, 2000. – С. 323 – 329.
5. **Варій М.** Психологія та виборчі технології: Навчально-методичний посібник. – Л.: СПОЛОМ, 2002. – 230 с.
6. **Вешняков А.** Международные избирательные стандарты // Международная жизнь. – 2001. – № 3.
7. Виборчі технології у дзеркалі математики. / Ред. В. П. Михайленко. – К.: Ін-т відкритої політики, 1999.
8. **Власенко О.** Політика „за склом”, або Таємниці виборчих технологій: Наук. Вид. – К.: Вид-во „Знання України”, 2003. – 96 с.

9. Душин И., Сысун А., Ложкин Б. Выборы: технологии избирательных кампаний. – Х., 1998. – 160 с.
10. Зацевский П. Г., Зворыкин А. В., МIRONENKO С. В. Избирательные технологии: 100 вопросов и ответов... – М.: ТОО „Поматур”, 1999.
11. Зотова З. М. Избирательная кампания: технологии проведения. – М., 1995.
12. Иванов В. Н., Матвиенко В. Я., Патрушев В. И., Молодых И. В. Технологии политической власти: зарубежный опыт. – К., 1994.
13. Избирательные технологии и избирательное искусство: Сб. статей // Под общ. ред. Устименко С. В. – М.: РОССПЭН, 2001. – 176 с.
14. Ковлер А. И. Избирательные технологии: российский и зарубежный опыт. – М.: Институт государства и права РАН. – М., 1997. – 216 с.
15. Кочубей Л. Виборчі технології – не виборчі маніпуляції // Віче. – 2003. – №8. – С.10 – 13.
16. Кочубей Л. Виборчі технології як механізм досягнення політичного результату // Людина і політика. – 2003. – № 4. – С. 56 – 62.
17. Кошелюк М. Е. Выборы: магия игры. Технология победы. – М.: Макцентр, 2000.
18. Кутырев П. П. Технология победы на выборах. – М., 1999. – 96 с.
19. Лебедева Т. Ю. Путь к власти. Франция: выборы президента. – М., 1995.
20. Лісничук О. Уроки французької президентської кампанії // Нова політика. – 2002. – № 2. – С. 5 – 9.
21. Лисовский С. Ф., Евстафьев В. А. Избирательные технологии: история, теория, практика. М.: РАУ-Университет, 2000. – 320 с.
22. Максимов А. А. „Чистые” и „грязные” технологии выборов: российский опыт. – М.: Дело, 1999. – 448 с.
23. Максимов А. А., Румянцев О. Г. Как победить на выборах: опыт и методология восьми успешных избирательных кампаний в России. – М., 1995.
24. Малкин Е., Сучков Е. Основы избирательных технологий. – М.: Русская панорама, 2002.
25. Малкин Е., Сучков Е. Основы избирательной технологии и партийного строительства. – М.: Русская панорама, 2003. – 480 с.
26. Материалы IV Международной конференции „Новые избирательные технологии. Управление политическим имиджем и политическим брендом” (Москва, 4 – 5 июля 2002 г.) // Политический маркетинг. – 2002. – № 7. – С. 6 – 33; № 8. – С. 14 – 40; № 9. – С. 4 – 28; № 10. – С. 4 – 30.
27. Михайленко В. С. Аналіз виборчих технологій (Росія, Україна, США) // Актуальні проблеми політики. – Вип. 10 – 11. – 2001. – С. 321 – 325.
28. Натансон Л. Выборы главы Правительства Израиля. (Технологии электоральных сегментов – на примере выходцев из бывшего СССР) //

Политический маркетинг. – 2002. – № 11. – С. 61 – 68.

29. **Парамонов Д. О., Кириченко В. В.** Методы фальсификации выборов. – М., 2003. – 76 с.

30. **Петров О. В.** Социологические избирательные технологии. – Днепропетровск: Арт-Пресс, 1998. – 164 с.

31. **Полуэктв В. В.** От двери к двери: полевые технологии в избирательной кампании. – М.: Русская панорама, 2002.

32. **Пониделко А. В., Лукашев А. В.** „Черный PR” как способ овладения властью, или Бомба для имиджмейкера. – СПб., 2000. – 176 с.

33. **Почепцов Г. Г.** Как становятся президентами: избирательные технологии XX века. – К.: Т-во „Знання України”, 1999. – 380 с.

34. **Сарторі Дж.** Порівняльна конституційна інженерія: виборчі системи, президентське і парламентське правління / Пер. з англ. – К., 2001.

35. **Сегела Ж.** Национальные особенности охоты за голосами. – М.: Вагриус, 1999.

36. Технология и организация выборов кампаний. Зарубежный и отечественный опыт. – М.: Российская академия управления, 1993.

37. **Томенко М.** Політичні технології у виборчій кампанії Президента / Політична думка. – 1999. – № 3. – С. 38 – 43.

38. **Фаер С.** Приемы стратегии и тактики предвыборной борьбы – СПб.: Стольный град, 1998.

39. Шлях до перемоги. Технологія виборчої кампанії. – К., 1993.

Тема 15. Політичні конфлікти

Підтема 1. Сутність, типологія та функції політичних конфліктів

Поняття конфлікту як зіткнення і протистояння. Структурні елементи конфлікту: суб'єкти конфлікту; предмет та об'єкт конфлікту; конфліктна свідомість; конфліктна поведінка. Поняття і зміст політичного конфлікту. Політичні інтереси і суперечності як передумова виникнення політичних конфліктів. Предмет політичного конфлікту. Об'єкти і суб'єкти політичного конфлікту. Соціальна напруженість та політична нестабільність – умови виникнення політичних конфліктів. Конфлікт і криза як форми політичного розвитку. Основні стадії (фази) розвитку політичного конфлікту: 1) передконфліктна стадія (дві фази: конфліктна ситуація та інцидент); 2) конфліктна стадія (дві фази: пряма конфронтація сторін та ескалація конфлікту); 3) стадія врегулювання конфлікту (дві фази: пошуки компромісу та досягнення консенсусу); 4) післяконфліктна стадія (дві фази: часткова та повна нормалізація відносин).

Особливості політичних конфліктів. Конфліктогенні чинники. Причини виникнення та ескалації політичних конфліктів: об'єктивні і суб'єктивні.

Типологія політичних конфліктів. Класифікація різновидів політичних конфліктів за різноманітними критеріями: 1) за сферами проявів (соціальні, політичні, економічні, етнополітичні, міжнародні, релігійні,

побутові, шлюбно-сімейні, міжособистісні); 2) за причинами виникнення (справжні і несправжні); 3) за джерелами їх виникнення (конфлікти інтересів, цінностей, ідентифікацій); 4) за характером походження (реальні, вигадані, спровоковані, випадкові); 5) за кількістю учасників (суб'єктів) конфлікту (моносуб'єктні, біполярні, полісуб'єктні); 6) за часовим критерієм (миттєві, короткотривалі, середньо- та довготривалі); 7) за географічним критерієм (локальні, регіональні, континентальні, глобальні); 8) за ступенем їх вияву (приховані, латентні та відкриті); 9) за спрямованістю впливу (вертикальні, горизонтальні, діагональні); 10) за рівнем насилля (ненасильницькі, потенційно насильницькі та збройні); 11) за характером перебігу (керовані та некеровані); 12) за рівнем інтенсивності („холодні”, „гарячі” та „пожежні”); 13) за соціальними наслідками (конструктивні, позитивні, деструктивні, негативні; змішані – деструктивно-конструктивні); 14) за масштабністю проявів (зовнішньополітичні: міжнародна криза, війна; внутрішньополітичні: путчі, заколоти, перевороти, повстання, громадянські війни, соціальні революції; політичні кризи: урядові, парламентські, конституційні, загальнонаціональні).

Основні парадигми: конфліктологічна, консенсусологічна; конфліктологічно-консенсусологічна. Головні функції політичних конфліктів: 1) конструктивні; 2) деструктивні; 3) дуалістичні, деструктивно-конструктивні.

Загальна характеристика основних концепцій конфліктів (теорія структурного функціоналізму; позитивно-функціонального конфлікту Л. Козера; конфліктної моделі суспільства Р. Дарендорфа і загальної теорії конфлікту К. Боулдінга).

Підтема 2. Основні шляхи врегулювання політичних конфліктів

Управління політичними конфліктами. Основні етапи управління політичними конфліктами: 1) прогнозування; 2) запобігання ескалації конфліктів чи її стимулювання; 3) врегулювання; 4) розв'язання. Типові стратегії поведінки учасників конфлікту: суперництво; уникнення; пристосування; співпраця (консенсус); взаємодія (компроміс).

Методи запобігання та шляхи розв'язання політичних конфліктів. Міфологізована свідомість як джерело конфліктів. Політика як мистецтво розв'язання політичних конфліктів. Форми розв'язання і прогнозування для попередження, запобігання та розв'язання політичних конфліктів. Політичні і правові шляхи (способи) розв'язання політичних конфліктів. Основні фази процесу розв'язання конфліктів: 1) фаза прийняття рішення; 2) фаза його практичної реалізації; 3) прямі переговори між конфліктуючими сторонами; 4) залучення посередників (медіаторів).

Головні критерії ефективності управління політичними конфліктами: 1) надійність їх прогнозування; 2) запобігання ескалації; 3) утримання в цивілізованих рамках; 4) конструктивне розв'язання; 5) висока культура

управління політичними конфліктами; 6) задоволення учасників конфлікту досягнутими домовленостями.

Рекомендована література:

Підтема 1. Сутність, типологія та функції політичних конфліктів

1. **Бабієва А.** Катастрофогенний чинник політичного насилля // Політичний менеджмент. – 2004. – № 3. – С. 162 – 171.
2. **Бельков О.** Конфликтологический инструментарий политического менеджмента // Власть. – 2003. – № 11. – С. 27 – 32.
3. **Глухова А. В.** Политические конфликты: основания, типология, динамика (теоретико-методологический анализ). – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 280 с.
4. **Глухова А. В.** Типология политических конфликтов. – Воронеж: Изд-во Воронежск. гос. ун-та, 1997. – 152 с.
5. **Картунов О. В., Маруховська О. О.** Анатомія політичних конфліктів. // Віче. – 2001. – №11. – С. 155 – 159.
6. **Корчинський Д.** Війна в натовпі: Наш досвід політичного насильства. – К., 1997.
7. **Кулинченко В. А.** Политический конфликт: сущность и современные проблемы // Политическая теория: тенденции и проблемы: Сб. статей. – М., 1994. – Вып.2. – С. 9 – 22.
8. **Кульчар К.** Политический конфликт // Политология вчера и сегодня. – М., 1991. – Вып. 3.
9. **Овчинников В. С.** Политические конфликты и кризисные ситуации // Социально-политические науки. – 1990. – № 10.
10. **Павловський М.** Конфлікти та консенсус в українській політиці // Нова політика. – 1999. – № 1.
11. Политическая конфликтология перед новыми вызовами / Под ред. А. В. Глухой. – Воронеж, 2001. – 284 с.
12. Политические конфликты: от насилия к согласию. – М., 1996.
13. Разделенная демократия. Сотрудничество и конфликт между Президентом и Конгрессом. – М.: Прогресс, 1994. – 416 с.
14. **Рогачев С. В.** Социальная доминанта политического конфликта // Политические конфликты: от насилия к согласию. – М., 1996. – С. 48 – 61.
15. **Рыжов О.** Политические конфликты. – М.: ВУ, 1997. – 64 с.
16. **Смирнов В. В.** Политический конфликт: динамика, возможности контроля // Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. – М., 1994. – Вып. 6. – С. 31 – 38.
17. **Тимофеева Л. Н.** Политическая конфликтология. – М., 1996.
18. **Томенко М.** Реальні та удавані конфлікти в державній владі // Політична думка. – 1997. – № 1
19. **Ушакова Т. Н., Латынов В. В., Павлова А. А., Павлова Н. Д.** Ведение

политических дискуссий. Психологический анализ конфликтных выступлений. – М.: Academia, 1995.

20. **Фельдман Д. И.** Политология конфликта. – М., 1998. – 199 с.

21. **Чумиков А. Н.** Социально-политический конфликт: Теоретические и прикладные аспекты. – М.: Ин-т молодежи, 1993. – 168 с.

Підтема 2. Основні шляхи врегулювання політичних конфліктів

1. **Глухова А. В.** Политические конфликты и кризисы. Консенсус и политические методы его достижения. // Государство и право. – 1993. – № 6. – С. 3 – 14.

2. **Лебедева М. М.** Политическое урегулирование конфликтов: подходы, решения, технологии. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 272 с.

3. **Нэх В. Ф.** Политический конфликт, технология инициирования, регулирования, разрешения. // Вестник Московск. Ун-та. – Серия 12. – Политические науки. – 1995. – № 5.

4. **Пойченко А. М., Ребкало В. А., Хворостяний О. І.** Конфлікт у політичному житті сучасної України: теорія і технологія розв'язання: Навч. посібник. – К.: Вид-во УАДУ, 1997. – 96 с.

4. Плани лекцій

Розділ І. Політичний маркетинг

Лекція 1. Теоретико-методологічні засади курсу

1. Основні цілі та завдання курсу „Політичний маркетинг і менеджмент” (ПММ).

2. Основні функції курсу ПММ.

3. Основні методологічні засади курсу ПММ.

4. Понятійно-категоріальний апарат курсу ПММ.

Лекція 2. Політичний маркетинг

1. Поняття маркетингу та його типологія.

2. Поняття політичного маркетингу і багатоманітність його визначень.

3. Основні ознаки і види політичного маркетингу.

4. Головні функції та цілі політичного маркетингу.

Лекція 3. Політичний ринок та його основні складові елементи

1. Сутність поняття „політичного ринку”.

2. Характеристика основних складових елементів цивілізованого політичного ринку.

3. Дослідження політичного ринку України 90-х років ХХ століття.

4. Порівняльний аналіз результатів президентських і парламентських виборів в Україні і Росії.

5. Вивчення громадської думки.

Лекція 4. Політичні партії, суспільно-політичні організації та рухи

1. Політична партія: визначення, сутність, основні ознаки та функції.
2. Критерії класифікації та типологія політичних партій.
3. Партійна система: поняття та типологія.
4. Суспільно-політичні організації та рухи: причини виникнення, сутність та види.
5. Сучасні політичні партії, суспільно-політичні організації та рухи в Україні.

Лекція 5. Виборчі системи

1. Поняття виборчої системи. Основні ознаки класифікації виборчих систем.
2. Характеристика основних видів виборчих систем: їх переваги та недоліки.
3. Виборче право та принципи його реалізації.
4. Виборче законодавство України.
5. Сучасний парламентаризм: західний та вітчизняний досвід.

Лекція 6. Політична реклама

1. Поняття політичної реклами.
2. Основні різновиди політичної реклами.
3. Типологія політичної реклами.
4. Етапи політичного рекламування.

Лекція 7. Політична еліта

1. Сутність та походження поняття „еліта”.
2. Багатоманітність визначень понять „еліта” та „політична еліта”.
3. Генеза ідей і концепцій „політичного елітизму”.
4. Типологія, структура та основні функції політичної еліти.
5. Політична опозиція: поняття, структура, функції.
6. Особливості політичних еліт в Україні, Росії та на Заході.

Лекція 8. Політичне лідерство

1. Поняття і сутність політичного лідерства.
2. Типологія політичного лідерства.
3. Класифікація зарубіжних теорій і концепцій політичного лідерства.
4. Основні риси та функції політичного лідера.
5. Політичне лідерство в сучасній Україні та Росії.

Лекція 9. Іміджелогія політичного лідерства

1. Поняття та сутність іміджелогії як науки.

2. Характеристика поняття та основних типів іміджів.
3. Основні види іміджу.
4. Характеристика іміджу політика.
5. Іміджелогія політичного лідерства в Україні та Росії.

Розділ II. Політичний менеджмент

Лекція 10. Теоретичні засади політичного менеджменту

1. Поняття менеджменту та його основні функції.
2. Поняття політичного менеджменту.
3. Головні управлінські функції політичного менеджменту.
4. Основні елементи соціотехніки політичного менеджменту.

Лекція 11. Менеджмент правлячої команди

1. Поняття та структура правлячої команди.
2. Формування та організація роботи правлячої команди.
3. Інформаційне забезпечення роботи правлячої команди.
4. Основні етапи процесу прийняття політичних рішень.
5. Порівняльний аналіз основних типових моделей прийняття рішень в адміністраціях президентів США та України.

Лекція 12. Менеджмент виборчої кампанії. Виборчі технології

1. Формування команди політичного лідера – претендента.
2. Поняття, особливості та основні чинники успіху виборчої кампанії.
3. Загальні принципи організації виборчої кампанії.
4. Розробка стратегії і тактики виборчої кампанії.
5. Особливості виборчих кампаній в Україні та Росії.

Лекція 13. Політичне маніпулювання

1. Поняття та основні види маніпуляцій.
2. Маніпуляція суспільною свідомістю: основні засоби.
3. Основні технології політичного маніпулювання.
4. Електоральна поведінка: поняття та основні теорії.
5. Види досліджень електоральної поведінки.

Лекція 14. Виборчі технології

1. Виборчі технології: поняття та сутність.
2. Основні умови обрання виборчого округу для балотування.
3. Правила організації передвиборчої агітації.
4. Основні методи виборчої інженерії.

Лекція 15. Політичні конфлікти: сутність, типологія та шляхи врегулювання

1. Поняття, структура та основні стадії політичного конфлікту.
2. Причини виникнення та ескалації політичних конфліктів.
3. Типологія політичних конфліктів.
4. Головні функції політичних конфліктів.
5. Основні шляхи і методи запобігання ескалації та врегулювання політичних конфліктів.

Політичні та культурні взаємини країн-сусідів

Анатолій Круглашов,
доктор політичних наук,
науковий координатор
Міжнародної наукової конференції

У Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича відбулася міжнародна наукова конференція „Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні взаємини в контексті сучасних європейських процесів”. Цей захід, зокрема, ставив за мету започаткувати традицію проведення подібних наукових форумів у Чернівцях для налагодження конструктивного діалогу українських, румунських і молдовських учених задля забезпечення аналізу спільних проблем та пошуків шляхів їх розв’язання.

Перший подібний захід відбувся у травні 2001 року, коли в Чернівецькому національному університеті було проведено міжнародну наукову конференцію „Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин”. Нову конференцію ініціювали й організували кафедра політології та соціології ЧНУ та Буковинський політологічний центр. В організації конференції брали участь Чернівецька обласна державна адміністрація, уряд провінції Карінтія (Австрія), фонд ім. Ф. Еберта і Чернівецька міська Рада. Підготовку зібрання спрямовував обласний оргкомітет під головуванням ректора ЧНУ професора М. Ткача та голови Чернівецької облдержадміністрації М. Романіва.

У роботі конференції взяли участь науковці, дипломати і практики державного управління з України, Румунії, Молдови, Австрії та Росії, а також керівники місцевих національно-культурних товариств. Загалом було близько ста учасників. Діяльність конференції широко висвітлювали національні та регіональні засоби масової інформації.

Одним із завдань форуму було накреслення перспективних планів тристоронніх взаємин та розвитку транскордонного, зокрема єврорегіонального співробітництва між Україною, Румунією і Молдовою.

Крім доробку гостей форуму, в ньому були представлені результати

наукових пошуків чернівецьких дослідників, насамперед істориків і політологів. Зокрема, широку апробацію актуальних прикладних досліджень здійснив колектив кафедри політології та соціології університету, який цього року працює над темою „Політичне управління регіональним розвитком”. Замовили дослідження Чернівецька обласна держадміністрація та Чернівецька обласна рада.

Під час заходу активно обговорювалися питання минулого взаємин трьох сусідніх народів і держав, що відбувалося, наприклад, на засіданнях секції „Україно – румуно – молдовські відносини: історичні аспекти”, роботою якої керували професор О. Добржанський (Чернівці), доктор К. Іонеску (Бухарест), професор Т. Ісламов (Москва), доцент О. Масан (Чернівці).

Сучасні проблеми, надбання та перспективи етнополітики трьох країн аналізували учасники секції „Значення етнонаціональних процесів у взаєминах між Україною, Румунією та Молдовою”. Її роботу скеровували професор О. Картунов (Київ), доктор П. Шорников (Кишинів), доктор В. Кожухар (Кишинів), доцент І. Буркут (Чернівці). Європейським та регіональним аспектам співпраці сусідніх держав були присвячені доповіді та повідомлення, виголошені на секції „Політико-правові, соціально-економічні та громадські зв'язки між Україною, Румунією і Молдовою в контексті європейської інтеграції”, де головували доц. Ф. Медвідь (Ірпінь), доктор Ш. Пурич (Сучава), професор С. Василенко (Одеса), доцент В. Карпо (Чернівці), професор І. Варзар (Київ) та доцент В. Бурдяк (Чернівці).

Належну увагу привернула культурна сфера взаємодії трьох народів, ключові питання якої порушувалися на засіданнях секції „Культурні, наукові та освітні контакти у відносинах між Україною, Румунією і Молдовою”, на якій головували професор В. Фісанов (Чернівці), доктор В. Демчук (Сучава), доктор К. Кожухар (Кишинів).

Гострі дискусії стосовно надбань і упущень у транскордонній співпраці в гуманітарній, а також і в соціально-економічній сфері виникли під час засідання „круглого столу” експертів „Етнічні взаємини на території євро регіону „Верхній Прут”: підсумки установчого періоду”. „Круглий стіл” організували Буковинський політологічний центр і Карінтійський земельний уряд. Його роботу спрямовували професор А. Круглашов (Чернівці) та п. В. Плятцер (Клягенфурт).

Концептуальні доповіді були винесені на розгляд учасників пленарних засідань конференції, де, зокрема, виступив з пропозиціями щодо питань наукового діалогу в трикутнику Україна – Румунія – Молдова професор А. Круглашов. Радник-посланник посольства України в Румунії доктор В. Котик висловив цікаві судження про таке явище, як етнічний протекціонізм та його місце в державній зовнішній політиці. Суперечливі питання статусу Трансільванії, Буковини та Бессарабії у XVIII – XX століттях у власній інтерпретації порушив посол, керівник управління

контролю МЗС Румунії А. Преда. Професор Ю. Макар (Чернівці) торкнувся сучасного стану і перспектив розвитку україно-румунських міждержавних відносин.

На підсумковому пленарному засіданні учасники конференції одногосно ухвалили пропозиції, в яких містяться рекомендації щодо наступних кроків у зближенні трьох держав. Зокрема, було підтримано ідею регулярного (раз на три роки) проведення конференцій на широку тематику україно-румуно-молдовських взаємин у Чернівцях. Запропоновано започаткувати регулярне проведення Чернівецького форуму, який має стати місцем зустрічі і постійного діалогу політичної, ділової та інтелектуальної еліти України, Румунії і Молдови. Було запропоновано також не обмежуватися цими заходами, а проводити тематичні конференції з усього спектру тристоронніх взаємин по черзі в Молдові, Румунії та Україні. Накреслено взаємоприйнятні підходи до необхідності розробки спільних проектів з написання сучасних, європейського рівня наукових монографій, підручників і посібників з історії, стану взаємин та політичних перетворень в Україні, Румунії і Молдові.

За результатами конференції передбачено видати збірку наукових праць, до якої увійдуть найгрунтовніші доповіді та повідомлення. Фінансове забезпечення реалізації видавничого проекту взяли на себе фонд ім. Ф. Еберта і Чернівецька обласна державна адміністрація.

На шляху до громадянського суспільства

Український центр політичного менеджменту започаткував нову серію книг і брошур – „Політична культура”.

Історичний досвід свідчить, що ефективний розвиток держави неможливий без розбудови громадянського суспільства – соціального устрою, в якому кожна громадська спільнота, кожний громадянин безпосередньо причетні до процесу державного управління.

Врахування громадської думки – необхідна складова формування національної ідеї, а відтак і ідеї громадянського суспільства. Узгодженість дій громадськості та влади є запорукою стабільності, миру і злагоди в суспільстві. Саме тому на шляху до громадянського суспільства варто налагоджувати міцні, довготривалі зв'язки між різними соціальними групами.

Серія „Політична культура” бібліотеки Українського центру політичного менеджменту, як сподіваються її видавці, слугуватиме розвиткові політичної культури, політичної освіти громадян, сприятиме утвердженню демократичних цінностей, формуванню правових засад громадянського суспільства в нашій країні.

Перша брошура серії – „На шляху до громадянського суспільства” містить окремі розділи Конституції України, Указ Президента України „Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” і Постанову Кабінету Міністрів України „Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики”.

Надалі в „Політичній культурі” публікуватимуться матеріали з проблем теорії і практичного досвіду становлення громадянського суспільства (монографії, статті), соціологічних досліджень, науково-практичних конференцій тощо.

Український центр політичного менеджменту буде вдячний за зауваження до першої брошури серії та запропоновані для публікації матеріали. Обговорення проблем розвитку громадянського суспільства пропонується вести на „форумі” веб-сайту Українського центру політичного менеджменту – www.politik.org.ua.

Інститут президентства в Україні

Віктор Погорілко,

доктор юридичних наук,

член-кореспондент

Національної академії наук України

Український центр політичного менеджменту започатковує нову справу – видання „Бібліотеки журналу „Політичний менеджмент”. Мета – публікація праць молодих вчених, які проводять дослідження з актуальних проблем політичних і соціологічних наук. Першою ластівкою „Бібліотеки” стала монографія старшого викладача кафедри права Київського національного лінгвістичного університету Володимира Шатіла. (Шатіло В. А. „Інститут президентства в системі державної влади України”. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2004. – 159 с.)

Інститут Президента України є порівняно новим явищем у системі органів державної влади нашої країни. Відповідно, новелою в конституційному праві України є і інститут президентства. До того ж, статус Президента майже виключно визначається нормами Конституції України.

Природно, що відразу в повному обсязі і з урахуванням усіх факторів інститут президентства не міг бути врегульованим, і цього дійсно не сталося. Тому вже через кілька років після ухвалення чинної Конституції постало питання про зміну повноважень Президента на користь Верховної Ради, зокрема, в частині формування уряду.

Але здійснити це можливо і необхідно лише на міцній науковій основі, про що свідчить тривала й донині безуспішна спроба провести політичну чи конституційну реформу в країні. За цих обставин монографічна робота В. Шатіла вельми актуальна.

Приступаючи до дослідження, автор поставив перед собою низку складних завдань, переважну більшість з яких успішно вирішив завдяки вдалому використанню ряду наукових методів.

В цілому наукове дослідження В. Шатіла виявилось плідним. Автор збагатив наукову думку з інституту президентства в Україні, сформулювавши авторську його концепцію. Першочергової уваги

заслужують визначення понять інститутів Президента України і президентства в Україні, класифікація функцій Президента та аналіз механізму їх здійснення.

Проблеми функцій Президента України досліджувало чимало авторів, але, на жаль, у відриві від функцій держави. Цей недолік В. Шатілу вдалося подолати. В результаті він закономірно дійшов висновку, що Президент України здійснює систему функцій, зокрема об'єктні функції (політичну, економічну, соціальну тощо), владні, технологічні функції (представницьку, гарантування конституційного ладу – державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, нормотворчу функцію, установчу функцію) та ін.

Особливої уваги заслуговують міркування автора монографії щодо президентської влади як самостійного виду державної влади. Ця гіпотеза, на наш погляд, є вельми перспективною.

Плідними є дослідження установчої і нормотворчої функцій Президента України.

Монографічна праця В. Шатіла є значним внеском не лише в науку конституційного права, але й у здійснення конституційної (політичної) реформи.

Незабаром у серії „Бібліотека журналу „Політичний менеджмент” вийде книга кандидата історичних наук, члена редколегії нашого журналу Євгена Бородіна „Держава і молодь: історія ювенального законодавства в Україні (середина 80 – 90 років ХХ ст.)”.

Причини етноконфліктів та можливості їх запобігання

Олександр Майборода,
доктор історичних наук,
завідуючий відділом етнополітології
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
НАН України

Котигоренко В. О. *Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній
Україні: політологічний концепт.* – К.: Світогляд, 2004. – 722 с.

Вивчення і теоретичне осмислення етнополітичної сфери України потребує всебічного підходу до неї, з'ясування усіх притаманних їй рис і властивостей, специфічних особливостей. Зрозуміло, що з точки зору суспільної безпеки найпильніша увага має бути звернена на характер взаємин насамперед між національними меншинами і титульною нацією, а також між самими меншинами. Соціальна функція етнополітології у цій частині полягає у виявленні міжетнічних протиріч, поясненні наявних етнічних конфліктів, у розробці механізмів їх розв'язання та унеможливлення в майбутньому.

Українська етнополітологія, втім числі етноконфліктологія, етносоціологія, історіографія, завдяки зусиллям О. Бикова, Є. Головахи, В. Євтуха, А. Шмуратова, О. Картунова, І. Кураса, І. Кресіної, О. Маруховської, Л. Нагорної, В. Панібудьласки, М. Панчука, Г. Перепелиці, Ю. Римаренка, Л. Шкляра та багатьох інших досягла помітних успіхів у вивченні цієї тематики. Не в останню чергу їх розробки слугували основою рішень державної влади, якими було забезпечено мирне, ненасильницьке розв'язання складних етноконфліктних ситуацій і утверджено тим самим репутацію України як країни, чие суспільство прагне досягти громадянського статусу.

Подальше наближення до розуміння процесів, що відбуваються в етнополітичній сфері, потребує узагальнюючих теоретико-методологічних праць, націлених на з'ясування причин виникнення етноконфліктогенних зон, динаміки їх еволюції, засобів нейтралізації. Таку працю виконано в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень НАН України: щойно вийшла у світ фундаментальна монографія відомого дослідника з

етнонаціональних проблем В. Котигоренка. Своїм дослідженням автор відповідає на ключові питання етноконфліктності в Україні: що являє собою етнічний конфлікт для суспільства, чим зумовлена природа конфліктів у країні, яка орієнтується на демократію, а відтак на компроміс у міжетнічних взаєминах, що впливає на динаміку та гостроту міжетнічних протиріч і переростання їх у пряме протиборство, якими мають бути механізми запобігання і розв'язання конфліктів між етнічними спільнотами.

Відчувається, що при написанні книги автор коливався у виборі між двома кардинально протилежними підходами до конфлікту як феномена – визнавати його нормою у суспільстві чи відхиленням від нормального розвитку? Успішно розв'язати дилему авторові вдалося завдяки зверненню до традицій класичної діалектики, яка розрізняє поняття „конфлікт” і „протиріччя”. Визнаючи останнє нормою, об'єктивною неминучістю, він переконливо доводить, що при цьому немає жодної фатальності щодо трансформації протиріччя у конфлікт. Понад те, як слушно зазначено в монографії, саме визнання етнічних конфліктів відхиленням є підставою для запобігання їх виникненню. У протилежному випадку, якщо конфлікти визнати нормою, то на державу мав би бути покладений обов'язок всіляко їх симулювати. Але кожна держава намагається уникнути конфліктів на своїй території, особливо етнічних, які відзначаються особливою жорстокістю і деструктивним потенціалом.

Суттєвим теоретичним внеском В. Котигоренка у вітчизняну етноконфліктологію треба визнати запропоновані ним критерії класифікації етнічних конфліктів – ресурсні, статусно-рольові і ціннісні. Виокремлення їх має стати методологічним застереженням проти тавтологічних тверджень, які подеколи зустрічаються в науковій дискусії та публічних виступах, що етнічними можна вважати лише ті конфлікти, які виникли на етнічному ґрунті. Природа конфліктів, виявляється, вкрай різноманітна, про що треба пам'ятати усім, хто має упереджувати їхню появу.

Джерела багатьох етноконфліктних ситуацій в Україні сягають ще радянських часів. Монографія демонструє широкий зріз міжетнічних проблем, залишених комуністичним режимом у спадок Україні. Тут і диспропорції в етнодемографічній структурі населення, і не повністю рівномірна репрезентація представників різних етнічних спільнот у професійних стратах, і деформації етнічної свідомості як наслідок нав'язування концепцій „нової історичної спільноти людей – радянського народу”, і правова нерівноправність народів, особливо тих, що були депортовані за національною ознакою.

Автор монографії не обмежується переліком успадкованих проблем. Він детально простежує їх виникнення і розвиток, справлений ними ефект на психологію міжетнічних взаємин. Результатом етнодемографічних

дослідів є, зокрема, вперше виконані підрахунки динаміки розподілу найчисельніших етносів України за ознаками володіння мовою протягом 1989 – 2001 років. Отримані дані дозволяють уточнити коріння так званого „мовного питання” в Україні, яке й досі зберігає свою конфліктогенність. Не меншу цінність має і порівняння характеристик українців та найчисельніших етносів України за характером розселення, релігійної орієнтації та рідної мови.

У ході вивчення історії питання депортації з України кримських татар та німців В. Котигоренко зробив важливе і для сьогодення етнополітичної практики спостереження щодо взаємозалежності між організаційними формами згуртування репресованого народу та набуттям його самосвідомістю конфліктної спрямованості. Про це не варто забувати й зараз, хай і за відсутності відвертих проявів взаємної ворожості між різними етнічними спільнотами.

„Одне з ключових завдань вивчення етнічних конфліктів, – як слушно зауважено у монографії, – з’ясування їхніх причин”. Торкаючись причинного фону етнічних протиріч і конфліктів в сучасній Україні, В. Котигоренко не зупинився на спадщині минулого і об’єктивно та всебічно розглянув їхню природу, яка формується під впливом особливостей нинішнього етапу української політичної історії. Автор запропонував, по-перше, розмежовувати поняття „причина” і „чинник” етноконфлікту, на ґрунті чого висувається розуміння безпосередньої причини як конкретної дії одного з носіїв протиріч, спрямованої проти іншого етнополітичного суб’єкта. Відповідно серйозна увага має звертатися на причиноутворюючі чинники конфліктогенного характеру – соціально-економічне становище етнічних спільнот, їх політичний статус, сумісність чи несумісність їх моральних, ідеологічних, релігійних цінностей.

Вивчення різноманітних конкретних етноконфліктних ситуацій показало, що модельна класифікація етнічних конфліктів за критеріями соціально-економічного, статусно-рольового і ціннісного походження в реальному житті не корелюється з конкретними ситуаціями міжетнічного протистояння. У дійсності кожна з них виникає, формується і розвивається на ґрунті боротьби одночасно і за ресурси, і за доступ до влади, і за етнічні цінності. Але в кожній із ситуацій міжетнічного протистояння, що стали предметом аналізу (проблема облаштування і адаптації депортованих у минулому народів, мовне питання, епізодичні сутички між представниками етногруп тощо), виокремлено і підкреслено ту сторону, яка на той чи інший момент виділяється особливо помітно. Тим самим органам, які покликані здійснювати державну етнонаціональну політику, надається обґрунтований методичний інструментарій для адекватної, коректної оцінки ситуацій і правильного розуміння її джерел, що є обов’язковою умовою прийняття оптимальних управлінських рішень.

Те, що на етнічному ґрунті в Україні не спалахує насилля, ми чи не в

першу чергу маємо бути вдячні наявності дієвих механізмів регулювання етнополітичної сфери. У монографії В. Котигоренка вперше здійснено аналіз досвіду, що його нагромадила українська держава у сфері етнополітики. Позитивно оцінюючи чинну політико-правову базу реалізації інтересів етнічних спільнот, В. Котигоренко не оминає і суперечностей в ній, а також питань, що потребують врегулювання. Авторський погляд на них безумовно сприятиме вдосконаленню правових засад державної етнонаціональної політики. Не менш актуальними і цікавими є його погляди на розвиток інституцій етнонаціональної політики держави, на функціональну роль громадських організацій національних меншин та їх лідерів у запобіганні етноконфесійним ситуаціям.

Монографію В. Котигоренка слід вважати вдалою спробою поєднати теоретико-методологічний і емпірико-аналітичний підходи. Вона не лише пропонує розв'язання актуальної наукової проблеми, а й відкриває простір для подальших дискусій серед фахівців, а тим самим виконує призначення справді серйозної новаторської наукової праці.

Книжкова полиця

1. **Андріяш В. І.** Внесок М. М. Аркаса у розвиток суспільно-політичної думки України: Автореф. дис. ... канд. політ. наук; Миколаїв. держ. гуманітар. ун-т ім. П. Могили. — Миколаїв, 2004. — 20 с.
2. **Афанасьєв І. Ю.** Польсько-українські відносини 1991 – 2000 рр.: політична та економічна взаємодія: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук; Нац. ун-т „Києво-Могилянська Академія”. — К., 2004. — 20 с.
3. **Бідзюра І. П.** Філософія системних реформ в Україні на рубежі століть: Монографія — К.: Навч. книга, 2004. — 189 с.
4. **Бондар Ю.** Свобода слова: українська мірка — К., 2004. — 144 с. — (Сер. Б-ка журн. „Персонал”).
5. **Бульбенюк С. С.** Неоліберальні моделі модернізації у суспільствах перехідного типу: Автореф. дис. ... канд. політ. наук; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2004. — 20 с.
6. **Ващук О. М.** Конституційно-правовий статус громадських організацій України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2004. — 17 с.
7. **Вознюк П. Ф.** Консенсус як принцип сучасної демократії: Автореф. дис. ... канд. політ. наук; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2004. — 14 с.
8. **Ганжа Н. В.** Теоретичні проблеми регламенту Верховної Ради України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2004. — 17 с.
9. **Головач А. Й.** Зміна політичної системи Угорщини в 1990 – 1994 роках: Автореф. дис. ... канд. іст. наук; Ужгород. нац. ун-т. — Ужгород, 2004. — 22 с.
10. **Горовіц Д. Д.** Міжетнічні конфлікти: З новою передмовою — Х.: Каравела, 2004. — 684 с.
11. **Грицяк І. А.** Право та інституції Європейського Союзу: Навч. посіб. — К.: „К.І.С.”, 2004. — 260 с.
12. Громадянське суспільство в Україні / Упоряд. Демчук Н., Кудіна Л. — К.: „Молодіжна альтернатива”, 2004. — Вип. 2. — 57 с.
13. **Гуменюк Б. І.** Основи дипломатичної та консульської служби: Навч. посіб. — К.: Либідь, 2004. — 248 с.
14. **Данилішина К. О.** Американський чинник в процесі інформаційної глобалізації: Автореф. дис. ... канд. політ. наук; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2004. — 17 с.
15. **Данильян О. Г., Дзьобань О. П., Калиновський Ю. Ю., Моїсєєва Н. І.**

Національна безпека України в етно-ментальному та міжнародному вимірах: Монографія — Х., 2004. — 276 с.

16. **Добродум О. В.** Політичний глобалізаційний процес: динаміка соціокультурного розвитку: Автореф. дис. ... канд. політ. наук; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2004. — 16 с.

17. **Дрожжина С. В.** Культурна політика як проблема сучасного соціокультурного процесу: Автореф. дис. ... канд. філос. наук; Донец. нац. ун-т. — Донецьк, 2004. — 17 с.

18. **Дубас О. П.** Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті: політологічний аналіз: Автореф. дис. ... канд. політ. наук; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. — К., 2004. — 20 с.

19. **Дюжев Д. В.** Інформаційне суспільство: соціально-правова парадигма суспільного розвитку: Автореф. дис. ... канд. філос. наук; Донец. нац. ун-т. — Донецьк, 2004. — 18 с.

20. **Категоренко О. І.** Трансформаційні та модернізаційні аспекти політичної системи сучасної України: політологічний аналіз: Автореф. дис. ... канд. політ. наук; Ін-т політ. і етнонац. досліджень. — К., 2004. — 17 с.

21. **Костилєва С. О.** Становлення і розвиток друкованих засобів масової інформації новітньої України (друга половина 80-х s 90-ті рр. XX ст.): Автореф. дис. ... д-ра. іст. наук; Донец. нац. ун-т. — Донецьк, 2004. — 36 с.

22. **Кремень Т. В.** Трансформація державного суверенітету в умовах глобалізації: Автореф. дис. ... канд. політ. наук; Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України. — К., 2004. — 18 с.

23. **Кузик П. С.** Націоналізм та шовінізм у міжнародних відносинах: Автореф. дис. ... канд. політ. наук; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2004. — 18 с.

24. **Курас І. Ф.** Етнополітологія: перші кроки становлення. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.

25. **Лабенська Л. Л.** Правовий статус депутатів місцевих рад: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2004. — 20 с.

26. **Лавренчук А. О.** Становлення та розвиток регіональних механізмів інтеграції України до Європейського Союзу: Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — К., 2004. — 20 с.

27. **Малкіна Г. М.** Взаємодія виборчої і партійної систем: світовий досвід та проблеми України: Автореф. дис. ... канд. політ. наук; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2004. — 16 с.

28. Міжнаціональні відносини і національні меншини: стан і перспективи / За ред. Чілачави Р. — К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2004. — 384 с.

29. **Оліфіренко М.** Новітні інформаційні технології як інструмент міжнародного тероризму: Аналіт. нотатки — К.: Вид-во „МаНі”, 2004. — 80 с.

30. Особливості формування політичної еліти в Україні / Упоряд. Демчук Н., Кудіна Л. — К.: „Молодіжна альтернатива”, 2004. — Вип. 1. — 56 с.
31. **Пауел Бінгем Дж.** Сучасні демократичні країни: участь у політичному житті, стабільність і насильство — Х.: Каравела, 2004. — 288 с.
32. **Примаков Е. М.** Мир после 11 сентября и вторжение в Ирак. — Запорожье: Премьер, 2004. — 192 с.
33. **Руденко М. М.** Інформаційний чинник політики США і Росії в питанні міжнародного тероризму: Автореф. дис. ... канд. політ. наук; Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України. — К., 2004. — 20 с.
34. **Стаценко О. С.** Партії і партійні системи у сучасному демократичному процесі: Автореф. дис. ... канд. політ. наук; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. — Сімф., 2004. — 17 с.
35. **Топалова С. О.** Політичні партії як суб'єкт державної влади: компаративістський аналіз: Автореф. дис. ... канд. політ. наук; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Х., 2004. — 20 с.
36. Церква і соціальна комунікація: Найголовніші документи Католицької Церкви про пресу, радіо, телебачення, інтернет та інші медіа / Упоряд. Перун М. — Л.: Вид-во Укр. Католиц. Ун-ту, 2004. — 440 с.
37. **Шатіло В. А.** Інститут президентства в системі державної влади України. — К.: Український центр політичного менеджменту, 2004. — 159 с.
38. **Шкумбатюк К. Л.** Державна політика України у сфері громадянства в контексті європейської інтеграції: Автореф. дис. ... канд. наук з дер. упр.; Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — Л., 2004. — 19 с.
39. **Ямпольська Л. М.** Інтеграційні процеси в Європі та Велика Британія (1973 — 1997 рр.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Х., 2004. — 20 с.

Показчик статей і матеріалів, опублікованих в журналі „Політичний менеджмент” 2004 року

	№	Стор.
Теорія		
ВАШКЕВИЧ Віктор – Історична пам'ять як функція історичної свідомості	6	23
ПОЧЕПЦОВ Георгій – Стратегія як мистецтво і особливий вид аналітики	2	3
ПОЧЕПЦОВ Георгій – Віртуальні революції: використання віртуальних об'єктів при зміні влади	4	3
ПОЧЕПЦОВ Георгій – Динаміка віртуального простору в рамках віртуальної війни і революції	5	3
ТЕРТИЧКА Валерій. Аналіз державної політики і політологія	6	3
Проблеми розвитку теорії		
ТЯГЛО Олександр – Українська наука про політику. Спроба оцінки потенціалу	1	3
Теорія і політична практика		
РЯБКА Володимир – Формування „середнього класу” в умовах сучасного суспільного розвитку	3	3
Проблеми методології		
ВИСОЦЬКИЙ Олександр. Сутність легітимації політики	4	25
ВОЛИНСЬКИЙ Анатолій – Стадії політичного процесу. Політико-правові основи класифікації	1	41
ВОЛИНСЬКИЙ Анатолій – Ідеологічна структуризація суспільних політичних інтересів	5	71
ГАНЖУРОВ Юрій – Контент-аналіз у політичних дослідженнях преси	3	30
ЗАГОРОДНИЙ Юрій – Дослідження громадянського суспільства: модель нормативних досягнень	3	10
КОВАЛЕНКО Анатолій – Специфіка політологічного визначення держави	4	17
КРИВОШІЙ Віталій – Ризик як атрибут політики	6	38
КУРІЛЛО Вадим – Про деякі базові засади латентології як науки	1	53

	№	Стор.
ЛАТИПНА Наталія – До визначення феномена демократії	3	20
РОЗУМНИЙ Максим – Суспільні ідеї та сучасні механізми комунікації	6	32
ФЛЯШНИКОВА Алла – Бідність і багатство в наукових теоріях і сучасних дослідженнях	4	35
ШАБЛІНСЬКИЙ Іван – „Агресія” і „наси́льство” – поняття не тотожні	5	82
ЮРЧЕНКО Ірина – Феномен політичного лідерства	1	63
Проблеми державотворення		
БІДЗЮРА Іван – Етапи і перспективи системних реформ в Україні	1	75
КІНДРАТЕЦЬ Олена – Критерії визначення сильної держави	2	35
МОСОВ Сергій, РУБЛЮК Оксана. Принципи самоорганізації в державному управлінні суспільними процесами	3	51
Форми політичної влади		
КАРМАЗІНА Марія – Інститут президентства: походження та сутність феномена	3	36
Аспекти політичної реформи		
ПЕТРОВ Олег – Суб'єкти політичного менеджменту в регіоні	2	29
Політика і економіка		
БІДЗЮРА Іван – Держава в умовах розгортання системних реформ	3	77
Етнополітологія		
БАГМЕТ Михайло, ЛЯПІНА Людмила – Міжкультурна взаємодія громадських об'єднань етнospільнот України	2	69
КОТИГОРЕНКО Віктор – Становлення державного етнополітичного менеджменту в Україні	6	48
КРИВИЦЬКА Олена – Полікультурний мегатренд сучасної України	4	77
КРУГЛАШОВ Анатолій – Буковинська етнополітична мозаїка	2	47
МАЙБОРОДА Олександр – Нації етнічні і політичні: оманливе розрізнення	5	15
СТЕПІКО Михайло – Українська політична нація: проблеми становлення	1	19
ТАТАРЕНКО Тетяна – Етнічні кордони і міжетнічна толерантність	5	31
ХОРОШИЛОВ Олег – Українська політична нація: сценарій конституювання	5	23
Громадянське суспільство		
АНІКІН Володимир – Державна етнополітика та формування громадянського суспільства	5	63
ДМИТРЕНКО Оксана – Громадська думка: історія і сучасність	2	101
НАХЧЕВАНЛИ Агія – Тенденції розвитку громадянського суспільства в Азербайджані	5	56

	№	Стор.
НОВОХАЦЬКИЙ Володимир . Тенденції забезпечення громадського інтересу в суспільстві та державі	6	64
ПАЩЕНКО Віктор – Моделі нормативного обґрунтування „громадянськості”	3	58
СІЛЕНКО Алла – Інфокомунікаційні технології та розвиток громадянського суспільства	5	40
Політична соціалізація		
ПРОБИЙГОЛОВА Наталія – Особливості розвитку теорії політичної соціалізації	6	88
Політичні системи		
ЛАГА Віктор – Феномени „опозиційної ідеології” та „ідеології опозиційності”	2	91
Політичні процеси		
ШАЯН Олександр . Деякі аспекти встановлення порядку денного	5	100
Політичні партії і рухи		
ПАВЛЕНКО Ірина – Ідеологія лівих партій та організацій в Україні	6	79
Політичні технології		
ПЕТРАКОВА Євгенія – Деякі аспекти формування іміджу політичного лідера	2	109
ПОЛЯНСЬКА Вікторія – Символічна політика: сутність, структура, умови реалізації	3	87
Вибірчі технології		
КОЧУБЕЙ Лариса – Методи соціально-психологічного впливу на електорат	1	99
КОЧУБЕЙ Лариса – Категоріальне осмислення виборчих процесів	4	57
ШКОЛЯР Мар'яна – Психологічні аспекти формування іміджу політика	4	69
Політичне прогнозування		
ГОРБАТЕНКО Володимир – „Аналіз майбутнього” та його роль в управлінні соціально-політичними процесами	1	30
ГОРБАТЕНКО Володимир – Еволюція футуроорієнтованого потенціалу суспільно-політичної думки	4	47
Політичний дискурс		
БАРМАТОВА Світлана – „Останній соціалізатор” українського суспільства та його роль у виборах	2	131
ГАНЖУРОВ Юрій – Політична комунікація: проблеми структуризації	2	121
ГАНЖУРОВ Юрій – Парламентаризм як об'єкт електоральної комунікації	5	92
ЛИСЕНКО Валентин – Чутки – активний засіб модифікації суспільної свідомості	6	96

	№	Стор.
Політична освіта		
ІВАНОВ Микола – Проблеми становлення сучасної політичної дидактики	4	89
Правова культура		
КАРТУНОВ Олексій – Нова чи оновлена концепція прав етнонаціональних меншин?	2	78
Соціологія		
БОВА Андрій – <i>Transparency International</i> : індекс сприйняття корупції	1	129
ДМИТРУК Дмитро – Соціокультурна детермінація політичної дії	2	153
СЕРЕДА Олексій – Логіка неальтернативних запитань	2	145
ЮРЖЕНКО Лілія – Соціально-політичні конструктивні зміни як умова демократичного транзиту	1	119
Vox populi		
БАРАБАШ Володимир – Інституалізація молодіжного руху України	3	98
ЗОТКІН Андрій – Ставлення населення України і Польщі до інститутів влади та владної еліти	3	123
ПИЩУЛІНА Ольга – Особливості боротьби з корупцією у сфері вищої освіти	3	112
ШАЙГОРОДСЬКИЙ Юрій – Електоральні настрої: травень 2004	3	172
Держава і церква		
БІЛОУС Олег – Соціоісторичний аспект релігійності людства	1	106
ПЕРЕВЕЗІЙ Віталій – Українська православна церква Київського патріархату та її суспільно-політичні орієнтації	2	137
РОМАНОВА Олена – Релігійний фактор у політичному просторі США	5	107
РУБЛЮК Оксана – Перспективи реформування державно-церковних відносин	1	111
Гендерна політика		
КРЕМІШНА Тетяна – Статус жінки в суспільстві як дзеркало його цивілізованості	3	70
Україна і світ		
ДЕМЕНКО Олександр – Євроатлантична інтеграція: реалії і перспективи	4	95
Регіональна інтеграція		
КІШ Єва – Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції	6	103
НІКОЛАЄВ Євген – ЄСП для України: зона вільної торгівлі чи митний союз?	6	115
Світові процеси		
НАУМКІНА Світлана – „Третя хвиля” демократизації: підсумки і перспективи	2	162

	№	Стор.
Аспекти глобалізації		
АЛЕКСЕЄНКО Ірина – Світові цивілізації в історичній динаміці	3	152
ДЕРГАЧОВА Катерина – Концепція сталого розвитку у науково-практичному вимірі	4	118
КІНДРАТЕЦЬ Олена – Сталий розвиток : політологічний аспект	4	126
КОВАЛЬОВ Павло – Взаємовідносини США з політичними структурами Євросоюзу	6	138
КОЛОДЮК Андрій – Проблематика переходу до інформаційного суспільства	6	129
КРЕМЕНЬ Тетяна – Еволюція поглядів на державний суверенітет	1	153
НІКОЛАЄВ Євген – Об'єднуючий регіоналізм	4	108
ТКАЧЕНКО Ігор – Центральна Азія як зона перетину інтересів конкуруючих держав	5	114
Міжнародний тероризм		
БАБІЄВА Аліна – Катастрофогенний чинник політичного насилля	3	163
Посткомуністичні дослідження		
ФІСАНОВ Володимир – Криза „советології” і пошуки нових підходів	3	134
Ісламський фактор		
КУШНІРЕНКО Володимир . Основні міжнародно-правові принципи шаріату	1	163
Історіографія		
КАРМАЗІНА Марія – Інститут президентства в Україні : стан і перспективи досліджень	5	122
Традиції і сучасність		
РИБАЧУК Микола, ШКУРАТ Іван . Історичні аспекти становлення виборчої системи України	1	83
Сторінки політичної історії		
ЄРЕМЕЄВ Олександр – „Американський поворот” політики Канади у міжвоєнний період	4	146
НАУМКІНА Світлана, КОЗЛОВСЬКА Людмила – Українська політична еліта доби визвольних змагань (1917 – 1920 роки)	4	136
Наукова спадщина		
МОЙСІЄНКО Василь – Ліберальна концепція держави Максима Ковалевського	1	145
Методика		
КАРТУНОВ Олексій, МАРУХОВСЬКА Ольга – Політичний маркетинг і менеджмент	5	137
КАРТУНОВ Олексій, МАРУХОВСЬКА Ольга – Політичний маркетинг і менеджмент (Закінчення) .	6	151

	№	Стор.
Обмін репліками		
ПАЩЕНКО Віктор – Громадянська освіта і визначення поняття „політика”	5	164
ІВАНОВ Микола – Свій висновок підтверджую	5	166
Актуальні видання		
АНТОНЮК Олександр . Функції держави в епоху трансформації суспільства	4	166
БАБКІНА Ольга. Україна – Білорусь: несхожа схожість	5	174
ВЕТІШ Микола, ТОКАР Маріан – Фундаментальна праця українських істориків і політологів	5	167
ВЕРНИКОВ Марат. Україна – країна в Європі чи європейська країна?	4	169
ГОЛОВАТИЙ Микола – Мистецтво політичного аналізу	1	169
ГОЛОВАТИЙ Микола – Угорщина новітньої доби : суть політичних трансформацій	3	189
ГОРБАТЕНКО Володимир – Чи встанемо з лави запасних?	3	164
ЄВТУХ Володимир – Історіософська інтерпретація минулого й сучасного України	4	155
МАЙБОРОДА Олександр – Причини етноконфліктів та можливості їх запобігання	6	181
На шляху до громадянського суспільства	6	178
ПАХАРЄВ Анатолій – Системний курс з політології	3	186
Проблеми українського націєтворення	2	181
ПОГОРІЛКО Віктор . Інститут президентства в Україні	6	179
РИБАЧУК Микола, КОВАЛЬЧУК Вадим – Варіант слов'янської релігії	5	176
РУДИЧ Фелікс, БРЕХАРЯ Світлана – Соціологія політики	4	172
ШАЙГОРОДСЬКИЙ Юрій – Філософське осмислення світу політики	2	178

Вийшов у світ №6 (8) журналу „Соціальна психологія”

У розділі „Політична психологія”, яким відкривається черговий номер часопису, публікуються статті кандидата психологічних наук В. Зливкова „Проблеми соціальної самоідентифікації української еліти”, асистента кафедри психології Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича Т. Поснови „Проблеми формування політичної культури молоді” та асистента кафедри психології Чернігівського державного педагогічного університету М. Дроздової „Використання тесту Л. Сонді у політико-психологічних дослідженнях”.

З глибокою, не позбавленою певного емоційного заряду статтею „Освіта – не товар, студенти – не покупці” на сторінках журналу виступає доктор філологічних наук Г. Золотухін.

Зарубіжні автори – науковці Інституту психології Люблінського католицького університету (Польща) З. Залеський, Б. Рожновський та З. Хлевінський запропонували своє повчальне дослідження „Соціальна перцепція національностей у Центрально-Східній Європі”.

Зацікавлений читач не омине увагою таких публікацій, як „Два світогляди вчителя” доктора педагогічних наук В. Кушніра, „Історико- та теоретико-соціологічні засади дослідження проблеми смислопродукування” кандидата філософських наук Ю. Романенка, „Соціальні парадигми бізнесу в світі та в Україні” аспіранта Інституту соціології НАН України А. Погребняка, „Комп’ютерні хакери в уявленнях та оцінках молоді” кандидата психологічних наук О. Дроздова.

Низку статей вміщено під традиційними рубриками „Економічна психологія”, „Психологія управління”, „Психологія особистості”, „Вікова психологія”, „Гендерна культура”.

Доктор філософських наук О. Тягло рецензує фундаментальну працю „Філософія політики” (до якої увійшли енциклопедичний словник, підручник і хрестоматія). Вчений високо оцінює цей доробок провідних українських науковців.

Наступний номер „Соціальної психології” вийде у січні 2005 року.